

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bozkurt Güvenç

KÜLTÜR VE DEMOKRASİ

Bozkurt Güvenç - KÜLTÜR VE DEMOKRASİ

BOZKURT GÜVENÇ

**KÜLTÜR
VE
DEMOKRASİ
(Derlemeler)**

GÜNDOĞAN YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bozkurt Güvenç
Kültür ve Demokrasi
Gündoğan Yayınları: 95.90
Sosyoloji/Siyaset Dizisi: 02.24
Düzelti: Bozkurt Güvenç - Eren Gündoğan
Dizgi: Gündoğan Macintosh Elektronik Dizgi
(Nurten Sıcakyüz)
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Baskı, cilt: Özkan Matbaacılık
Yayın Hakları: Gündoğan Yayınları
Birinci Basım: Ocak 1996
ISBN:975-520-100-9
Gündoğan Yayınları
Adakale Sok. 25/37 06441
Kızılay / Ankara
Tel: (312) 433 97 95
Faks: 432 32 50
Yazışma Adresi:
P.K. 271 Yenışehir / Ankara

SÖZBAŞI.....	7
AVRUPA VE DÜNYA	9
Bir Konferansın Ardından: Doğu-Batı ve Birleşik Avrupa.....	11
Sosyal Zamanlar	15
Kent Kültürü ve Demokrasi.....	21
İspanyol Demokrasisinin Onuncu Yıl Raporu: Convivencia!	28
Ölümün Yüzüncü Yıldönümünde: Hugo'nun Tarih Bilinci Üzerine.	30
Madam Butterfly Kültürünün Bir Yorum.....	35
KÜLTÜR SORUNLARI	37
Yaratıcılığın Toplumsal/Kültürel Boyutları	39
Dil Kültür Bağlantısı (İlişkisi).....	45
Kültürel Evrim ve Dilde Değişim.....	47
Güncelliğini Koruyan Bir Tarih Sorunu: Sanatta Evrensellik mi, Bireysellik mi?.....	52
İnsanlık, Çağdaşlık ve Yaratıcılık... Üzerine.....	57
Kültür mü, Uygarlık mı?	61
Düşünce ve Karşı Düşünce Üzerine	66
Beğeniler, Sevgiler ve Güzellikler Üzerine	70
Kültür Sorunumuz	74

BURUKACI GÜLMECELER	79
Taşı Toprağı Altın Tozu Toprağı Çamur	81
Dikensiz Centrum'da Santur Konçertosu..:	86
Büyük Beyaz Filin Büyük Soluğu	92
Kaldırım Çeşitlemeleri.....	96
LAİKLİK VE LAYIKLIK	101
Laiklik Yorumları Üzerine.....	103
Laiklik-Şeriatçılık Çatışması	107
Laiklik Düşmanlığı Nereleden Geliyor?.....	111
"Göründü Sıvas'ın Bağları"	115
Atatürk'ün Kültür Anlayışı.....	119
Çağdaşlaşma mı? Batılılaşma mı?	126
Devrimin Adını Koyalın	132
BİLGİ, BİLİM VE BİLİŞİM.....	137
Darwin: İnsanoğlu'nun Evrimi Sorunu	139
Değişen Medyalar ve Sinemamız Sempozyumu	146
İletişim Teknolojisindeki Gelişmelerin	
Ulusal Kültürler Üzerindeki Etkileri.....	153
Bilgi Toplumunda Mühendislik ve Mimarlık	161
Dünyanın Yaşı Sorunu.....	172
Bilgi, Bilim ve Bilişim.....	177
Türkiye'de Sosyal Bilimler: Gelişmeler ve Süreklilikler	183
Genç Okuyucuya Sesleniş (Sanata Çağrı)	202

S Ö Z B A Ş I

Eski-yeni, kısa-uzun, daha önce bir yerlerde okunup basılmış ya da dosya beklemekten yorgun düşmüş, künyesi-etiketi solmuş, kuşkusuz yıllanmış ama güncelliğini belki yitirmemiş, ciddi-mizahi "yazılardan seçmeler"le çıkıyorum, bu kez okuyucumun karşısına. "Denemeler" diyeceğim ya dilim varmıyor. "Denence" ya da "derleme", "devşirme"den daha mı uygun düşerdi? bilemiyorum. Gündoğan Yayınları'nın desteği ile raflarda bekleyen kara-tozlu klasörleri tarayarak seçtik yazıları; başlığına veya içeriğine göre sınıflamaya, parçalardan bir bütün kurgulamaya çalıştık. Kimileri yerine oturdu. Kimileri, ben burada ne arıyorum, ne yapıyorum? diye sorgulayıp duruyor —seçicilerini.

Ortaya çıkan mozayike uygun bir ad bulup koymakta karşılaştığımız güçlükler, geçmiş yılların sevilen bir şarkı güftesini anımsatıyor:

Saç-larıma ak düştüüü,

Sana, ad bula-madım.

"Seçmeler" diyecek olduk, seçintiye düşmekten, düşürmekten çekindik. "Çeşitleme" iyiydi de "neyin çeşitlemesi?" sorusuna yanıt veremedik. Sonunda, "*Kültür ve* " de karar kıldık: *Kültür ve Demokrasi* ile *Kültür ve Eğitim*. Kitapçıkların adı böyle kondu ya salt başlıklar okuyucuyu yanıltmasın. Alt başlıkta, saygınlık simgesi "*Denemeler*" değilse bile, derme-çatma deyimiyle serbestçe çağrışım yapan "*Derlemeler*" yer almalıydı —diye düşünüyorum hâlâ. Eren'i ikna edebilirsem, belki daha soylu — ya da onurlu— bir sunuş yaparız. Bakalım.

Bunları açıklıyorum: ne aldığınızı, neler bulacağınızı önceden bilirsiniz diye. Bilin de düş kırıklığına uğramayın. Güzel güzel giderken, birden dişinize sert gelen, beğenimize ters düşen parçalarla, yeterince ayıklanmamış küçük taşlarla karşılaşsanız şaşırmayın; kitabı elden bırakmayın. Hemen, sonraki parça ya da bölümlere geçin. Kitabı sakın rafa kaldırmayın. Hoş bazı sürprizler sizi oracıkta bekliyor olabilir...

Böylesine yürekli bir denemeyi göze alarak bizleri bir araya getiren yayıncımıza başarılar diliyor; onun emekleriyle sizlerin beklentileriniz boşa gitmesin, herşeyler gönlünüzce olsun, diyorum.

Bozkurt Güvenç
Gazi Osman Paşa
10 Mayıs 1995

AVRUPA VE DÜNYA

Bir Konferansın Ardından: DOĞU-BATI VE BİRLEŞİK AVRUPA

Geçen ay Yugoslavya'da yapılan uluslararası konferansta Avrupa'nın güncel sorunları ve geleceği konuşuldu. Wilson Bursu'nu kazanmış Avrupalıların iki -yıl- bir yapılan toplantısına 90 kişi katıldı. Amerika (A.B.D.)'dan altı, Sovyetler Birliği'nden üç, Türkiye'den bir, olmak üzere. Yugoslavya dışında, Balkanlardan ve İspanya'dan katılan olmadı. Toplantı Adriyatik kıyısındaki tarihi Dubrovnik (Ragosa) kentindeki "Uluslararası Eğitim-Araştırma Merkezi"nde yapıldı. Ortaçağ'dan kalma kalenin burçlarındaki bayraklar, kilise çanları ve turistlerle dolup taşan çarşı ve meydanlar, toplantıya gerçeküstü bir şölen havası katıyordu.

Konu; Yalta'da bölünmüş Avrupa'nın sorunları ve geleceği idi. Bölünmüşlüğü'nün yol açtığı sorunlar çözümlenebilir, hiç olmazsa, azaltulabilir miydi? Askeri ve nükleer güçler dengesi, ABD-SSCB ilişkileri, iki Almanya ve Dayanışma Avrupa'yı nasıl etkilemişti? Sovyetler Birliği'ndeki yeniden yapılanma (*Perestroyka*), Gorbacov'un yazgısını nasıl etkileyecekti? Tarihi boyunca birleşmemiş Avrupa, bugünden yarına birleşebilir miydi?

Toplantı programını tasarlayan ve açılış (çerçeve) konuşmasını yapan Britanyalı Timothy Garton Ash: "Küçük sorunlara kalıcı çözümler bulmaktansa, büyük sorunlara geçici çözümler aramanın daha akılcı olacağını" savunuyordu. Bugünkü durum, en iyisi olmadığına göre, "Acaba neler yapılabilirdi?"

Yalta kararları, Batıya benzemeyen bir Doğu Avrupa ile Doğuya benzemeyen bir Batı topluluğu yaratmıştı. Oysa asıl hedef, Avrupa'yı alt üst eden Almanya'yı gözetim altında tutmaktı. Almanya birleşmeden Avrupa Birliği'nden söz etmek sadece hayaldi. Öyleyse Batı Almanya'nın "Doğu Politikası" Avrupa açısından yararlı ve yeterli miydi?

Macar aydınları ile Batıya sığınmış Polonyalılar, Batı'nın tutum ve çabalarını yetersiz buluyorlardı. Alman Schweigler ise bölünmüşlüğü bugün Batı Almanya'da artık "normal"leştiğini hatta kamuoyu yoklamalarında meşrulaştığını söylüyordu. Doğu Almanya'dan ses ve yanıt yoktu. "Berlin Duvarını Doğulular yıksa, Batılılar yeniden inşa ederler mi?" sorusu sık sık akla geliyordu — dile getiril-mese bile.

Batı Almanların "normal" gördüğü bölünmüşlük gerçeği üzerinde, "iyimser" ve "karamsar" yorumlar yapılıyordu. "Normallik", milyonluk ordular ve füzelerle sağlandığını göre, gerçekten "normal" miydi? Güç dengesini değiştiremeyen Alman idealizmi bükemediği gerçeğin elini mi öpüyordu?

Doğu Bloku'nun hesabı çarşıya uymamış, Helsinki'de başlatılmak istenen güvenlik, özgürlük ve yumuşama (*Détant*) süreci, Polonya'dan Sovyetler Birliği'ne sıçramıştı. Merkezi Doğu Avrupa'daki kanlı denemelerden sonra, dayanışma hareketine ilgisiz kalamayan ABD, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri dikkatle izliyordu. "Brejnev Doktrini" Polonya'da uygulanır mı endişesi dağılırken, yeni Sovyet Lideri'nin Reform çağı başlıyordu. Kremlin'in geleneksel tutumuna uymayan yeni politika, tabandan gelen baskının Genel Sekreterden duyulan yankısı gibiydi. Sosyalizmin geleceği yeni özveriler gerektiriyordu. Sovyetler gerekli bedeli ödemeye hazır görünüyordu.

Sovyetlerden gelen barış çağrısının Batı ve Doğu Avrupa'daki etkileri farklı olmuştu. Girişilen reformların, Politbüro'daki Ligaçov yandaşlarına karşı başarı şansının ne olacağı kestirilemiyordu.

Falcılara güvenilemeyeceğine göre, Avrupa'nın geleceği bilim-kurguya benzeyen senaryolarla konuşuluyordu. Kimi yorumculara göre, Avrupa'nın geleceğini bugünkü belirsizlikler belirleyecekti. Her iki blokta anlamlı gelişmeler vardı. Batı'da "Amerikancılık"la birlikte "Anti-Amerikancılık"; Doğu'da ise, Gorbaçov gerçeği ile birlikte, Kızılordu'nun müdahale olasılığı azalıyordu. Amerikan Birlikleri'nin geri dönmesi, şimdilik, ne isteniyor ne bekleniyordu. Ancak, gelecek yıl başgöstermesi beklenen büyük ekonomik bunalım, Amerikan kuvvetlerinin çekilmesine yol açabilirdi.

Batı Avrupa Birliği 1992'de gerçekleşirken Gorbaçov reformlarının kaderi de belli olacaktı. Batı'nın ekonomik ve teknolojik üstünlüğünü kabul eden Sovyetler, Birliğin mutfağını yeniden düzenlemek için zaman kazanmaya çalışıyordu. Sovyetlere güvenmeyen "deneyimli" Avrupalılar yanında "bekleyelim/görelim" diyen "iyimserler de" vardı. Nükleer Savaş korkusu dağları beklemese bile, süregen "kuşkular" Doğu-Batı yakınılaşmasını etkilemeye devam edecekti. Polonya Hkmeti, toplantıya yorumcu olarak çağrılan Geremek'e pasaport vermemişti. Polonya'daki dayanışma, Macaristan'daki liberal-demokratik gelişmelere destek oluyordu. Macar Hankiss'e göre, "Nereden gelip nereye yöneldiğini bilemeyen Macar Halkı, kimlik bilincini, özgüvenini, saygısını ve vncn büyük lde yitirmişti. Güzel şeyleri ancak Almanlarla Japonların yapacağı kanısı yaygındı. Thatcher, Hkmetimizi veceğine, halkımıza bir iki iltifat etseydi, ne iyi olurdu." Bu iten duygularla Hankiss, yalnız Macarlara değil, Doğululara, tercüman oluyordu.

Alman Scheibert ile Hollandalı Hebly'ye göre, Doğu-Batı ayrımı yalnız siyasi değil, dini idi. Batı protestan ve katolik olduğu halde, Doğu Ortodoks (sunn) idi. Tarih boyunca kiliseyi bölmüş olan mezhep sınırları, bugünkü Avrupa'yı da ayırıyordu. Rus Ortodoks kilisesi Marksizm'den etkilenmemiş göründüğü halde, Batı'nın Katolik kiliseleri "Kurtuluş İlahiyatılığı" hareketi (*liberation Theology*)'nden etkilenmişti. Cezayirli gözlemcilere göre bu kaçınılmazdı. Çünkü Doğu-Batı ayrımı, aslında, varlıklı ile yoksulun ayrımı idi. Avrupa Kültür Vakfı'nın sözcüsü Von Geusau, lkeler arasındaki ikili kültür antlaşmaları yerine, fikir ve sanat adamlarının serbest dolaşımını öneriyordu. Kültür, politika ve ideolojinin denetiminden kurtarılmalıydı. Genel durum karmaşık, öneriler çeşitli ve çelişik, bileşke ve yörünge, belirsizdi.

Bütün bunlar iki alfabesi,  dini, dört (resmi) dili, beş köşeli kızıl yaldızı, altı Federal Cumhuriyeti, 20 milyar dolar dış borcu, 78 türlü siyasi sorunu, %200'e yakılaşan enflasyonuyla, kendi başına bir sınıf olan Yugoslavya'da konuşuluyordu. Ülkenin yapısal sorunları ne Doğu'ya ne Batı'ya benziyordu. Adı türlü yolsuzluklara karışan Ami-

ral emekli olmuştu ama Güvenlik Konseyi'nin "Müdahale ederiz" tehdidi parti organlarının gündeminde bekliyordu.

İsveçli yazar Olfo Lagercrantz, "ben merkezci" ve saldırgan Avrupa kültürünün geleceğinden umutlu değildi. İngiliz Perthybridge, konferansın "bilimsel tarafsızlık" düzeyini düşük buluyor, Sovyetlerdeki olumlu gelişmelere karşı "duyarsız" tutumunu eleştiriyordu. Sovyet akademi üyesi Yuri Melnikov, "Moskova'ya buyrun, sizi dilediğiniz kimseyle görüştüreyim" çağrısında bulunuyordu. İtalyan Salvadori, "Batı önce kendi birliğini gerçekleştirsin, Doğu sorunu çözülür" diyor-du. Batı Birliği Doğuyu ergeç etkileyecekti. Yapısal sorunların mizah ve nükte ile yumuşatıldığı oturumlarda bol bol Türk fıkrası anlatıldı. "Avrupa'da Türklere yer olup olmadığı?" sorusu ise hiç gündeme gelmedi. Dağıtım/tüketim dönemini kapatan sosyal demokrasi ile henüz birikim/üretim aşamasındaki liberal demokrasinin tarihi çelişkileri, Türkiye'nin adaylığını engelliyordu. Sırlarla Macarlar, Türkler yüzünden geri kalmışlarsa; Türklerin de bu ülkeleri yönettiği için geri kalmış olabileceği nüktesi unutulmamıştı. Yorgun ve yaşlı Avrupa'nın tek sorumlusu Türkler değildi elbet. Özel olarak düşüncesi sorulan Türk, görüşünü şöyle özetledi.

"Avrupa'yı Türkler bölmedi ama

Belki Türkler birleştirebilir!"

espiriyi en çabuk kavrayan Fransız "déjà" (Başladınız bile) dedi. Katılmaya çabaladığımız Avrupa'nın durumu, 19-26 Mayıs 1988 haftası içinde, özetle böyle görünüyordu.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler, 19 Temmuz 1988

SOSYAL ZAMANLAR

Özet

Zaman, felsefî bir konu ve sorundur. Olgusal bir gerçeklik değil, sadece zihni (akli) bir inşa (yapı)'dır.

Olup bitenleri *öncelik-sonralık* sırasına koyan akıl, giderek bir *zaman kavramı* yaratmıştır. Doğa bilimcisinin standart ve evrensel *saniye* (gün/86400) birimine karşılık, farklı toplumlarda ve kesimlerde çok çeşitli zaman algıları ve *tempoları* görülüyor.

Sosyal zaman olgusunun daha etraflıca araştırılıp değerlendirilmesi, ekonomik kalkınmada önemli rol oynayan *verimliliğin* yükseltilmesine ve *modernleşmeye* yardımcı olabilir.

Zaman Sözcüğü - Zaman Kavramı

Zaman sözcüğünü, günlük hayatta kullandığımız *saat*lerden öğreniriz. *Zaman* kavramını ise fizikten kazandığımızı sanırız. Günün belli saatlerinde çalışır, dinlenir, eğleniriz. "*Zaman*" dediğimiz, bir sinema filmi gibi, çevremizde sürekli akıp giden ne olduğunu tam bilmediğimizi, sorgulamadığımız, sorsak ta pek kavrayamadığımız bir şeydir. Yani *nedir*? Bilmeyiz ama bildiğimizi sanırız. Eski Yunanlılar, zamanı *arkadan esen* bir rüzgar gibi algılar, önlerinde uzanan geçmişti tartışmışlar. Çağdaş insan ise zamanı önden esen bir rüzgar ya da karşıdan gelen bir akım gibi algılıyor, sanırım. Geçmiş arkalarda kalmıştır, insan geleceğe doğru koşar. Geçmiş (tarihi) değil, geleceği konuşur. Bilim, fizik bilgisinin mks (metre, kilogram ve saniye) veya cgs (santimetre, gram ve saniye) gibi uzunluk, ağırlık (kuvvet) ve zaman ölçümü sistemlerine dayalı olduğunu söyler. Her iki sistemde de *zaman* değişkeni saniye ile ölçülür. *Saniye dakikanın, dakika saatin* 60'ta, *saat* ise *günün* 24'te biridir. Yani saniye, günün 86400'de biri; *gün* ise 86400 saniyedir. Peki ya gün? Dünyamızın kendi ekseninde bir kez dönme süresi! Mantık-söz oyununa dikkat! *Zamanı*

gün; günü süre (ile) tanımliyorum. Hafta, ay, mevsim ve yıl gibi öteki zaman birimi katlarını saat veya saniye ile ifade etmemiz döngüyü (elipsi) kırmıyor, açıklamıyor; sadece gizliyor.

Mekanik ve dinamik (hız, ivme, düşme, hareket) formüllerinde kullandığımız *t* veya *z* değişkenini ölçmemiz de bu gerçeği değiştirmez. Ama Lord Kelvin gibi, madem ki *ölçebiliyoruz*, öyleyse "*zamanı biliyoruz*" diye düşünüyoruz. Bilmek için ölçmek gerekli de yeterli mi acaba?

Bu yüzden Einstein'ın "Ayrı ayrı zaman, mekan yok, zaman-mekan (*time-space*) sürekliliği var" sözü, çoğumuzu şaşkına çevirir. *Relativite* kavramını anlamakta güçlük çekeriz.

Sürekli olarak, günlük dilimizin *nerede?* ve *ne zaman?* gibi sorulara yanıt olarak, *zaman* ve *mekandan* söz ettiğimiz halde; gerçek o ki, *zamanın ne'liğini* bilemiyoruz. Ciddi bir ansiklopediye ya da sözlüğe bakılırsa şöyle bir tanımla karşılaşılabilir:

"Olayların ard arda sıralanmasına bakarak zihninizde yarattığımız ve olayların bundan sonra da içinde olup gideceklerini kabul ettiğimiz *soyut kavram*." (*TDK Sözlüğü*, 1974:884.)

Filozof Kant da, *zamanı*, aklın (zihninizin) bir kategorisi olarak görmüştü -filozofça bir saptama. Günlük hayatta bunca sık kullandığımız bu kavramın *somut* bir (olgu) veya gerçeklikten çok, *soyut bir kavram* olduğunu kabul etmek, çoğumuza güç gelebilir. Ama yalın gerçek böyle. *Zamanı*, cansız, canlı ve canlı-üstü (*Inorganik, organik ve süperorganik*) varlık alanlarındaki değişmelerden algılıyoruz: Günün ağarıp suların kararması; havanın ısınıp soğuması; baharların açıp yaprakların dökülmesi; karnımızın acıkması, doğum günü kutlaması, Ramazanın gelip geçmesi, takvim yapraklarının koparılması, saatlerdeki akrep ve yelkovanların yer (mekan) değiştirmesi vs. vs, gibi. Özetle,

$$Zaman = f(Değişme)$$

karşıt olarak,

$$f(Zaman) = Değişme$$

ilişkileri kurulabilir.

Sosyal bilimci Moore (1963:23) bu karşılıklı ilişkiyi şöyle dile getiriyor:

"Zaman yoksa değişme olmaz;

Değişme yoksa zaman kavranılamaz."

Yani, zamanı * duyumsayıp algıladığımız değişmelerden çıkıyoruz. Aslında, zaman, yaşadığımız, geçirdiğimiz değişmelere, dünyanın ve hayatın değişkenliğine taktığımız genel bir *etiket*, değişen hayatı içine koyduğumuz bir zarf; hayatın değişkenliğine verdiğimiz addır.

Sosyal Zamanlar

Canlı ve cansız doğa olaylarını inceleyen bilginlerin zaman birimi (saniye), *evrensel* olduğu halde, canlı ve canlı-üstü (kültürel) varlık alanındaki değişmeler yardımıyla algıladığımız *sosyal zaman* kavramları çok çeşitli ve *görelidir*. *Sosyal zamanlar tarihi*, kültürel veya hayali bir olayla başlar. Hristiyan takvimi, İsa'nın doğum tarihiyle, Müslümanların ki *Hicre* ile başlatılmıştır. Japon takvimi ise her İmparator'un tahta çıkışı ile yeniden başlatılır. Fransız sosyologu Gurtvitch (1958), "Sosyal ilişkileri ve zamanların çeşitliliği" başlıklı ünlü denemesinde, sosyal ve kültürel zamanların (saate ve takvime bağlı olmadığı gibi), toplumdan topluma, hatta toplumsal zümreler arasında farklı olduğunu göstermişti. Toplum ve topluluklar, aynı takvimi ve saati kullansalar bile, farklı zaman kavramlarına sahiptir. Ülkenin bir kentinden ötekine, hatta aynı kentin bir semtinden ötekine gittiğimizde, zamanın (tik-tak'ın) yavaşladığını ya da hızlandığını hemen duyumsarız. "Ne çabuk akşam oldu?" ya da "Zaman geçmek bilmiyor" diye yakınırsınız. Yabancı bir toplum veya kültürdeki günlük hayatın '*tempo*'su kişiye değişik ve çarpıcı gelir. *Tempo* (zaman) sözcüğünden türetilen *Tempo*, zamanın duyumsanan (algılanan) *tik-tak*'ıdır. Akış hızıdır. Bu hız, her toplumda farklı olduğu gibi zamanla değişir de.

İstanbul'lu Anadolu yakasındaki evinden çıkıp Levent'deki işine ginceye kadar, Paris'li işadamı Lyon'a, Tokyo'lu Kyoto'ya varır. *Tempo*, trende hızlı, gelmeyen otobüs durağında yavaştır. New York'lunun yarım saatte yediğı öğle yemeğini, Paris'li eskiden iki saatte yedi. Şimdilerde bir saate indirmiş. Latin Dünyası sık sık *fiesta*, Akdenizli hergün *siesta* yapar, zamanı unutmaya, durdurmaya çalışır.

Ankaralı memur uyurken, Şamlı tüccar akşam yemeğine hazırlanır. İspanyol köylüsü sabah tarlaya giderken, Madrid'li genç henüz yatmamıştır. Pakistan'da akşam saat 5'de davet edildiğimiz bir eğlence programı, üç saat gecikmeyle, tam 8'de başladı -Belediye Başkanının katılmasıyla. Zaman ölçümü ve deyimindeki 4-14, 6-16 gibi (alaturka ve alafranga) ikilemlerden dolayı, Doğu Asya ülkelerinde uçak kaçırانların, ya da limanlarda saatlerce bekleyenlerin sayısı az değildir.

Tokyo garında, perona tam dakikasında gelmeniz tavsiye edilir. 3-5 dakika erken gelen yolcunun aynı perondan kalkan yanlış trene binmesi işten bile değildir. Mısır'daki bazı resmi randevuların, "öğleden önce veya sonra" verildiğine tanık olmuştum. Yakın arkadaşlarımıza pazar ya da pazartesi günü diye "24 saatlik" randevular vermez miyiz? Bazı Orta Doğu ülkelerinde *zaman* kavramını *öyle esnektir* ki, sözünü tutmayan kişi, mazeretini, sadece "*İnşallah*" demişim diye dile getirir. Genellikle bağışlanır da.

Gare du Nord'dan kalkacak trenimi kaçırmamak için peronda koşarken, beni durduran Polis: "Acele etmeyin Mösyö" dedi, "Tam tamına iki uzun *dakikanız* var." "Mozart Treni", sabahleyin 08:07'de kalkıp, 13:11'de varıyordu Münih'e. Zaman-ış (*time/motion*) ilişkilerimize ve yönetim ilkelerine mizahi açıdan bakan fakat son derece ciddi eleştiriler getiren Parkinson, şu kanunu önermiştir:

*"Her iş, kendisi için ayrılan
zamanda yapılır ve biter."*

Gerçekten de öyle değil midir? (Bu satırları 2 Kasım da yazıyorum. 3 Kasım'da okumak üzere.)

"*Vakit nakittir*" diyen atalarımız, zamanın değerini keşfetmişlerdi, kuşkusuz. Ancak, ne kadar iyi değerlendirdikleri hâlâ tartışmalıdır. PTT'miz bu gerçeği keşfetti ve kullanıyor. Şehirlerarası konuşmalarda, gidiş-dönüş yol ücretlerinin neredeyse yarısını alıyor bizden. Yani hizmeti değil, *tasarruf* ettirdiği zamanı satıyor. Japon demiryolları da, ekspreslerdeki gecikme rötar süresini nakit para olarak hemen geri öder. THY'na neden 5-6 kat fazla ücret ödediğimizi bir

türlü anlayamıyorum. Çünkü ortalama 6-7 saatlik İstanbul-Ankara uçuş süresi ortalama otobüs yolculuğundan daha hızlı değil.

Sonuç: Öneriler

Basite indirgenmiş anlamda *verimlilik*, birim zamandaki üretim hızı olarak tanımlanabilirse; zamanın hangi birimle ölçüleceği önemli bir sorun olur: Takvim/saat zamanıyla mı, yoksa görelî, sosyal zaman birimleriyle mi? Teknoloji ve yüksek teknoloji bizi saat ve takvim kullanmaya zorluyor: ancak, bir aylık işi bir gün veya saatte görürsek, geri kalan zamanda ne yapacağımızı söylemiyor. (Ünlü Çin fıkrası.)

Takvim ve saat değiştirilse bile, sosyal zamanların *tik-tak*'ını takvime uydurmak, saate bağlamak kolay olmuyor. Yüz yüze ilişkilere alışmış bir toplumda, telebankacılık pek güven vermiyor. Telefonla çalışan hizmet sektöründen para almak kolay olmuyor. Telefonla verilen yazı-makale siparişlerinin bedelini kolay alamıyoruz. Çünkü sorumlu kişiyi bulamıyoruz.

Japonlar, Batı toplumlarında ortalama bir ay (30 gün) süren ticari sipariş ve teslim süresini 4-5 güne indirmişler. Ama bu işin tekniğini millî bir sır gibi son derece gizli tutuyorlarmış.

Her toplumun kendine özgü, görelî *zamanları* var. Modernleşme süreci, "zaman temposunun değiştirilmesi" şeklinde de tanımlanabilir. Ancak temponun (*hızın*) değişmesi *ivme*'dir. İvme büyüdükçe toplumlarda bunalım ve sıkıntı yaratır. Bir toplum ve toplulukta, zaman algılaması ile *tik-tak*ın değişmesi, sosyal değişimin belirtisi olabilir. Fizikteki hareket bilimi ile teknolojiadaki *time-motion* etütlerine paralel olarak, toplumlardaki *sosyal-kültürel zamanların* incelenip araştırılması işleri için daha fazla kaynak, *insan gücü* ve *zaman* ayrılmasının yararlı, gerekli ve hatta zorunlu olduğunu düşünüyorum. Özetle, *verimliliği arttırabilmek* için zaman —yani değişim— kavramının bilincine topluca ve toplumca varmak zorundayız.

Metinde Geçen Kaynaklar

GURVITCH, G. (1958) "*Structures sociales et multiplicité de temps.*" *Bulletin, Societé Française de Philosophie*, 52: 99-142.

GÜVENÇ, B. (1976) "Zaman-Mekan Sorunu: Nerede, Ne Zaman?" *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: HÜ, s. 49-78.

MOORE, W. E. (1963) *Social Change*. Englewood Cliffs, (N.J.): Prentice Hall.

SOROKİN, P. (1966) *Sociological Theories of Today*. New York: Harper and Row. (Gurvitch'in denemesi için.)

TDK (Türk Dil Kurumu, 1974) *Türkçe Sözlük*.

I. Verimlilik Kongresi'nde tebliğ edilmiştir.

MPM, Ankara, 27-29 Kasım 1991.

KENT KÜLTÜRÜ VE DEMOKRASİ

Demokrasi-kültür ilişkisi, "demokrasinin oluşumunda kent kültürü" olarak da ele alınabilir. Kent kültürü ile demokrasi arasındaki ilişki ve etkileşimler karşılıklı olmakla birlikte, demokrasi kent-soyulu (orta sınıf-burjuva)ların eseridir. Burjuva sözcüğü "*Burg*" kökünden türetilmiş "kentli" anlamındadır. (Edinburg, Strasburg, Hamburg vb. gibi.) Konumuzun temel olgu/kavramları kent, kentli, kent kültürü ve demokrasi'yi de geliştirmişlerdir. Kent kültürü, kapsam olarak, öteki kavramları da içerdiği için, kent-demokrasi ilişkisini üç aşamalı olarak sunmaya çalışacağım.

- (a) Uygarlık tarihi açısından: "Kent-Kültür",
- (b) Demokrasi kuramı açısından: "Kent-demokrasi",
- (c) Çağdaşlaşma açısından: "Ülkemizdeki Kentleşme Süreci ve Demokrasi!"

Uygarlık Tarihi Açısından

Avrupa'da 1650'lerde değişmeye başlayan nüfus (dengesi), Endüstri Devrimi'nden sonra, kentlerde toplanmaya, yoğunlaşmaya başladı. Uygarlık Tarihi'nde "İkinci Kent Devrimi" olarak bilinen olgu yaşandı.

"Birinci Kent Devrimi" ise günümüzden 4-5 bin yıl önce, Mezopotamya'da "Verimli Hilâl" diye bilinen ilk tarım bölgesinde gerçekleşmişti. Uygarlıkla çağrışım yapan çoğu kurum ve kültürel değerler, bu kentlerde yaratılmıştı:

Yazı, matematik, geometri, astronomi, takvim, cinsel ve sınıfsal işbölümü, din, ahlak, hukuk, ve i, mülkiyet, sanat ve zenaatlar, askerlik, eğitim, tarım teknolojisi, mimarlık vb.

Günümüzde, çok sayıda büyük kentlerden oluşan Megalopolis'ler ise, "Üçüncü Kent Devrimi" veya kent devrimlerinin "üçüncüsü" olarak sınıflanabilir.

Kentleşme sürecini kültür ya da demokrasi bağlamında tartışma konusu yaparken, hangi kent'ten ya da hangi kültürden söz ettiğimizi bilmek, bildirmek zorundayız. Çünkü bu üç kent, kültür-demokrasi ilişkileri açısından birbirinden çok farklıydılar. Her üçü de, kent olmakla birlikte, kültür ve yönetimleri hiç de birbirine benzeyemeyen yaşam biçimleri⁽¹⁾ yarattı.

Sosyolog Sjoberg (1956)'in "Endüstri-öncesi Kent" (*Preindustrial City*) makalesi, "Tarihte kentler" (Mumford 1961), üçlü bir sınıflama ve tipoloji yapma olanağı veriyor:

- (i) Endüstri-öncesi kent,
- (ii) Endüstri kenti,
- (iii) Endüstri-sonrası kent, gibi.

Endüstri(leşme) ölçütüne göre kentler, birbirinden çok farklı kültür kalıplarına ve demokrasi anlayışlarına tekabül eder.

Endüstri-Öncesi Kent'te Demokrasi

Endüstri-öncesi kent, ülke nüfusunun %10-15'ini oluşturan seçkin (yönetici)lerden oluşuyordu. Tarımsal artık ürün, daha büyük oran ve yoğunluklara izin vermemiştir. Bu kent, tarım uygarlığının sanat, ulaşım, iletişim, eğitim(bilim) sağlık ve ticaret merkeziydi. İmparatorluklar döneminde, en büyükleri "Başkent" oldular. Süzgeleşi:

Babil, Kudüs, Şam, Lüksor, Hattuşaş, Midas, Sardes, Persapolis, Efesus, İskenderiye, Antiyok, Roma, Kartaca, Konstantinopolis, Pe-king, Venedik, Cenova, Endülüs, Paris, Londra, Peşte, Viyana vb. gibi.

Bugün uygarlık adını verdiğimiz canlı-üstü varlık alanının teknolojik başarıları, bilimi ve sanatı, tarım kentlerinde üretilmiş, oradan yayılmıştır: Ülkeye, bölgeye, dünyaya! Bu ülkelerin yönetim söyleminde, senatolarından halktan, haktan sözeden Cumhuriyet ve demokrasi uygulaması görülmemiştir. Yunan kent devletlerinde *demos* (halk) vardı ama demokrasi (halk yönetimi) yoktu çünkü yoksullardan, köle-esirlerden kadın ve çocuklardan oluşan *laikos*'un yönetime katılma hakkı bulunmuyordu. *Laikos*'u dışarda tutan bu

Cumhuriyet veya demokrasiye, Aristokrasi demek belki de daha uygun olabilir. İdealist Platon ile realist Aristoteles, demokrasiye ve onun yarattığı kargaşaya cephe almışlardı. Platon, monarşi ile başlayan yönetimin aristokrasi, demokrasi ve diktatörlük aşamalarından geçip kendini tekrarlayacağını savundu. Roma tarihi, Platon'u doğruladı (Durant 1968: Bölüm X).

Hristiyanlık ve İslamiyet gibi Semavi dinlerin uygarlık tarihine yön verdiği orta çağlarda demokrasi yoktu ama dünya sanıldığı, söylendiği kadar da karanlıkta değildi. Endüstri öncesi Ortaçağ kentlerinde demokrasi yoktu ama halk yönetiminin tohumları bu kentlerde atıldı, meslek loncalarının kent yönetimine katılması bu kentlerde gerçekleşti. Ahiler Küçük Asya'da benzer görevler yüklendiler. Demokrasi ideolojisi (kuramı) bu kentlerde filizlendi. Temelinde, dini/monarşik/feodal yetkilerin halkla paylaşılması ilkesi yer alıyordu.

Endüstri Kenti'nde Demokrasi

Endüstri kentinin doğuşunu 19. yüzyıla değin ertelemek büyük bir yanılgıdır. Endüstri Devrimini 1750 veya 18. yy'da üretilen buhar kazanından çıkarmak gibi. Uygarlık tarihi açısından, belki de, "devrim" yerine bir "Endüstri Evrimi"nden söz edilmesi destek/yaygınlık kazanıyor. Teknoloji tarihçileri, bu evrimi 11. yy'da Doğu'dan gelen *barut*, *pusula* ve *matbaa* makinesi ile başlatıyor. Bu teknoloji, ortaçağ kentinin kalelerini yıktı, kentlerdeki birikimi çevreye yaydığı gibi, birbiriyle karıştırıp uzlaştırarak yepyeni bir sentez (Batı) yarattı.

Sanatta *rönesans*, bilimde *keşifler*, dinde *reformasyon*, *aydınlanma* idi. Aydınlanma (çağı), İngiliz ve Fransız devrimleri, bu devrimleri izleyen Endüstri devrimi, dünya imparatorluklarının yıkılması, ulusal devletler çağının açılması; dinle devletin, dinle bilimin, birbirinden ayrılması; bilimin, din ve devlete karşı özerklik kazanması (yani eğitimde laiklik çağı), bütün bu devrim ve gelişmelerin, atılımların ve ilkelerin yasal ve tüzel güvencelere bağlanması, koruyucu/zorlayıcı yaptırımlara kavuşması, yaklaşık 4-5 yy sürdü. Her ülkede aynı düzeye ulaşmadı. İlk 2-3 yy'da ise endüstri devrimi yeni (çağdaş) kent kültürünü yarattı. Deneme-yanılmalar, karşı devrimler, düzenlemeler, onarımlar, savaşlar, savaşımalar, birbirini izledi.

Endüstri öncesi (tarım) kenti, kasaba ve köy gibi küçük yerleşmelere bağlı olduğu halde, endüstri kenti, bir burjuva (kentli) kültürünün merkezi (odağı) oldu. Kentler, burjuva egemenliğinin ve dünya görüşünün kalesi ve simgesi durumuna geldiler.

Özetle, kent kültürü, orta sınıflara dayalı bir demokrasi hareketinin de beşiği olarak görülebilir. Gerçi büyük kentlerde, orta sınıf düzeyinin altında ve üstünde yaşayan kapitalist ve emekçi zümreler de görüldü ama özgürlükçü parlamenter demokrasi kuramı ve bu ilkeleri savunan sosyolojiler, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, orta sınıfların ideolojisini yansıtmaktadır (Shaw 1972). Böylece, İkinci Kent devrimini yapan ve "endüstri kenti"ni (kültürünü) yaratan burjuvalar, yüzyıllar alan uzun bir süreç sonunda, kendi çıkarlarını iktidarda tutacak bir "demokrasi ideolojisi" geliştirmiş oldular:

Bilim (bilgi) ⇒ Teknoloji ⇒ Endüstri ⇒ Kentleşme ⇒

Kent Kültürü ⇒ 2. Kent Devrimi ⇒ Burjuva Demokrasisi.

Endüstri ve Demokrasi

Kentsoylular, burjuva Demokratik devrim ideolojisini yaratan kentsoylular bu ideolojiyi besleyen kent kültürünün koruyucuları oldular. Büyük Fransız Devrimi'nin "*Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik*" ilkeleri, yeni kent kültürünün ve kentlilerin ülküsü oldu. Yöneten ve yönetilenlerin özgürlüğü, bütün sınıf ve zümrelerin eşitliği ve bu ideolojiyi benimseyenlerin kardeşliği (kardeşçe dayanışması) ülküsü benimsendi.

Fransız Devriminin ilkeleri ve "İnsan Hakları Bildirgesi, *özgürlük ideali* (yalnız Amerikalılar değil, bütün insanlar hürdür), dünyayı sarsan bir deprem oldu. "İdeal" diyorum, çünkü 18. yy'ın Avrupasında insanlar kardeş, sınıflar eşit ve yönetilenler özgür değildi. Sloganlar yetersizdi. İnsan Haklarını, özgürlüklerini savunan yasaların yapılması, yürürlüğe girilmesi, uygulanması savunulması için savaşlar, savaşımalar yapıldı. Soyluların vatandaşlığa indirilmesi kolay olmadı. Her vatandaş (*Citizen*/kentli), kanun önünde eşitti ama yasaları yapanlar, yürütenler ve denetleyenler daha güçlü ve daha eşitti. Özgürlük tepkileri yarattı. Köylülerle işçiler de ayaklandılar Burjuva egemenliğine

karşı (1848). Endüstri öncesi kent, sınıfların işbirliğine dayalı bir feodal topluluktur. Mülkiyet, toprak, sanatlar, din, cinsiyet rolleri ve yaygın eğitim ve kültür, feodal ilişkileri (yapıyı) sürdürmek üzere biçimlenmişti. Adalet mülkün temeliydi, ama mal-mülk mutlu azınlığın elindeydi. Köy-kökenli göçmenlerin mal-mülk edinmesi; emekçilerin kent kültürüne uyum sağlanmasında kolay olmadı. Çocuğun anneye, kadının erkeğine, erkeğin senyöre, senyörün krala, kralın soy-lulara karşı görevleri, sorumlulukları vardı. Bu hak ve sorumluluklar, özgürlük ülküsüyle nasıl bağdaşacaktı?

Endüstri öncesinin kiliseye ve feodaliteye bağımlı göçmen köylüleri (*laikoları*) hangi süreçle *demos* olacaklardı? Kent kültüründe, hak ve özgürlüklerin, görev ve sorumluluktan önce gelmesi gerekiyordu. Bu ideale adım adım, ağır ağır ulaşıldı. Her yeni Anayasa ve Cumhuriyetle ileri bir adım atıldı. Demokrasinin devrimi, bir iktidar değişmesi değildi. Yapının ve onu yaratan kültürün değişmesi gerekiyordu. Bu değişim ve dönüşümde, yerel yönetimler, merkezi gücün yetkilerini paylaşarak demokratik gelişmeye yardımcı oldular. Seçilmiş yöneticilerin atanmış yöneticilere üstünlüğü buradan kaynaklanır. Seçilmiş bir parlamenter nasıl atanmış müsteşardan önce geliyorsa, Belediye Başkanı da elbet Vali'den önce gelmeliydi.

Kent Kültürü ve Türk Demokrasisi

Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'dan miras kalan bazı kentlerimiz vardı ama bu kentlerin kültürel yapısı —%10'luk nüfus kıstası dışında— endüstri öncesi kentlere benzemiyordu. Yaklaşık ikiyüz yıldan beri (1720) Batıyı izlemeye çalışmış fakat endüstrileşemediği gibi bir kentsoylu sınıf yaratamamıştı. Kentlilerin, devlet kapısı dışında, bir ekonomik/siyasal güvencesi yoktu. Özetle, Cumhuriyet devrimleri ulusal bir burjuvadan yoksundu. Atatürk Devrimlerini, bir kültür devrimi ile kentli yaratmaya yönelik *Tanzimat*'ın devamı gibi görmek mümkündür.

Cumhuriyet'in siyasi ve tüzel devrimleri yapıldı ama 1950'lerin demokrasi hareketi, hızlandırdığı iç göçlerle, yeni bir kent endüstri kültürü yaratmaktan çok, kentlerin düzensiz büyümesine, bir anlamda

köyleşmesine yol açtı. "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" nda inşa edilen Galata-Pera, okulları, kışlaları, salonları, bankaları, kaldırımları, otelleri, sarayları ve ticaret burjuvası ile, kent kültürünün kendisi değil, ithal malı *kopyası* idi. Bir kent nüvesi değil. kendi kültürüne yabancı, Batı ile bütünleşmeye çalışan bir çelişki simgesi! Bu kent, Batı (kentli) kültürünün rönesansını, reformasyonunun, aydınlanmasını, endüstrileşmesini ve laikleşmesini, 100-150 yıla sığdırmaya çalıştı. Yarattığı ticaret burjuvaları iktidara ortak oldu ama bir sanayi kuramadı. Bir sanayi kenti (kültürü) yaratamadı. Yarattığı yaşattığı kentliler, gecekonducular arasında azınlıkta kaldı. Batılı anlamda bir kentli kültürü (sanayi) oluşmadı. Her yılda bir kentleşme ve mekân kullanma standartlarını yenileyen kent yönetimi, düzensiz büyümeyi önleyemedi ve kültürleşme sürecine yön veremedi. Devletin Merkezi Planlaması (1960'lar) hızla kentleşmeyi, kentlileşme ve çağdaşlaşmanın en kestirme (kolay) yolu olarak gördü. Kente yerleşenler kentli olacaklardı. Bu umut gerçekleşmedi. Rum geleneği üzerinde Arabesk eğilimler görüldü ama bütünleşme olmadı. Yeni kentli, kentine sahip çıkamadı. Kentin taşını toprağını "köşeyi dönmek" için kullandı. Kentin sahibi kimliğini kazanamadı. Kentün sahipleri kente sahip çıkamayınca, göçmen kiracılar "*fili durumlar*" yarattılar.

Bir kuşak kentliyi, doğduğu evde büyütüneye yetecek kadar zaman geçmeden, koca bir semt —mahallesi caddesi, sokağı, çarşısı, apartmanı ve sakinleri. sahipleri ve kiracıları ile birlikte— yenileniyor değişiyor. Koca kent, hiç kapanmayan bir şantiyeye benziyor. İmar planları, durumları, inşaat projeleri onaylanmadan değişiyor. Yenilenirken eskiyor, kimisi yapılırken yıkılıyor. Kentsel dinamiğin bu ivmesi kent-kültürünün doğmasına, doğmuşsa yaşamasına, yaşıyorsa gelişmesine elverişli değil. Peyami Sefa'nın "*Fatih-Harbiye*" ringi, Galata'da lahmacunların, Taksim'de *arabesk*çilerin engellerine takıldı kaldı. 1960'ta kaldırılan "*Türk Tramvayı*", şimdi İsveç üzerinden, "*Metro*" olarak ithal ediliyor. İstanbul gibi bir koca kent, —kendisi veya— kentlisi olmadan bir kent kültürü yaratabilir mi? Yaratırsa bu bildik bir varlık olur mu? Gerçi, Buenos Aires, Mexico, Seoul, Kahire

ve Atina gibi, endüstrileşmeden gelişmiş megalopolisler vardı ama bu kentlerin kültürel iklimi demokrasiye elverişli görünmüyordu. İstanbul kentinin 40 yıllık demokrasi deneyimi de, istenen/beklenen kent kültürünü yaratamadı.

Yerel yönetim ve katılım belki kent ile kentli arasındaki kültürel köprüyü kurmaya yetmedi, denebilir: ama eşi az bulunur (*anakronik*) değişme sürecinin (ivmesinin) olumsuz etkilerini de göz ardı etmeme-
liyiz diye düşünüyorum.

Metinde Geçen Kaynaklar

BELL, D. 1988. "The World in 2013." *Dialogue*, 3: 2-10

DURANT, W. and A. 1968. *Lessons of History*. N. Y.: Simon and Schuster.

MUMFORD, L. 1961. *The City in History*. N.Y.: Harcourt, Brace and World.

POLANYİ, K.1987 (1957). *Büyük Dönüşüm*. N.Y.: Columbia U. Press.

SHAW, M. 1972. "The Coming Crisis of Radical Sociology." Blackburn (Ed.), *Ideology in Social Sciences*. Londra: Fontana/ Collins.

SJOBERG, G. 1955. "The Preindustrial City." *Journal of Sociology*, 60: 438-45.

SUMNER, W. G. 1960. *Folkways*. N. Y.: Mentor.

TOFFLER, A. 1970. *Future Shock*. London: The Bodley Head.

TÜSES Vakfı'nın
Demokrasi ve Kent Kültürü Semineri, Bursa

İSPANYOL DEMOKRASİSİNİN ONUNCU YIL RAPORU: CONVIVANCIA!

(Washington Mektubu, 1985)

Eylül ayı sonlarında Smithsonian'daki Wilson Merkezi'nin Batı Avrupa Programı çerçevesinde, bir İspanya toplantısı vardı. Üç gün süren toplantıya dünyanın önde gelen İspanya uzmanları, yabancı gözlemciler, Başbakan Felipe González ile birlikte 1978 Anayasa tasarığını hazırlayanlar da dahil olmak üzere, demokrasiye geçiş sürecinde önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiş kimseler katıldılar.

Katılanların "demokrasiye geçiş" veya "parlamentar demokrasiye geçiş" dönemi diye niteledikleri bu on yılın sonunda, ülkede görülen kararlı ve sağlıklı huzur tek bir sözcükle açıklanıyor: "*Convivancia*!" *Konvivansiya*, kavramı dilimize, "birlikte yaşama sanatı" olarak çevrilebilir. Kavram, barış içinde birlikte varolmayı, günlük siyasette diyalogu sürdürmeyi ve yapısal sorunlarda uzlaşıp anlaşmayı öngörüyor. İspanya ve İspanyollar için önemli bir felsefe değişikliği sayılan bu barış ve huzur formülü, sınıfsal ve etnik ayrılıkların aşılması şartına; üç yıl süren, bir milyondan fazla, İspanyol'un hayatına mal olan ve 39 yıllık bir Franco diktatoryasına yol açan 1936-39 içsavaş anılarının unutulmasına dayanıyor.

Başbakan González'e göre, Franco 1975 yılında öldüğü zaman, çoğu İspanyollar "*Konvivansiya*"ya hazır idiler. Çünkü, Başbakan'ın kendisi de dahil olmak üzere, "Savaş dehşetini yaşamamış genç kuşaklar", zafer-yenilgi ikileminin kısır sarmalından kurtulmuşlardı. Diktatörlüğün bir sosyal denetim mekanizması olarak miras bıraktığı bölünmüşlük ve uzlaşmazlık duvarlarının yıkılmasında öncülük edenler de aynı genç kuşaklar oldu. Demokratik güçler, iki temel ilkede birleşmişlerdi:

- 1) Demokrasi bölünmez ve sınırlanamaz bir bütündür;
- 2) İç barış, her ne pahasına olursa olsun korunmalıdır.

İspanyollar, çoğulcu bir demokrasiye yönelen 1960 Avrupası karşısında, 1930'ların kaba kuvvete dayalı sert politikaları ile zaman yitirmek istemiyorlardı. Gereğinden fazla zaman yitirilmişti. Kısacası, İspanyollar artık kendilerini, "Batı değerlerini savunan" bir Batı toplumu olarak görmeye başlıyorlardı.

Konferansa katılanlar, endüstriyel (ekonomik) gelişmenin geçiş süreci üzerindeki olumlu etkilerini değerlendirdiler. Kişi başına düşen yıllık gelir payı ortalaması, İkinci Dünya Savaşı yıllarından bu yana tam on kat artarak \$5000 düzeyine yükselmışti. Üretime elverişli toprakların mülkiyeti artık mutlu bir azınlığın tekelinde değildi. Tarım kesiminde çalışanlar, yüzde 30'lardan 10'lara düşürülmüştü. Sayısal veriler, İspanyolların, ülke varlığını (ve de yoksulluğunu) paylaştığını gösteriyordu, sorunlar sınıf kavgasına yol açacak düzeylerde değildi.

İspanya'nın büyük başarısında, kişiler de önemli roller yüklenmişti. En başta, Kral Juan Carlos, 1981'deki darbe girişiminden sonra, Ordu'nun genç demokrasiye olan güvenini yenileyip sürdürmüştü. Merkez cephesinde Adolfo Suárez, Komünist Partisinin yasalaştırılması ve meşrulaştırılması konusunda silahlı kuvvetleri ikna etmişti. Bu engel aşılmasaydı, muhalefet partileri belki de 1977 seçimlerine katılmayacaktı. Suárez, ayrıca, askeri reformlarla Baskların özerkliği konularında büyük hizmetler yapmış; geçiş dönemine uygun zemini hazırlamıştı.

Ancak, demokrasiye geçiş, toplantıya katılanların ortak kanısına göre, Krallık, Ordu, Kilise ve Muhalefet partileri gibi İspanya'nın siyasal kurum ve örgütlerinin toplu desteği ile sağlanmıştı. Gerçekten de, Katalonya milliyetçileri ile Bask ayrılıkçıları dışında, İspanya'nın bütün kurum ve kesimleri bugünkü rejimi ve sistemi destekliyorlarmış. Öyle ki, başlangıçta krallığa karşı çıkan Sol, giderek, Sağ'ın sembolik bir Krallık önerisine razı olmuştu. Askerler her bunalıma müdahale etmemeye söz vermişlerdi. Sağ'ı savunan Kilise, solun getirdiği yetki ve saygınlık sınırlandırmalarını sessizce kabul etmiş; Sol da, istediği Anayasa değişiklikleri konusunda daha yumuşak bir tutum almıştı.

Başarının sırrını bir üye şöyle özetledi: (Gelişme için) "Değişmenin kaçınılmazlığı gerçeğini sağ kabul ederken, sol bu gerçeği fazla zorlamamaya razı!"

Ölümünün Yüzüncü Yıldönümünde: HUGO'NUN TARİH BİLİNCİ ÜZERİNE

Doğu ilimizin yenice açılmış Halkevi'nde gördüğüm ilk filmlerden biri —yazarını bilmemekle birlikte Jan Valjan adlı kahramanını unutamadığım— *Sefiller*'di. Öykünün sonunu simgeleyen bastonun akarsusudaki dönüşünü tarihin akışına benzettiğimi hatırlatırım. *Sefiller*'i yazan kişinin Victor Hugo adında romantik bir şair olduğunu, yıllar sonra. "Notre-Dame'ın Kamburu"nu seyrederken duymuştum, sanıyorum. Lise sıralarında. Lamartine'in *Graziella*'sını severek okumuş, "romantik roman" dediğini işte böyle olur demiştim.

Benim kuşağım. Shakespcare'i ve Hamlet'i İkinci Savaş'tan sonra Laurence Olivier'nin yorumuyla sinemada tanıdı; biraz da belki, Devlet Tiyatrolarımızın yardımıyla. Hugo'nun tam aksine, tiyatrodaki başarılı olan, insan ruhunun enginliklerini, tutku ve fırtınalarını iyi bilen bir ozan çıkmıştı karşımıza. Freud'çu psikoloji ciddiye almayan İngiliz arkadaşımın gerekçesini de hatırlarım: "Bizim Shakespear'e'imiz var" der ken sanki "Freud'u ne yapalım?" demek isterdi!

Yunus'u, Homeros'tan çok sonraları bulgulayışımı, tarih öğrenimimin, giderilmesi mümkün olmayan bir boşluğu gibi görüyorum. Şair kişinin "tarih bilinci" sorununu gündeme getiren sanımcı Octavio Paz oldu. Meksikalı'nın kültürel yalnızlığını türkçeleştirirken öylesine etkilenip duygulandım ki, ozanlarımıza coşkulu bir çağrıda bulunmaktan kendimi alamadım:

"Bir ozan bekliyoruz, hazır duran tarih hazinemizi yorumlayacak-öykümüzü yazacak. Belki bir âşık, halk edebiyatı ürünlerimizden Türklüğün türküstünü çağırarak. Kim dener bilemem. Ne ki, ozanlar gelebilir, ancak diyorum, böylesine çetin bir serüvenin üstesinden..."

Yüzyıl (anma) törenleri, dahileri anlamaya belki yeterli değil ama yüzyıl beklemek yine de gerekli ve yararlı gibi görünüyor. Çağın öncülerine ancak yetişiliyor. Kişisel kahramanım *Felsefe Sözlüğü* ile

Candide'deki ciddi mizah gücüne hayran kaldığım Voltaire'di. Voltaire'i önemli bir filozof olarak gören tarihçiyi okumaya çalıştım. Rousseau'ya biraz yüksekte bakabilen, sözünün eri olmaktan korkmayan Voltaire'e özel bir saygı duydum. "Anlamak bağışlamaktır" diyen Voltaire'e. *Bir Dehanın Romanı*'nda, değişik bir Voltaire yorumu bulunduğu duyunca, Tanilli'nin *Hugo*'sunu alıp okudum.

Meğer, Michelet gibi bir bilgeden okuduğum halde, Fransız Devrimi'ni iyi anlamamışım. Hugo'nun hayat öyküsü, Ondokuzuncu yüzyıl Fransa'sının tarihini de özetliyor. Voltaire'i anlatan felsefe tarihçileri, doğrudan ya da dolaylı olarak. Hugo'dan etkilenmişler sanki. Genel olarak "Şairlerin tarih bilinci" özellikle de Hugo'nun tarih bilinci konusu, böyle oluştu, gelişti bu yazıya dönüştü.

Fransız Devrimi'nin yazılı belgelere (tarihlere) sığmayanengin ruhunu, Voltaire'in yüzüncü ölüm yıldönümü töreninde Hugo'nun yaptığı o coşkulu konuşmada buldum (Tanilli 1985 :172-82). Hugo'nun hayat öyküsünde ise, Devrim-ertesinde kendi bilincini arayıp bulan Fransa var. Romantik ozan olmanın duygulu-duygusal aşk öyküleri yazmak demek olmadığını (santimentalizmi aşan romantizmi) Hugo'dan, Tanilli'nin *Hugo*'sundan öğrendim. Hugo'nun tarih bilinci ne böylesine dolambaçlı yollardan vardım ya, romantik ozanın kendisi acaba nice ayırdındaydı savunduğu "tarih bilinci"nin? Soru'nun yanıtı, Ozan'ın kendi yazdıklarında bulunabilir. Soruyu Hugo adına yanıtlamaktansa, Hugo'nun kendi kalemile, kendi sözleriyle yansıtmaya çalışayım.

Hugo'nun Edgar Quinet için (1875'de) kaleme aldığı elveda bildirisinde, şairle tarihçinin tarihe geçmesi gereken bir diyalogu vardır. Yirmi yılını sürgünde geçiren Hugo'ya göre, sürgünün onurunu yaşayan, sürgün sevgisiyle büyüyen Quinet'nin kişiliğinde, "Şair, tarihçiye ekleniyordu." (Tanilli 1985: 168-71).

Les Voix interieurs'ün "Önsöz"ünde "Ozan'ın gücü bağımsızlığından gelir" gözlemine yer veren Hugo, yazarla tarihin yakın ilişkisini şöyle kuruyor:

"Böylesine yüce bir göreve karşın, sözkonusu sonuca (amaca) ulaşmak için yazar, kitapla olduğu gibi tiyatroyla, romanla olduğu

gibi dramla, tarihle olduğu gibi şiirle de düşüncesine açık bütün yollardan yürümeyi sürdürecektir."

Victor Hugo, *Sefiller*'in İtalyan yayımcısına sürgünden gönderdiği ünlü mektupta (1862), "şairin tarih bilinci" konusunda şu açıklamayı getiriyor:

*İçinde yaşadığımız şu karanlıklar saatinde Sefilin adı INSAN'dır, bütün iklimlerde can çekişen, bütün dillerde inleyen insan... Biz de [Fransa'da] olduğu gibi siz de [İtalya'da] de eğitim bütçesi, devede kulak kalmıyor mu, savaş bütçesinin yanında...? Tarih yazıp felsefe yapmaya başladığından beri, sefalet insan soyunun gıysisi oldu! Bu paçavrayı çıkarıp atmak, o uğursuz çulun yerine, insanlığın çıplak bedenine seherin o güzelim elbisesini giydirmek zamanı gelmiştir... **Sefiller**, yalnız Fransızların okuyacağı Fransa Tarihi olarak değil, bütün insanlar ve insanlık için yazıldı..."*

Onsekizinci yüzyıla adını veren Voltaire hakkında ise şunları yazıyor Hugo:

"İnsan toplumunun böyle bir (Devrim-öncesi) aşamasında neydi halk? *Bilgisizlik!* Neydi din? *Hoşgörüsüzlük!* ve neydi adalet? *Adaletsizlik!* [ten başka?]"

"Bütün bu sosyal bozuklukların ortaklığına, dev gibi korkunç bir dünyaya karşı savaş açan Voltaire, çatışmayı kabul etti. Silâhı, tüy gibi hafif, yıldırım gibi güçlü bir 'kalem' den başka bir şey değildi! Voltaire yine de yendi. Bir yiğidin dünyaya karşı savaşımıydı bu. Düşüncenin maddeye, aklın önyargıya, haklının haksıza, ezilenin ezene karşı savaşı! İyiliğin, şevkatin, yumuşaklığın savaşı! Kadının sevecenliği, kahramanın kızgınlığı vardı Voltaire'de. Büyük bir zekâ ve devleşen bir yürekti O..."

"Şiddeti tebessümle, buyurganlığı alayla, alayı inadla, inadı sabırla, cehaleti gerçeklerle yenmeyi bildi. Voltaire gülümseyiştir. Çünkü, *yatıştırıp uzlaştırmak, filozofun en güçlü yeteneğidir*: Voltaire'de dünyanın dengesi, hep yeni baştan kurulmakla sonuçlanır Güçlüler önünde alaycı, güçsüzlere karşı ise sevecen olmak, işte *bilgelik* budur..."

Bu tutumuyla, Hugo, Voltaire'den daha az bilge değildi:

"Haklarını kullanmak yani insan olmak, ödevlerini yapmak yani yurttaş [ulus] olmak... Voltaire Yüzyılı'nın, Fransız Devrimi'nin derin anlamı budur."

"Voltaire kuşkusuz ki yalnız değildi. Çevresinde bir zekâ ormanı vardı: Montesquieu, Buffon ve Beaumarchais' gibi doruklar, Rousseau ve Diderot yüceler vardı yanında. Hep birlikte —çalışıp çabalayıp— düşünmeyi öğretiler Onsekizinci Yüzyıla. Buffon Doğa Tarihi'ni (*Histoire Naturelle*) kurdu; Beaumarchais sosyal komediyi buldu; Montesquienü ise *Yasaların Ruhu*'ndaki hukuku çıkardı ortaya. Diderot, Ansiklopediyi hazırlarken, Rousseau [—Lévi-Strauss'un deyimiyle ilk insanbilimci değilse bile—], ilk yurttaş olmak onurunu kazandı. Bütün bu yazarlar takımı, tarih sahnesinden çoktan çekilip gittiler ama ruhlarını bize bıraktılar. Fransız Devrimi onların yaşıyan ruhudur."

O ruh çağımıza ve bize de ulaştı: Tevfik Fikret'in *Tarihi Kadim*'inin arkasında, "Hayır, kanlı şan ve şeref yoktur" diyen Hugo vardır. Atatürk'ün "Ey Türk İstikbalî'nin evladı" seslenişinin ardında Robespierre'in geleceğin insanına seslenen ruhu; savaşa karşı barışçılığının gerisinde, Hugo'nun barışseverliği vardır. "Fakat Devrim sürüyor" diyen De Gaulle'nün siyasal *devrimciliğinde*, Sartre'ın *varoluşçuluğunda*, Kennedy'yi öteki devlet adamlarından ayıran dünya görüşünde duyumsanan yankılar aynı sorumlu ruhtur: geçmişinden, geleceğinden, insanlığından sorumluluk duyan ruh!

Sorumlu ve hoşgörülü bir ılımlılık, Hugo'ya göre, felsefenin soluk alıp vermesi, yaşamasıydı. İsa ağlamış, Voltaire ise gülümsemişti. Voltaire'e olan saygısı ve hayranlığı, o güler yüzlü, anlayışlı hoşgörülü felsefeden kaynaklanıyordu. Krallık ezilince *Kralcı*, Cumhuriyet ezilince *Cumhuriyetçi*; Katoliklere karşı Liberal, liberallere karşı Katolik olan bu ozan kimdi? Sağcı mı solcu mu? Kralcı mı Cumhuriyet yanlısı mı? Çıkarıcı mı ülkücü mü? yoksa tutucu çevrelerin suçladığı gibi *inançsız bir zındık*, bir *nihilist*, her devrin adamı bir *oportünist* mi?

Sonbahar Yaprakları'nın Ozanı'm değerlendiren Alain Deraux şöyle bağlıyor sözlerini, "Fransa'daki siyasal eğilimlerin tümü, en sonunda, Hugo'nun *adalet ve insandan yana ve sadece çevresini* in-

sanlığı] aydınlatmak için savaşıyan bir dahi olduğu yargısında birleştiler."

Victor Hugo, derin tarih bilinci ile, tarihi sadece yorumlamakla yetinmedi. Çağdaşı Quinet için yazdığı övgüde dile getirdiği gibi, sürgünü yaşadı, tattı, sürgünle onurlandı, sürgünle büyüdü. Yazdıkları, söyledikleri, yanlışları ve başarıları ile —övdüğü Voltaire gibi— tarih yaptı, tarih oldu. "Aydınlanma Çağı"nın Ondokuzuncu Yüzyıldaki sözcüsü oldu. Ölümünden yüzyıl sonra çevremdeki aydınlıklarda Hugo'yu duyar gibi oluyorum, görüyorum.

Ne mutlu bizlere ki, "*Sefiller*"in Romantik Şairi"ni —yüzyıl gecikmeyle de olsa— kendi ışığında tanımak olanağını buluyoruz.

Onsekizinci Yüzyılın aydınlığını. Ondokuzuncu Yüzyılın yardımına çağırın "Tarih Bilimci"ye saygılarımızla.

Metinde geçen kaynaklar

HUGO, V

1831 *Les Feuilles d'automne*.

1831 *Notre-Dame de Paris*.

1837 *Les Voix interieurs*.

1862 *Les Misérables*.

TANILLİ, S.

1985 *Victor Hugo: Bir Dehanın Romanı*. Say Yayınları.

Ölümünün 100. Yılında Türkiye'de Victor Hugo.

Türk-Fransız Kültür Derneği Yayınları: 1.

Ankara, 1985. s. 233-38.

MADAM BUTTERFLY KÜLTÜRAŞIRI BİR YORUM

Bir sahne ve müzik başeseri olan *Madam Butterfly* operası, kuşkusuz, kültürler üstünde ve ötesinde evrensel ve kalıcı bir sanat değeri taşımaktadır.

Önce, yaygın bir yanılgıya değineyim. *Geyşa*'lık bir sokak ya da hayat-kadınlığı değil, uzun ve ciddi bir eğitimle kazanılan sanatçı-kadın kişiliği, payesidir. Ünlü, sanatçı ve yaratıcı kadınların pek çoğu bu oaktan yetişmiştir. Güzellik kraliçesinden çok bir sanat ustası olan *Geyşa*, isterse ülkenin en ünlü ve saygın bir yöneticisiyle evlenebilir. Oysa en soylu bir aile-kadını kocasından ayrılıp *Geyşa* olamaz. Pinkerton ile evlenebilen *Cio Cio San*'ın yeniden *Geyşa*'lığa dönememesi bundandır.

Sonra bir *açıklama*: Geleneksel Japon kadını, mutluluğu *aşkta* değil *analıkta* arar ve bulur. Terkedilmiş *Cio Cio San* talihsiz bir kadındır ama çocuğunu babasına bırakmış olan *Cio Cio San* tükenmiş bir anadır. Fedakar, vefakar ve cefakar ana, Japonluk duygusunu kolayca büyüleyen bir imgedir. Japonlar *Monono Avare* (Sonbaharın Kederi) adını verdikleri bu simgede, acı veren bir güzellik tadı bulurlar.

Ham-hurmanın buruk-acısı:

İçinde saklı sanki,

Her Japonun tutkusu,

Renk, biçim, güzel duygusu.

Puccini, ekzotik bir trajediyi, Doğu öğeleri ve motifleriyle bezeyerek Batı beğenisine sunarken; Batı sanatının en güzel sahne eserlerinden birini de Japon toplumuna sevdirmiştir. Romancı Pierre Loti'nin *Madam Christanthème*'i çoktan unutulup gittiği halde, *Madam Butterfly*'ın ölmezliği, Japon Kültürünün duygulu ve duyarlı İtalyan coşkusu ile yoğrulmasından kaynaklanıyor, sanırım.

*Ankara Devlet Operası
Mevsim Programına Katkı*

KÜLTÜR SORUNLARI

YARATICILIĞIN TOPLUMSAL/KÜLTÜREL BOYUTLARI

İnsan denen varlık eğitimle insan oluyor, kendini buluyor ise, yaratıcı insanın yani yaratıcılığın da eğitimle gerçekleştiğini kabul etmek gerekiyor. Yaratıcılığın kalıtsal ve bilinç dışı boyutları (Kostler 1962) dikkate alınmazsa, yaratıcılığa yönelik olan ya da olmayan eğitim süreçlerinden söz edilebilir. Eğitimin amaçları, yaygın ve örgün eğitim programları, bireyin içinde doğup yer aldığı kültürel süreçler tarafından belirlendiğine göre, yaratıcılığı hedef alan ya da almayan, hatta engelleyen toplumsal ve kültürel sistemler de olabilir. Öyleyse, yaratıcılığın hangi toplum (yer ve zaman)'larda desteklendiği, hangi durum ve koşullarda sınırlanıp kısıtlandığı sorusu sorulabilir.

Bu bildiride, soru ve sorun, sırasıyla:

- 1) Yaratıcı birey ve yaratıcılık ilişkisi,
- 2) Yaratıcılığın sosyal-kültürel boyutları,
- 3) Yaratıcılık, eğitim ve özgürlük,

çerçevesinde ele alınmaktadır.

Yaratıcı Birey ve Yaratıcılık

Yoğun çaba ve çeşitli önermelere karşın, yaratıcılığın bilimsel, evrensel *tanımı yapılamamıştır*. Ancak hemen her toplumda, "yaratıcı" bireyler vardır. Yaratıcılık, yaratıcı bireylerin yapıp ettiği, ürettiği değerler olarak tanımlanırsa, yaratıcı kimselerin tutum ve davranışlarını belirleyen kişilik özellikleri üzerinde durulabilir (Arık 1990).

Öyleyse yaratıcı birey kimdir, nasıl bir kişilik yapısına sahiptir? Araştırma ve yayınlar, zihinsel (*cognitive*) yeteneklerle yaratıcı davranışlar arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu gösteriyor. Şöyle ki:

Evreni bir bütün olarak algılama, olaylar ve olgular arasındaki (ya da arkasındaki dolaylı) ilişkileri görme, sezme, soru sorma, sorgulama, düşüncelerini söz ya da yazıyla ifade etme, tartışma, çağrışım yapma, *espri* (mizah) yapma, belli bir konu ya da sorun üzerinde yoğunlaşıp sabırla çalışma, gözlemlerini modelleştirme, varsayımlar kurma, sınama, yanılma, yeniden deneme, sorun çözme, ayrıştan-yaklaşan biçimlerde düşünebilme yetenekleri ile yaratıcı kişilik arasında *anlamalı bir ilişki* var gibi görünüyor.

Ancak, yaratıcı kişiler genellikle zeki olsalar bile, zeki bireyler her zaman, her konuda yaratıcı olmayabilir. İlişki, simetrik/karşılıklı değildir. Öte yandan, okul sıralarında başarılı olmayan kimi bireyler, iş ve meslek hayatında üstün başarılı —bir anlamda— yaratıcı olabiliyor. Hatta, iş ve meslek hayatında en üstün başarıya ulaşanların, okulda, ortanın hemen üstündeki gruplardan geldiğini gösteren bulgular var. İlgilendiği her konuda yaratıcı olabilen ("Rönesans insanı" denen) kişilerin sayısı son derece küçüktür.

Bu yüzden, yaratıcılığın, zekâ ve zihni yeteneklere indirgenemeyen boyutları (nitelikleri) üzerinde de durulmuştur. Bunlar birbirinden bağımsız olmayan toplumsal kişilik (*karakter*) ile toplumsal/kültürel yapı özellikleridir. Yaratıcılığı ile ünlü Goethe, "Yaratıcılığın yüzde biri yetenek gerisi emektir" dermiş. Yaratıcılığın bireye sağladığı başarı (doyum) duygusu başarı (yaratıcılık) için gerekli kararlılık, istek, azim ve enerjiyi sağlıyor, sanki başarı yaratıcılığın "başarılı" sonucu gibi görünüyor. Ancak, yaratıcılık için, sosyal başarı, statü ve ödül şart olmadığı gibi, yanıltıcı da olabilir. Geçmişteki bir başarı imgesi (şöhret), gelecekteki pek çok eksikleri gizleyebilir. Kişiyi aslında olduğundan daha başarılı da gösterebilir. Başarı, yaratıcılığın bir sonucu olmakla birlikte bir göstergesi sayılmıyor. Ancak, yaratıcılık, kişisel bir yetenek olsa bile, toplumsal ölçüt ve değerlendirmelerden tümüyle bağımsız değildir.

Sosyal-Kültürel Boyutlar

Toplumsallaştırma/kültürleme süreciyle bireyleri hayattaki rol ve görevlerine hazırlayan kurumlar (aile, okul, iş hayatı) dünyanın veya evrenin, ideal olarak:

- 1) Geçmişte yaratılmış (olup bitmiş),
- 2) Şimdi yaşanmakta olan (oluşan/gerçekleşen),
- 3) Gelecekte yaratılacak (gerçekleşecek)

bir varlık olduğu görüşünü kazandırabilir. Zaman kavramı veya kuramı açısından yukardaki farklı eğilimlere, *geçmişe, güncel ve geleceğe yönelik dünya görüşleri* de diyebiliriz.

Geçmişe yönelik bir dünyada yetişen bireylerin dünyayı yaratıldığı gibi korumaktan başka seçenekleri azdır. Güncel yönelik bir toplumda ise, halen yaşanmakta (değişmekte/gelişmekte) olan hayata uyum sağlamaya, yetişmeye çalışırlar. Geleceğe yönelik bir dünya görüşü ise, bireyi, bilinmezi bilmeye, olacakları önceden kestirmeye özendirir. Bu üç davranış, bir sınıflama/tipolojiden çok, Weberci anlamda "*ideal*" tipleri, geçmişten geleceğe, evrimsel bir sürekliliği simgeler. Dil-kültür sistemlerinin çoğunda, *geçmiş, güncel ve gelecek* kavramları bir *nedensellik mantığı* içinde kazanılır. Neden? Çünkü... Ne için? Şu amaçla gibi. Neden veya amaç arama tutkusu, soru sorup yanıt aramayı, yaratıcılığı besleyen güçlü ve zengin bir kaynaktır.

Yaşanan olguların nedenleri geçmişte; amaçları gelecekte saklıdır. Birey böyle bir zaman yönelimi içinde, geçmişini anlayarak geleceği kestirmeyi öğrenir. Eğitim sistemleri, geçmişli, güncel ve gelecek boyutlarını (Güvenç, 1976), eşit ağırlıklı/dengeli biçimlerde tanımlayabilecekleri gibi, bu boyutlardan bir veya ikisini daha ağırlıklı olarak verebilir. (Comte'un *mitolojik, metafizik ve bilimsel* (akıl, zihin) toplum sınıflamasını hatırlayalım.) Günümüzde, çağdaş kurum ve kuruluşların kabul ettiği üçlü sınıflama da, doğrudan zaman kavramı/yönelimi ile ilgilidir: Kalkınmaya başlayan, kalkınma yolunda ve kalkınmış ülkeler gibi.

Ulusal eğitim sürecinin, okul öncesi, okul ve okul sonrası dönemlerinde, *geçmiş, güncel ve gelecek* zaman yönelimleri birlikte/dengeli biçimde veriliyor olabilir. Bu yüzden, ailenin, okulun ve iş hayatının yaratıcılık (başarı) ölçütleri birbirinden farklı olabilir. Birinde yaratıcı olan ötekinde yaratıcılığı engelleyebilir.

Geçmiş zaman yöneliminde, yanıtlar (inançlar-töreler); güncel zaman yöneliminde değişen bilgiler; gelecek zaman yöneliminde ise

kalıcı/dayanıklı sorunlar araştırılır, öğretilir. Toplum ve kültürler, sırasıyla, kişiyi:

- 1) Bilinenleri olduğu gibi öğrenmeye,
- 2) Kendini gerçekleştirip var kılmaya,
- 3) Koşulları ve kurumları değiştirmeye,

yönlendirebilir. Bu yönlendirme, bireyin temel kişilik yapısına bağlı olarak kişiyi başarıya ya da başarısızlığa götürebilir.

Eğitim sistemleri, sosyal kültürel boyutlara dayanarak (bağlı kalarak)

- a) geçmişini anlama,
- b) günceli yaşama ve
- c) geleceği yaratma

yolunda dengeli programlar sunsa bile, uygulamada, bu programların farklı kişilik yapıları üzerindeki etkileri birbirinden çok farklı olabilmektedir. Kişilik özellikleri (tipleri) ile eğitim sistemlerinin zaman/değişme yönelimleri arasındaki etkileşim seçenekleri için Bkz. TABLO 1

Tablo 1. Kişilerin Zaman Yönelimleri

<i>Geçmiş</i>	<i>Güncel</i>	<i>Gelecek</i>
Bağımlı	Uyumlu	Bağımsız
Öğrenme	Yaşama	Yorumlama
Sığınma	Koruma	Uyarılama
Savunma	Deneme	Değiştirme

Tablo 1'deki eğilimler, bilgiler üstüne şu yorumlar yapılabilir:

Toplum veya alt kültürlerle egemen olan dünya görüşleri (zaman yönelimleri), bireysel yaratıcılığı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir.

Bireyler, toplum ya da alt kültürün zaman yönelimlerine farklı tepkiler gösterebilir:

a) Özgür/bağımsız kişiler, geçmişe yönelik zaman yönelimini aşarak, yine de yaratıcı olabilir; ya da rahat verimli/başarılı olabileceği başka ülkelere göç edebilir.

b) Çevresini/ötekilere bağımlı (*other directed*) yeniliğe, değişmeye açık toplumlarda bile, geçmişe sığınabilir.

c) Uyumlu demokratik kişilik yapısına sahip kişiler, geçmişe ya da geleceğe yönelik toplumlara uyum sağlayabilir.

d) Sanatçı/yaratıcı ve korumacı/tutucu kişilerin yönetimi genellikle daha güç olduğu için, çağdaş eğitim sistemleri, toplumsal değer ve normlara daha uyumlu kişileri ödüllendirir, yaratıcıların sayısını, toplumdaki dağılımını, gözetim altında (sınırlı) tutmaya çalışabilir.

Yaratıcılık: Eğitim ve Özgürlük

Yaratıcılık, kişisel yapılarla, toplum-kültür varlığı arasındaki etkileşimin bileşkesi olarak, eğitimin felsefesi, programı ve içeriği, yaratıcılığı belirlemektedir. Okulda, bilimde ve sanatlardaki yaratıcılık sorunları, öteki oturumlarda incelendiği için, bu bildiride, son olarak okulöncesi çağların temel kişilik yapısı ile yaratıcılığın oluşumu/gelişmesi üzerinde durmak isterim. Koestler'in (1964), seçip yorumladığı yaratıcılık olaylarında:

- 1) Erken yaşlarda düş kurnaya elverişli oyuncakla oynayanların,
- 2) Edebiyat, sanat, tiyatro ve müzik gibi güzel sanatlarla uğraşanların ya da onların çevresinde yetişenlerin,
- 3) Bilim, fen ve teknoloji gibi lojistik sorunların konuşulup tartışıldığı veya öğretmen ailelerden gelen çocukların ileriki yaşlarda daha yaratıcı ve özgün erginler olduğu, gözlemleniyor.

Özet ve Sonuç

Eğitim sürecinde, anlama/anlatma (dil), araştırma/soruşturma, eleştirme/değiştirme özgürlüğü içinde yetişenlerin; orta halli ailelerden (sınıflardan) gelen, ailesiyle birlikte veya yalnız başına dünyayı gezip tanımak fırsatını bulan çocukların, yaratıcılığa aday olduğu ya

da yaratıcı erginlerin bu sınıflardan çıktığı; yaratıcılığın genetik/ kalıtsal (sosyo-biyolojik) boyutları üzerinde durulduğu, ancak kesin sonuçlara varılamadığı söylenebilir.

Eğitim sürecinde, sürekli değişen ve geçerliğini kısa zamanda yitiren hazır bilgiler yerine, bilinmeyenleri (değişmeyen, temel sorunları) gündeme getiren bir toplum veya kültür ortamının yaratıcılığı teşvik ettiği ya da en azından yaratıcı bireylerin yetişmesine daha elverişli olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

ARIK, İ. Alev. 1990. *Yaratıcılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

BUTTS, Freeman. 1960. "The Search for Freedom." *The National Education Association Journal*.

GÜVENÇ, Bozkurt. 1976. *Sosyal-Kültürel Değişme*. Ankara : Hacettepe.

KOESTLER, Arthur. 1964. *The Act of Creation*. Londra: Pan Books Ltd.

PHENIX, Philip. 1960. *Philosophies of Education*. New York John Wiley and Sons.

Türk Eğitim Derneği
Yaratıcılık ve Eğitim Toplantısı
Ankara, 25-26 Kasım 1993

DİL-KÜLTÜR BAĞINTISI

Çok yazıldı tartışıldı ya, nice yinelense yeridir, yararlıdır. "Dil ile kültür" yerine "dil kültür bağıntısı" demeyi yeğliyorum, çünkü dil ile kültür birbirine eşdeğer, iki bağımsız bütün değil; tek bir varlığın, birbirinden ayrılmaz, biri ötekisiz olmaz iki parçası gibidir. Kültürde ne varsa dilde vardır. Dildeki herşey kültürden gelir. Kültür, dilde yaşar, gelişir, birikir. Dil, kültürün, hazinesi, bilinci, ruhudur. Kültürü yaratan ve kültürün yarattığı insan; bir *homo lingua* ya da *homo loquens*; konuşan, dünya ya da ötekiler ile iletişim kurabilen varlıktır. "İnsan", ötekiyle bağ, ilişki, yakınlık kurabilen varlık demektir. *Homo symbolikus* olan insan, simgeleştirme gücünü, yetisini dille kazanmış, dille geliştirmiştir. Bu anlam ve bağlamda dil, kültürün en somut ve en işlevsel simgesi, simgeler bütünüdür. Dil, kültürün geçmişi, yaşayan bugünü, geleceğin güvencesi ve tasarımıdır. Dil ile kültür, özdeştir demiyorum; birbirinden ayrılmaz, bölünmez bütünleyicilerdir, demek istiyorum.

İşlevsel, yapısal ya da köktenci her toplumbilim, insanca kurum ve öğelerin karşılıklı olarak birbirine bağlı/bağımlı/bağıntılı olduğu sayılısı ile başlar işe. Toplum ve kültür varlıkları kavram ve kuramda bütünleştiren, karşılıklı bağlardır. Toplumu oluşturan her kurum ötekileri etkiler; ötekilerden etkilenir. Peki ama ne ile, nasıl? Sosyal bilimciler, bu soruyu genellikle ne sorar ne de yanıtlar. Kültür ve insanbilimcilere göre, toplumsal kurumları birbirine bağlayan, toplumu toplum yapan gizemli bağ *dildir*. İnsanların konuşup yazdığı, okuyup anladığı her türlü dil! Böylesine güçlü bir iletişim aracımız olmasaydı, biz ölümlü insanlar insan olamazdık, toplum içinde birlikte yaşayamazdık; kültürel, "canlı üstü" (ölümsüz) varlık alanını yaratamazdık. Yaşamdan öğrendiklerimizi geleceğe bırakamazdık.

İşte burada çelişkiye düşüyoruz sanki. Dilimizi seven, onu korumak isteyen kimileri, varsın **kalkınma/gelişme/çağdaşlaşma** olsun;

kültürümüz gelişsin diyorlar. Çünkü sonunda ve çoğunlukla kültürde değişme olmadan gelişemeyeceğimizi çağdaş uygarlık düzeyine varamayacağımızı gördüler; "kültürümüz değişsin, ama şu güzel dilimiz hiç değişmesin" diyorlar. Tartışılması, çözümlenmesi zorunlu sorundur: Acaba dilimizi değiştirip geliştirmeden, kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak olanağı, olasılığı var mı? Kültür kuramı yok diyor. Dilimiz de kültüre koştur olarak, değişip gelişmek zorunda. Öyle de oluyor. Beğenelim ya da beğenmeyelim, dilimiz sürekli değişip geliyor. Böyle sürüp gidecek. Dile yerleşmeyen gelişmelerin sahibi olamayız. Dilde karşılığını bilmediğimiz gelişmeleri savunamayız. Bilincine bile varamayız.

Bu gözlemin en güçlü kanıtı yazı dilidir. "Söz uçar, yazı kalır" sözü, evrensel gerçeği dile getirmişti. İnsanların söylediklerini (düşüncelerini) bilemiyoruz. Oysa insanların yazdıklarını değiştiremiyoruz ancak yorumlayabiliyoruz. Çağımızın "Kimlik bunalımı" adını verdiği salgın hastalık, yazısı yani tarihi olmayan toplumlarda görülür. Tarihi olan ise yazısı olan, yani dilini değiştirip geliştirebilen toplumdur. Konuşan insan, zaman içinde yitip gidiyor. Yazan insan tarihi varlık oldu, ölümsüzlüğe kavuştu. Kim olduğumuzu, nereden gelip nereye gittiğimizi, atalarımızın yazdıklarından, yazıp bize bıraktıkları tarihten öğreniyoruz. Biz de aynı geleneği sürdürmek yolundayız, zorundayız.

Bu anlam ve bağlamda kültürün sağlığı ve gücü, dilin, toplumdaki değişme ve gelişmeleri incelenmesine, zenginleşmesine, yansıtmasına; konuşma dili ile yazı dilinin birbirine yaklaşmasına bağlı görünüyor. Dil sorunu, büyük ölçüde konuşma dili ile yazı dilinin özdeşliği sorunudur. "Eğri oturup doğru konuşalım" diyoruz ya "eğri konuşup doğru yazıyoruz." Çözüm, okuryazarlık ise, daha çok okuyup yazıp, daha az konuşalım diyeceğim. Üç büyük güçlüğüümüz var: Telespor, televizyon ve telefon. Okuyup yazmaya vakit bırakmıyor. Kalanı nakte çevirmeye çalışıyoruz.

Çağdaş Türk Dili, Ocak 1992, Sayı 47, s. 509

KÜLTÜREL EVRİM VE DİLDE DEĞİŞİM

*Değişim, özel bir durum değil,
yaşamın genel geçer kuralıdır.*

Canlılar dünyasının "alet yapan" (*Homo faber*) ya da "konuşan" (*Homo loquens*) varlığı olarak tanımlamaya çalışmıştır insan kendisini. Tek boyutlu bütün tanım denemeleri gibi, bu tanım da, eleştiriye, yoruma açıktır. İnsanoğlunun doğadaki yerini, evrendeki biricikliğini, alet yapma ile konuşmayı öğrenme gibi iki temel yetenekte toplamak doğru mu? Bunlar birbirinden bağımsız yetenekler mi? Alet yapımı özel bir dil, dilin kendisi ya da toplum yapısı da karmaşık bir "alet" gibi düşünülemez mi? Alet yapmayı da tıpkı dil gibi sonradan öğrendiğimize göre, İnsanoğlunun eğitilebilir, öğrenebilir, bildiklerini öğretebilir bir varlık olduğu görüşü daha anlamlı bir öncül değil mi?

Öteki canlılar da öğreniyor, hiç kuşkusuz, ama öğrendikleri kendilerinde kalıyor; öğrenebilecekleri kendi türlerinin içgüdüleriyle sınırlanmış görünüyor. İnsanoğlu ise öğrenip aktarma işini, kalıtımla, genlerle, içgüdüsel düzencelerle değil de, kültürel birikimini taşıyan konuşma diliyle, türlü işaret dilleriyle yapıyor. Dil ile kültürün evrensel bağıntısı buradan kaynaklanıyor. Böylece dil, içeriği ile kültürel sürekliliği, değişimiyle de kültürel gelişmeyi hem sağlıyor, hem yansıtıyor. Kültürdeki her türlü gelişme dile yansıdığı gibi, dildeki çoğu öğeler kültürel bir anlam taşıyor. Gerçi ilişki bire bir değil ama öylesine bağlaşıktır ki, dildeki değişimler, kültürel evrimi yansıttığı gibi engelleyebilir de.

İnsan, yaşam çevresini inceleyip denetleyerek egemenliği altında tutmaya çalışan, giderek değiştirebilen güçlü bir varlıktır. İnsan, yüzbinlerce yıldır süregelen evrim serüveniyle, ateşi yakıp söndürmeyi öğrendiğinde, hayvanlarla bitkileri evcilleştirdiğinde, konutlar kentler yaptığında, türlü üretim işlerini makineleştirdiğinde, çevresini kendi yaşam koşullarına uygun duruma getirmekte —

İnsancası *değiştirmekte*—dir. Sayısız başarıları arasında konuşma dili onun görkemli eseri olmuştur denebilir. Dil olmadan kültürel evrelerin hiçbirini gerçekteleşemezdi —demeyelim ama— kültür olamazdı; işbölümü ya da işbirliğine dayalı, yoğun, ileri toplum ya da karmaşık topluluklar oluşamazdı. Bu yüzden, dilin ne'liği ya da doğası sorunu önemini, önceliğini yitirmeyen bir araştırma konusu olmuştur. Kültür olgusu olarak dilin özgün niteliğı sesli değıl, anlaşılabilir bilgilerin bir başkasına iletebilir, yani *fonetik* değıl *fonemik* olmasıdır. Sesli dil, bu işe elverişli simge ve ortamlardan yalnızca biridir. *İm*'lere, *mimik*'lere dayalı, çizgili, yazılı, resimli, sesli, müzikli, danslı, oyunlu diller var. Simgesel öğeleri karşılıklı olarak biliniyorsa, herhangi bir tür dille iletişim yapılabilir.

Atalarımızın sesli simgeleri kullanarak konuşmayı nasıl öğrendikleri, geliştirdikleri *bilinmiyor*. Ancak, kültür tarihinin bilinen evrelerinden esinlenerek dil/kültür evriminin çok yavaş gerçekteleştiğı söylenebilir. En ilkel aletleri yapabilen insanın (*Homo faber*) 2-3 milyon yıl önce ortaya çıktığı, görelili olarak gelişmiş dillere konuşabilen bilge insanın ise (*Homo sapiens*) 40-50 bin yıldan beri varolduğı sanılıyor. Dilin yavaş evrimi, alet yapımı yeteneğinin (teknolojinin) evrimini de gösteriyor olabilir. Öyle ki, alet yapımı ile dil öğrenimi, ikiz kardeşler gibi, birlikteli gelişmiştir denebilir. Hiyeroglif, belki de, mağara resimlerinden türetilmiş bir resim diliydi. Hiyerogliften soyutlaştırılan "abece" ya da *Kanci* (Çin) yazısı, baskı makinesinde dizilip basılan doğrusal yazı, güçlü, kalıcı yeni diller yaratmıştır. Dille iletişim arasındaki büyüleyici ilişkiyi yorumlayan McLuhan, her ortam ya da aracın bir *ileti* olduğunu söylemiştir (*The Medium is the message*).

Serüven artan bir hızla sürüyor. İnsanın alet yapan makinelerle etkileşimi, onu bilgisayarlara getirdi. ikinci-üçüncü kuşak makineler derken, bugün bilişim çağ'ından, bu devrimin yeni yeni dillerinden söz ediliyor. Hep soruyoruz: "Nereye, İnsanoğlu?" Aleti yapan kişi önce onun imgesine sahip olmalıdır. ... dilinde, düşüncesinde. Alet, o imgenin (dilini) uygulaması, teknikbilimidir. Alet yapımı, başlangıçta sözlü dillerle gerçekteleştiriliyordu. Teknik diller bugün ustanın (sözün) yerini aldı.

Ancak konuşma, iletişim süreci temelinde simgesel bir anlam alışverişi olduğundan, somut nesnelerle onların gölgesi (ruhu) sayılan soyut sözler arasında ayrım yapılmıştır. Somun ekmek karın doyurur ama "ekmek" sözü, yazısı neye yarar? Somun, sözden daha somut bir gerçeklik değil mi? "Ekmek" sözü karın doyurmaz ana ekmeğin sözlü tanımını ya da bilgisi olmadan ekmek üretilemez. Soyut simgeler, somut nesnelerin yapamadıklarını yaparlar. yapmamıza yardımcı olurlar. Eczane, reçeteden daha somut bir gerçekliktir ama ilacı reçete belirler şimdi ya da gelecekte, yurdumuzda ya da başka bir ülkede.

Sözler, zihinsel yapıtlardır ama onlar olmadan çevreyle ilişki kuramaz. Oysa ilişki vardır. Konuşma dilinin sağladığı türden biliş ya da ileti olmadan çevreyi değiştirecek plan ve uygulamalar yapılamaz, varsayımlar sınanamaz. Ola ki bu gerekçeyle, göksel dinler, söz birliği etmişcesine, "*Başlangıçta söz vardı!*" buyuruyorlar. Söz, onu veren, onu taşıyan dil, yaşamın kendisi, kimliğidir; insan gerçeği, insanı insan yapan yeteneğimizdir. Bir şeyler düşünüp yazarak siz okuyucularına ulaşmayı tasarlıyorum. Kullandığım dil, bu toplumda, bizler için geçerli, anlayıp anlatabildiğim, okunup anlaşılabilirdiği oranda, evrende yalnız olmadığımı, toplumumun bir üyesi ve de kültürümüzün bir varlığı olduğumun bilincine varıyorum. Bu bilinçte, canlı varlığın biyolojik evrimi, canlı-üstü (ya da canlı-ötesi) bir aşamaya ulaşıyor. Ölümlü varlık (insan), böylece ölümsüz yapıtlar bırakabiliyor. Yaratık insan, Gordon Childe'in tanısıyla. "*Kendini Yaratılan İnsan*" olmaya başlıyor ve soruyor: "*Tarihte neler oldu?*" Çoğu temel sorular belki aynı kalıyor ama yanıtlar sürekli değişiyor. Dil sorunu da buradan doğuyor. Kültür evrimi iyi de, bizi biz, beni ben yapan, dünya ile bağlantımı kuran dilim neden değişsin? Dilde değişim zorunlu mu? Nice? Nasıl? Neden?

Dildeki değişim, büyük çoğunluğun istediği kültürel evrimin anlaşılmasına birkaç yönden yardımcı oluyor.

İlkin, dildeki ses özellikleriyle dilbilgisi kurallarının evrini, değişmez olduğu sanılan kültürel biçim ve içeriğin (örüntülerin) değiştiğini yansıtıyor. Dillerin sağlığını korumaya, değişmezliğini savunmaya çalışanlar şu tarihi gerçeğe saygılı olmak zorunda buluyorlar: Bütün çağdaş diller, önceki "saf" dillerden "bozma"dır. Top-

lumların elinde, ruhunda, dilinde değişerek bugüne gelmişlerdir. Bu yüzden, ses özellikleriyle dilbilgisi kurallarındaki değişimi önleme çabaları başarısız kalmıştır, öyle kalacağa benzemektedir. İnsanoğlu, biyolojik ya da jeolojik evrimi önlemede nice başarılı olduysa, dildeki değişimi de onca önleyebilir! Bu genel yargı, toplumsal-kültürel bütünün öteki kurum ve süreçleri için de geçerli olmalıdır. Kültürün en "saf" ya da özgün uygulamaları, inançları, değerleri olmalıdır. Kültürün en "saf" ya da özgün uygulamaları, inançları, değerleri evrimsel süreçlerin ürünüdür. En yüceleri bile değişim içinde, ancak değişerek yaşarlar. *Değişim öyleyse, özgül bir durum değil, yaşamın hep geçerli olan temel kuralıdır.*

İkinci olarak da dilin evrimi. toplum/kültür olgularının tümünde geçerli gibi görünen evrensel bir ilkeyi ortaya koymaktadır: Deęiřim süreciyle, değişime ilişkin bilinçlenme sürecinin ayrılığı (bağımsızlığı) ilkesi! Evrim süreci içinde bütün toplumlar değişir ama toplumların geçirmiş bulundukları evrim aşamalarının ayrımında (bilincinde) olduğu söylenemez. İskoçyalı filozof Adam Fergusson XVIII. yy'da şöyle demiş: "Aydınlanma çağına gelmiş toplumlar bile geleceğe aynı karanlık (bilinmezlik) içinde yönelmektedir" Toplum/kültür olguları, insan çabalarının ürünü (sonucu) olmakla birlikte, bilinçli bir tasarımın uygulanması sonucu değildir. Arapça, Farsça, Türkçe gibi çağdaş dillerin söz varlığını hiçbir yetkili grup ya da uzman kiři oturup kendi başına planlayamazdı. Gerçi Fransız Jean Déný, Türk Dilinin Dilbilgisi'ne yazdığı Önsöz'de, "İnsan bu dilin kurallarının bir akademisyenler topluluğunca yapıldığını sanası geliyor" diyor, ama bununla, tarihsel-bilimsel bir gerçeklikten çok, Türkçe'nin güzelliğine, mantığına duyduğu saygıyı dile getiriyordu.

Üçüncü olarak, dildeki semantik (anlamsal) değişmeler, kültürel evrimin en göze çarpan göstergeleridir. Yeni sözcükler, az kullanılanlar, artık hiç kullanılmayanlar, yıpranıp aşınanlar, değerler çizelgesinin bir yanından ötekine kayan kavramlar aslında kültürel değişimi yansıtır. "Hürriyetçiler" yüzyıl önce ilerici bir akımdı, bugünkü "Hürriyetçi"ler tutucu olabilirler. Semantik açıdan, "Hürriyet" kavramı varken "özgürlük" gerekli miydi denemez. Çünkü

aslında özdeş değillerdi. Bu açıdan, eşanlamlılık kavramı ancak ileri düzeyde bir basitleştirme sayılabilir.

Ana dilini konuşan kişi, onun bütün kurallarını doğru dürüst bilemediği gibi, dil uzmanları da —bütün çabalarına karşın— kendi dillerini (kültürlerini) tümüyle anlayabilmiş değillerdir. Dil ve kültürün evrimi söz konusu olunca, değişimi yaşayan bireyler, neler olup bittiğini yeterince anlayıp kavrayamıyorlar. Amerikalı ünlü antropolog A. Kroeber bu konuda şöyle yazmıştı: "Dillerdeki kesintisiz değişme, (toplumun) bilinç dışında, sanki kendiliğinden oluşan; gerçekleşen bir süreçtir. Belki bir dili konuşanlar, bir süre sonra, dillerinin geçirdiği değişimin ayırımına varabilirler ama dildeki değişimin hızı, boyutları, yapısal nedenleri [çoğunlukla] konuşanların *biliş*'i dışında kalır; dilde süren değişime karşı direnenlerin gerekçeleri de kendilerince tümüyle bilinemez"

İnsanbilim böyle dese de, önemli sorun halk kitlelerinin yaşanan değişimlerin bilincine varıp varmaması değildir. Er geç değişimin bilincine varılsa da, bu ya yanlış ya da yanıltıcı bir bilinç olur. Hangi gelişme düzeyinde olursa olsun, toplumların kendi kültürlerinin (dillerinin) evrimle ilgili görüşleri şimdilik sağlam bir temelden yoksundur. Bu yüzden insan, "kendi yarattığı" dünyasının işleyişini -bilemez, anlayamaz demeyelim ama- ancak toplum ve dil-kültür bilimlerinin bulgularıyla kavrayabilir. Halkın topluca yapamadığı, bilim adamı için hiç de kolay değildir. Bu yüzden sanırım, çağımızın insan ve toplum-bilimcileriyle dilbilimcileri, "kültür-aşırı" çalışmayı yeğ tutarlar. Bu yaklaşımla kimi güçlükler aşılar ama yenileri dikilir araştırmacının karşısına.

Hızla gelişen bir dil/kültür olgusunun öncüleri olan bilgi-işlemciler, bilişimciler geride bırakmaya başladığımız endüstri devriminin yorumlayıcısı olmak durumunda bulunuyorlar. Güncelliğini koruyan güzel bir örnek olarak, Prof. Hofstadter'in Baudaki dil-kültür ilişkisinin bilgi-işlemsel, bilişsel çözümlemesi ve eleştirisiyle 1979 Pulitzer Ödülünü kazanan *Gödel, Escher ve Bach* adlı kitabını burada özellikle anmak, duyurmak isterim.

Bilişim, 21 Eylül 1982

Güncelliğini Koruyan Bir Tarih Sorunu: SANATTA EVRENSELLİK Mİ, BİREYSELLİK Mİ?

Bilim ve Kültür danışmanı olarak *Boyut* Dergisinde adımları görmek hoşuma gitmişti ya Jale ERZEN'in köşesine konuk olacağım doğrusu, hiç aklıma gelmemişti. Plastik ya da plastik olmayan sanatlar üzerine güncel yazılar yazmak kolay iş değilmiş. Gerçi "kültür" ile "sanat" kavramlarını eşanlamda, birbirinin yerine —ya da hattâ, yanyana birlikte— kullanma eğilimimiz gün geçtikçe yaygınlaşıyor ama bu indirgemenin olgusal geçerliği nice kuşkuyla ise, iletişimde sağladığı etkinlik onca tartışmalıdır. Kültür olgusu salt bir sanat olayı sayılamayacağı gibi, sanat olayının kültüre bağımlılığı —belli bir topluma ya da çağa özgüllüğü— güncelliğini koruyan çetin bir sorundur. Yazımın başlığında, "Evrensellik mi, yoksa Bireysellik mi?" adını verdiğim sorun da kısaca budur: Özgün bir varlık olan sanatçı kişi, evrensele neden/nasıl ulaşıyor?

Çağdaş Eleştiri'nin son (1983, 3:4-24) sayısında, resim sanatçısı Ömer Uluç ile yapılmış bir konuşmaya yer verilmiş. Konumuzun güncelliğini doğrulayan söyleşide, "ulusal sanat" tartışmalarını çok gerilerde bırakan yeni görüşler var. Bu konuşmanın bir bölümünü, katılanların ele aldığı bağlamda, kendi düşüncelerinden özümseyerek sunuyorum.

Resim sanatçısı Ömer Uluç'un "Yerel bir şeye [!?] dönmek isteyip istemediği" konusunda Önay Sözer sözü şöyle açıyor:

"Bir Fransız resmiyle bir Amerikan resmini soyut resim olarak karşılaştırdığımızda... Bunların genel kültür ortaklığı içindeki ayrımlarını saptamak çok kolay... Bize döndüğümüzde, kültürümüzü [Batı Uygarlığı'nın] tarihsel gelişme çerçevesine yerleştiremediğimize göre, senin karşına büyük bir güçlük çıkmıyor mu?"

Ömer Uluç, soruyu açık yürekle yanıtlıyor:

"[Baştan] söyleyeyim ki, resim yapma olayı, yalnızca bir kültür olayı... [ya da] Kültürlerle ilişki kurmak olayı değil!... Böyle [yani, ilişkili] görürsek, sanatın çok önemli bir bölümünü yadsınmış oluruz."

Cevat Çapan, "Sanatçı, en çok kendi olabileceği bir dil arıyor" çizgisinde Uluç'u desteklerken; Adnan Benk. sorun ile çözümü evrenselce götürüyor: "Her yaratılan şey ister istemez evrenselidir."

Ömer Uluç, yaratının evrenselliği ile yaratıcının bireysel dili arasında kararsız kalmış değildir ama uçları toplamaya çalışır:

"[Önce] şunu saptamak gerek [ana sorun] Batı estetiği ile bizdeki estetiğin kutuplaşması [da] değil. Altın [alta] büyük bir birleşmişlik var, aralarında!"

Önay Sözer, sorunsalı gündemde tutma çabasını sürdürür:

"Bir yanda modernizm, öbür yanda Osmanlı-Türk geleneği. Baştan beri sormak istediğim şu: Bu ikisi senin için nasıl bağdaşıyor? Bir kültür sorunu olarak değil de, [kişisel olarak] sana soruyorum."

Ömer Uluç, sözü alır, çoğulculuk evrenindeki kişisel yörüngesine oturtur:

"Bir takım sanatlar var... bizler [sanatçılar] varız... O [sanat]larla özel [bireysel] ilişkilerimiz var... İlişkiler benim için böyle [kurulmuş], başkaları için başka türlü olabilir."

Bu konuşmada beliren temel görüşleri, bütüncü kültür kuramının (Güvenç 1976), yapısal boyutları içinde kalarak yorumlamı, çalışıyorum.

Resim yapma, yalnızca bir kültür olayı ya da belli bir kültürün damgasını taşıyan özgül bir olay değilse, nedir öyleyse? Ne tür bir olaydır? Önay Sözer, sanatçının yerini/işlevini uygarlıklar boyutunda araştırırken; Cevat Çapan, sanatçının anlatımındaki özgürlüğünü/ bireyselliğini, Adnan Benk ise yaratılan herşeyin evrenselliğini — belki de, insancılığı— savunuyor. İlk bakışta çelişik görünen önerileri uzlaştırmak yine Uluç'a dönüyor: "Sanatlar, sanatçılar ve ilişkiler var; benimkisi [de] böylesi," diyor.

Uluç'un savunduğu kültürel çoğulluk ya da çoğulculuk içindeki kişisel bireysellik, özgüllük —ve de tabii özgürlük— bütüncü kültür kuramlarına destek olan bilimsel bulgulara son derece uygun düşüyor:

"Evrendeki kültürler, toplumlar ve kişilik tipleri arasında karmaşık, devingen, zamanla değişen ilişkiler var." (Sorokin 1966 ve Tylor 1871 için Bkz: Güvenç 1970:10-53). Toplum, uygarlık ya da kültür olgusu duragan değil de, sürekli değişen, gelişen bir süreç olarak ele alındığında, sanat olayının yapısal özerkliği, kültürel bütünden bağımsızlığı açıkça görülüyor (Moore 1963 şeması için Bkz: Güvenç 1976:125).

Sanatçının özgün kişilik yapısı, toplumsal ya da kültürel ortalamaların (modal) sınırları içine sığmadığı için, sanat eseri de kültürel özgüllük ölçütlerini zorluyor, kimi zaman aşıyor. Kendi çağında ya da çok sonrasında! Çapan'ın kişisel/bireysel bir dil arayışını indirgemek istediği olayın ürününü, Benk alıyor, yaratının evrenselliğine yüceltiyor. Buradaki çelişki, *diyalektik* olmaktan çok *semantik* olabilir. Şöyle ki, *sanatta evrensellik* dediğimiz olay belki de sanatçının kendi kültürünü aşarak ulaştığı bir "*bireysellik*" aşamasıdır. Başka bir deyişle, kişisel (küçük) evrenini yansıtmayı başaran sanatçı kişi, kendi varlık türünün büyük evrenine de böylece ulaşmış oluyor. Büyük ve küçük evrenler arasında yaşam-boyu süren yolculuğun, nice bilinçli evrelerden geçip hangi bilinçaltı engellerden aştığı sorunu, kimi sanatçıların ilgisini çekmiş (Goya için Bkz. *Boyut*, 1983: 11:32), saygın bir araştırmaya da konu olmuştur (Koestler 1964: 21-404).

Uluç'un "yalnızca bir kültür olayı olarak" görmek istemediği sanat olayını, toplumbilimciler, kültürlerarası boyutta tutmaya çalışırken (Moore 1963: 76), psikologlar bilinçaltı düzeyde açıklıyor. İnsanbilim açısından, bu iki yaklaşım besbelli eşit değildir ama birbiriyle çelişik de değildir. Ne var ki, çağdaş bilimi çok da yüceltmek gerek. Rönesans'ın "evrensel insan" (*Uomo universale*) ülküsü de, aynı inanca/güvence dayalıydı (Fromm 1982:41).

Öyleyse sanatçı kişi, kendi toplumunun ya da "ulusal kültürü"nü sınırlarını er-geç aşacaktır; aşmak yolundadır. O sınırda başlayan *evrensellik* bilinci, kişiyi alıp kendi' özbenliğinin derinliklerine götürebilir. Toplumbilimci, gelişme yönünü böyle —toplumdan bireye doğru— görünüyorsa da, bütüncü kültür kuramı açısından yaratıcı sürecin yönü bireyden evrene —*bireysellikten evrenselliğe*— doğru da

çizilebilir. Öte yandan, Koestler (1964), sanat olayındaki birey-evren ilişkisinin eş-zamanlı ve iki-yönlü olabileceği tezini seçkin örneklerle savunmaktadır.

Yaratılan nesnenin evrenselliği, kişinin en çok kendi olabileceği, o gizemli dili konuşması, kendi kültürüne sığmayan "o-şey", ayrıkların alttan birleşmişliği evrensel ile bireyselin insanca birliği, olayın gözden kaçan önemli bölümü, eğer sanat değilse, başka ne olabilir ki?

Sanatımızın evrensellik-bireysellik sorunu, son yıllara değin kültürde ulusallık" bağlamında tartışılıyordu. Ulusal kültür'ün kavramsal karşıtı olarak "Uluslararası kültür"ü yarattık ve hemen benimsedik. Ancak, "Uluslararası toplum ya da kültür" diye bir olay yok ki, "ulusal kültür"e seçenek olsun. Oysa kültür olgusu ile İnsanoğlu'nun evrenselliği gerçeği var, karşımızda. Bir dönem, "Uluslararası kültür"den çokça söz edenler, ola ki aslında, İnsanoğlu'nun evrenselliği ile soykökü ya da yazgı birliğini dile getirmek istiyorlardı.

"İlkel" Buşman sanatçısının Kaya Resmi: "*Oyuncular*"
Soru: Evrenselliği konusunda bir diyeğimiz var mı?

Kaynak: *Yeni Boyut*, 2/13:5.

Kültürel çoğulculuğun birbirinden koparıp yalnızlaştırdığı bireyler, kişisel bilinçaltı ile toplumsal bilinçaltında (Fromm 1982: 109-159), varlık türlerinin evrenselliğini (özdeşliğini) buluyorlar. Sanat'ın işlevsel değeri, o derin sezgiyi her insanın anlayabileceği düzeyde somutlaştırmasından ileri gelmiyor mu?

"*İnsanca şeyler bana hiç yabancı gelmiyor!*" diyen Terentius, belki de, aynı evrenselliği anlatıyordu —kendine özgü diliyle. Tarihi sorun güncelliğini koruyor ya, biz de bir yerlere geldik geliyoruz—sanki.

Kaynaklar

FROMM, E. 1982. *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. Bayraktar.

GÜVENÇ, B. 1970. *Kültür Sorunu*. Hacettepe.

----- 1976. *Sosyal-Kültürel Değişme*. Hacettepe.

KOESTLER, A. 1964. *The Act of Creation*. Pan Books.

MOORE, W. E. 1963. *Social Change*. Prentice-Hall.

SOROKİN, P. A. 1966. *Sociological Theories*. Harper and Row.

TYLOR, E. B. 1871. *Primitive Culture*.

İNSANLIK, ÇAĞDAŞLIK VE YARATICILIK... ÜSTÜNE

Daha önce bu sayfada yayımlanmış üç güzel denemeye gecikmiş bir yan'ı olacak, bu yazım. Yurt dışında yaşayan kişi, günü geçmiş gazetelerdeki olaylara, görüşlere daha mı duyarlı oluyor, yoksa yalnız bir yurt özlemi mi? Bilmiyorum. İsmet KARADAYI'nın "AYDINLIKLAR/DOSTLUKLAR" yazısını (Cumhuriyet, 12 Mart 1981) kesip saklamıştım. Necdet UĞUR'un "ÇAĞDAŞLIĞA İLK ADIM" (22 Mart 1981) ve Türker ALKAN'ın "YARATICILIK" (11 Nisan 1981) konusundaki yazıları çok geçmeden oluşan düşünceler kervanına katıldılar. Üç başlık altındaki ortak toplumsal gerçeği birden kavrar gibi oldum. Bu sezgimi *Cumhuriyet* okuyucusuyla paylaşmak istedim.

"Aydınlıklar/Dostluklar"

Hatırladınız mı Karadayı'nın köşe yazısını? "İnsancılık, insanı sevmekle başlar" diye giriyordu, konuya. Sevgi adını verdiğimiz "o-şey" yalnız insana mı özgü/vergi? Belki, ama daha önemlisi, sevgiyi paylaşarak çoğaltmak, aydınlıklara doğru yüceltmek tam insanca bir olgu! Yazar'ın andığı Cicero'ya, Montaigne'e, dostluk üzerine kurulmuş Quacker'lere öylesine yakınlık duyuyorum ki: "Dost mu arıyorsun? Dost ol, öyleyse!" demek geçiyor içimden. Bunlar yeniden Eyüboğlu'nu, Aşık Veysel'i giderek Yunus'u anımsatıyor. Aydınlık ve dostluk gerçekleşmesi, toplumca yaşamak zorunluğumuzdan doğuyor. İnsan denen toplumsal varlık, yaşama sevincini, gücünü, ülküsünün kutsallığı bilincini, kendi kendisini aşacak yüreği dostların desteğinde, dostlukların aydınlığında buluyor da ondan! Uygarlık, dostların sayısını belki azaltıyor ama onlara duyduğumuz bağımlılığı yine de artırmıyor mu? Çoğumuz, dostluğa değer veriyor, dost arıyoruz ama dostluğun —nefretle değil de— sevgiyle yaratıldığını, saygıyla

yaşatıldığını unutmuş görünüyoruz. Esenliğin doğasını, mutluluğun ne'liğini iyi bilemiyoruz ama insanoğlunu yüceliklere götüren her yolun insanca ilişkilerden geçtiğini, sevgiyle döşenip saygıyla aşıldığını da görmezlikten gelemiyoruz.

"Çağdaşlığa İlk Adım..

Necdet Uğur, Karadayı'nın bıraktığı noktadan çıkıyor yola, toplumumuzdaki yaygın sevgisizliğe yöneliyordu: "Görmeden birbirimize bakıyor, duymadan birbirimizle konuşuyor gibiyiz. Sevgisizlik yoğun bir sis gibi, her yanı kaplamış. Birbirimizi görür, duyar, anlar olabilsek içimiz ısınacak... Uzaktan yakından tanıdığınız ya da hiç tanımadan yargıladığımız insanlara bir kez de bu gözle bakabilsek.. Çevresine sevgi ve aydınlık saçan kişilerin belirmeye başladığını göreceğiz.." Ondokuzuncu Yüzyılın Hastalığı! Sebahattin Eyüboğlu, Şadi Çalık, Seha Meray üçlüsünü, bu hastalığa yakalanmamış çağdaşlarımız olarak tanıtıyor, Uğur. Herbirini sevgi/dostluk dolu, aydınlık saçan sözleri, düşünceleriyle! Üçü de insanı seven, insana saygılı, aydın çağdaşlarımızdı, kuşkusuz. Ancak, çağdaşlığa yönelik "ilk adımlar" sevgi ve saygıyla mı atıldı? İlk adımlar sevgi/saygı olduysa, gerçekten, "ilkellik" dönemi nasıl kapandı? "Geleneksellik" çağları nasıl aşıldı? Diyeceğim. Uğur'un önerdiği ilk adımlar, çağdaşlıktan çok önce, insancılık ya da toplumcalık evresinde atılmıştı. Sevgi/saygı, uygar insanın "ilkel"e ya da geleneksel insana öğreteceği duygular olmadığı gibi belki de onlardan alıp öğreneceği insanca değerler! Sevgi saygı olmadan toplum varolamazdı ki uygarlık olsun, uygarlık olmadan da çağdaşlık nasıl düşünülebilir?

"Yaratıcılık"

İnsana vergi olduğu sanılan, savunulan türlü yetenekler arasından Alkan, insanın *yaratıcı yönünü* vurguluyordu: "İnsan ancak yarattığı zaman, yarattığı ölçüde, gizilgücünü yaşam gerçekliğine dönüştürebildiği oranda yücelir, güzelleşir." İnsan olduğunun bilincine varmaya, evrensel insanın (*Uomo universale*) tanımına yaklaşılmaya başlar. Ne var ki insan, hangi koşullar altında, neden yaratıcı oluyor

ya da olamıyor? Asıl sorun bu olmalı ya da böyle konmalı diyen Alkan, "Yaratıcı insana varolmak hakkını tanıyan toplum düzenini, ulaşılabilecek en yüce insanlık ülküsü" olarak değerlendiriyordu. Yaratıcı kişilerin oranı her toplumda "normal" (birbirine yakın) dağılımlar gösterdiğine göre, yaratıcılığın yeterlik koşullarını toplumda aramak yerinde olabilir. Sözgelisi bizler, "çağdaş uygarlık"dan söz açıldığında yaratıcılığın —önkoşullarını değil de— sonuçlarını anlıyoruz. Oysa görünenler, yaratıcı sürecin özü, kendisi değil, yalnızca ürünleridir. Bu ürünleri ise, geleneksel koşullara başkaldırıp genel gidişe "hayır" diyebilen yürekli kişiler yaratıyor. Öyleyse, aydın kişi —gönül diliyor ki herkes— *düşüncelerini özgürce koysun ortaya*. Ama bu da yetmez. Tüm ötekilerin bireyler-üstü varlığı olan toplum da yaratıcı insanlarına saygıyla, hoşgörüyüyle sahip çıkmalı. Onların değerini bilmeli. Sonuç olarak, Alkan da *çağdaşlığın* temelinde, eleştirici akla, yaratıcı insana gösterilen *saygıya* yer veriyor; saygıyla hoşgörünün, çağdaş uygarlık yönünde atılacak "ilk adımlar" olduğu görüşünde Uğur ile birleşiyordu.

İlk Adımlar... Son Amaçlar

Yorumlayarak özetlediğim üç denemedeki önemli düşüncelerden hangisini "ilk adımlar" olarak seçip alalım: Dostluğu mu, sevgi/saygıyı mı yoksa yaratıcıya gösterilecek hoşgörüyü mü? Başka bir deyişle, hangi süreçlere ya da amaçlara bel bağlayalım: *İnsancılığa* mı, *çağdaşlığa* mı, yoksa *yaratıcılığa* mı? Birini seçmek hiç kolay değil? Ama hepsinin ortak paydasında *toplum* ya da *toplumcalık* olgusu yatıyor sanırım. İnsanlığı da, çağdaşlığı da, yaratıcılığı da toplumdan —kendi toplumumuzdan— öğreniyoruz.. Okulda, derste, kitapta, nutuktan falan değil de, doğrudan doğruya birbirimizden, dostça, sevimli, hoşgörülü —kısacası— insanca davranışlarımızdan öğreniyoruz.

Bütün elverişsiz koşullara karşılık, çevremizde yine de Karadayı'nın "aydınlık saçan dostları", Alkan'ın "yürekli yaratıcıları", Uğur'un "seçkin çağdaşları" var. Hem de görmek istersek, ne çok! İşte onlardan öğreniyoruz. Öyle güçlü kişiler ki, öz benliğimizde *upkı* ken-

dileri gibi "özgür" olmak özlemini yaratabiliyorlar. Açıkça beğendiğimiz, derinden kıskandığımız, arasıra övündüğümüz o kişiler gibi olmaya özlem duyuyoruz. Eğer bu duygu davranışa dönüşebiliyorsa, giderek, o kişilere benzediğimiz de söylenebilir! Öyleyse insanlığı kendisine tutsak etneğe çalışan "mal-mülk, şöret ve kudret" üçlüsünü (tutkusunu) şimdilik, bir yana bırakalım da soralım kendimize: hangi "ilk adımlarla" işe başlayacağımızı! İşte bu noktada...

Sonuç

Sanıyorum ki, çevremizdeki *herkese, her değere, her varlığa insanca* (hoşgörülü, açık, anlayışlı) *davranarak* birbirimizi yeniden insancalığa özendirebiliriz. Zorla, baskıyla değil! Dostlukla, sevgi/saygıyla, hoşgörülle. Kişilerin yalnız eksiklerini, yanlışlarını görerek değil, çabalarını, başarılarını överek! Sevgi/saygı konusunda öyleyse her üç yazarla birleşiyorum. *Çağdaşıktan önce insancalık için!* İlk adımlar kimimize, besbelli, zor gelecek; tökezleyenlerimiz, düşenlerimiz olacak. Ama çevremizden destek, dostlarımızdan karşılık gördükçe öğrenip doğrulacağız. Toplum olacağız. Çağdaş *Ulus* olacağız. "İlkel", geleneksel, ya da çağdaş olsun, insanlığa giden daha kestirme bir yol bilinmiyor. İnsanoğlu'nun evrimi, kendi türünün yarattığı değerleri —yadsıyıp yoketmekle değil— eleştirip geliştirmekle, benimseyip yüceltmekle gerçekleşti. Geçmiş beğenmeyip eleştirmek hatta kınamak ne kadar hakkımızsa, geleceğin daha iyisini, güzelini bulup yaratmak da o kadar boynumuzun borcu. Bu insanca borcu ödeyebildiğimiz ölçüde, bir süredir yitirir gördüğümüz öz saygımızı yeniden kazanacağımızı, sorunlarımızı çözüme, çözümleme gücünü ise insancalığın öz saygısında bulacağımızı düşünüyorum.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler, 13 Mart 1982

KÜLTÜR MÜ, UYGARLIK MI?

Birinci Milli Kültür Şûrası ile Şûrayı izleyen yorum ve yankılar. "Kültür mü, uygarlık mı?" ikileminden sıyrılma yönünde ileri bir atılım yaptığımızı düşündürüyor. (Örnek olarak Bkz: *Cumhuriyet*'te M. C. Anday ile B. Akarsu'nun, *Milliyet*'te Ş. Özdenoğlu'nun yazıları.) Özetle derlersek:

"Hars ile Medeniyet, Ziya Gökalp'te ayrı hatta karşıt olgu (kavram)'lardı; Atatürkçü düşünce, bilimsel tanımına da uyarak, kültür ile uygarlığın özdeşliğini görmüş, 'milli kültür'ümüzün çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne yükseltilmesi hedefini, ulusal bir ülkü olarak benimsemiştir."

Ancak, bu uzlaşmadan hemen sonra yol ayrımına geliyoruz; kimimiz "Çağdaş uygarlığa yetişelim" derken; kimilerimiz, "Milli kültür" adını verdikleri "Türk-İslâm sentezine yönelelim" diyor, yani yeniden ayrılıyor.

"Gökalp'in ayırdığını Atatürk birleştirdi" derken, çok boyutlu ve karmaşık bir olguyu basitleştirmeye yanılgısına düşmekten sakıncalıyız. Kavramsal düzeydeki benzerlikler kadar ayrımların da özgün nedenleri, tarihi gerekçeleri, ideolojik hedefleri olabilir. Bu yazımızda, görüşlerden birini tutup ötekine karşı savunmaktansa, *kültür ile uygarlığın* neden ve hangi anlamda değişik, neden ve hangi bağlamda benzer olduğunu saptanaya, ulusal kültür politikamız açısından somut bir sonuca varmaya çalışacağım.

Ayrımın Tarihi Boyutları

"İlkel", geleneksel ya da "gelişmiş" olsun her toplumun kendine özgü bir "kültür"ü vardır ama her toplum ya da topluluğu özgül bir uygarlık alanına yerleştirmek her zaman kolay olmuyor. Örnek olarak, Navaho, Eskimo, Çin ve Fransız kültürlerinden söz edebiliriz ama bunlardan yalnız son ikisini (Çin ve Fransız kültürlerini) "uygar toplumlar" olarak gösterebiliriz.

İslâm ve Hıristiyanlık gibi bazı Semavi (gökten indirilmiş) dinlere inanan toplumlar hem kültür hem uygarlık olarak görülebilirse de, uygarlık düzeyine yükselmeyen "semavi" dinler de bulunabilir. Bir bilim ya da sanat adamının "İslâm kültürüyle yetiştğini" söyleyebiliriz de, kişinin İslâm medeniyetiyle yetiştği kalıbını hemen hiç kullanmayız. Görünüşe bakılırsa, "kültür"ü daha çok bireyi yetiştiren belli toplumlar için; uygarlığı ise, toplumun üyesi bilindiği uzun ömürlü, çoktoplumlu, büyük bir tarih ortaklığı yerine kullanıyoruz. Kimi küçük, yalın ve "ilkel" toplulukları, kültür ya da uygarlık sınıfına koymaktansa, kendi özel adlarıyla anıyoruz: Hotanto, Buşmen, vb. gibi. Öte yandan, çağdaşlarımız arasında, belli bir kültür ya da uygarlık sınıfına girmektense, kendi istekleriyle "özgün hayat yolu"nu benimseyen ülkeler olduğunu biliyoruz (*American way of life*, gibi).

Bütün bu kavram ve kullanım zenginliğine karşılık, "kültür-uygarlık" ayrımını yaparken geçerli bir sınıflama ölçütünün dikkate alındığı söylenebilir. Öyle ki çağdaş gelişmiş ülkeler düzeyinden bakıldığında:

(1) İlkel ya da gelişmemiş düzeydeki avcı-toplayıcı toplulukları sadece kendi özel adlarıyla (Dobu, Çakçı vb) anılıyor;

(2) Gelişmekte olan geleneksel tarımcı-hayvancı toplumları "kültür" olarak (Lapon, Japon, vb.) biliniyor;

(3) Gelişmiş (kentleşmiş sanayileşmiş) toplumları ise birer "uygarlık" olarak görülüyor (*La civilisation française*, gibi).

Öyleyse, "hars" ile "medeniyet" ayrımını önerip savunan Gökalt haklıydı. Batı Dünyası'nın (Frenkçe) kavramlarıyla bakıldığında, özgün bir kültürümüz vardı, kuşkusuz, ama bu kültür, Batı Uygarlığı'nın giderek egemen olduğu İslâm'ın bir parçasıydı. Mehmet Akif'in "Tek dişi kalmış canavar" adını verdiği Garp (sanayi) Medeniyeti, Şark'ın tarım düzeyindeki mazlum milletlerini yönetip sömürüyordu. Bu çatışmaya en uzun süre karşı koyabilen Osmanlı Devleti bile sonunda dize gelmişti. O günkü koşullar altında, "Çağdaş uygarlık"tan yana ya da ona açık, yatkın olmak dolaylı yoldan büyük devletlere teslim olmak gibi yorumlanabilirdi. Gelişen Alman toplumu da üstün ve güçlü "Fransız Uygarlığı" karşısında kendi (Germen)

kültürüne sığınmamış mıydı? Uygar'ın uygarlığı varsa, uygar sayılmayan toplumun da kültürü olabilirdi. Ayrım, bu ulusal psikolojiden kaynaklanıyordu. Kaçınılmazdı.

Kavramsal Birliğin Amaçları

Kültür ile uygarlık olgularının benzerliği ya da özdeş olduğu görüşü, yalnız Atatürk Devrimi'nin askeri alandaki başarılarına değil, bilimsel bir temele de dayanmaktaydı. İngiliz insanbilimcisi Tylor'un (1871) "Kültür ya da uygarlık..." diye başlayan ünlü tanımı, geçerliğini hâlâ korumaktadır. Kültür ile uygarlığın birlikte tanımlanması, değişik görünen olguların "varlık türü olarak" özdeşliğine dayanıyordu. Kültür ya da uygarlık "canlı-üstü" (*Superorganic*) bir olgu idi! Canlı insanın toplum olarak yarattığı canlı-üstü bir varlık alanında yer alıyordu. Aralarında belki basamak (düzey) ayrımları vardı ama mahiyet (öz) farkı yoktu! Kültür ile uygarlık birer varlık türü olarak eşit hatta özdeş sayılmalıydılar ama günlük dile ve düşünce dünyasında hiç de denk görünmüyorlardı. Uygarlık, evrim tarihinin her evresinde, bir toplumlar birliğinde ulaşılan en yüksek, en ileri düzeyin adıydı. Bu düzeyi, geçen yüzyılda Batı; çağımızda ise, endüstrileşmiş ülkeler topluluğu simgeliyordu. Oysa uygarlık, ne yalnız Batı'da ne de yalnız sanayi devrimiyle başlamıştı.

Kültür tarihi açısından "uygarlık" (*civilisation*), tarih (yani yazı ve yazılı birikim) ile, yazılı dilin gelişmesine yol açan ilk "kent devrimi"yle başlamıştı. Şu kadar ki, tarımcı kültürlerin ticari alışverişe dayalı "*ilk kent devrimi*"yle, çağdaş sanayi toplumlarını yoğun üretime dayalı "*ikinci kent devrimi*" arasında çok önemli bir yapısal ayrım vardı. En parlak tarım uygarlıkları, toplam nüfusun en çok yüzde 15'ini kentlerde —uygarca— yaşatabilirken, çağdaş sanayi ülkeleri bu oranı ortalama yüzde 85'e kadar çıkarmışlardı. "*Çağdaş uygarlık*" adı verilen kültür olgusu, tarımsal artı ürüne dayalı sınırlı bir kent yaşamını değil, tarımsal verimliliği 5-10 kat artıran bir *kentsel üretim devrimi*ydı. Frenklerin *civilisation* (uygarlık) kavramına karşılık arayan Osmanlı aydını, işte bu yüzden, "*medeni*" (kentli)'den yola çıkıp "*medeniyet*"e ulaşmıştı: "İlkel koşullardan kurtulmuş, toplu hayatın

kültür olanaklarından tam yararlanmasını bilebilen kentliler toplumu!" Alman Spengler de *Batı'nın Çöküşü* (1926) adlı tarih felsefesini, aynı köy/kent dengesi (ya da dengesizliği) üzerine kurmuştu: "Köy kültürlerini ortadan kaldıran Batı uygarlığı, sonunda kendi kendini yakıp yıkarak çökecektir!"

Atatürkçü dünya görüşü, yalnız kavramsal bir kültür-uygarlık birliğine değil, kültür tarihinin çizdiği evrimin de yönünü simgeliyordu. Uygarlık belki sonunda "kendi kendini" yokedecek bir "canavar" olabilirdi ama, ulusun varlığını koruyup sürdürebilmek için, çağımızın (kent-endüstri) uygarlığına yetişmekten, onun da üstüne yükselmekten başka çıkar yol yoktu. Türk Devrimi bunun mümkün olabileceğini müjdelemişti.

"Milli Kültür"

Bütün bu tarihi verilerin ışığında, son Kültür Şûrası'nın tebliğ ve raporları, ulusal geleceğimizle varlığımızın güvenliğini çoğunlukla "Milli Kültür"de buldular — "Milli Kültür"ün ne'liğine ya da işevuruk bir tanımına girmeden. Milli kültür, yaygın inancımıza göre, çağdaş uygarlığa yetişirken kendi öz varlığımızı koruyacaktı. Çünkü ulusal toplumlar, ötekilere benzeyen yönleriyle "uygar"laşıırken; kendilerine özgü varlık değerleriyle de "milli" kalabiliyordu. Uygarlığın evrensellliği gibi kültürün "milli" olma gereği de buradan geliyordu. Doğruydum! Ne var ki çağdaş dünyada sözü edilen "ulusal toplum," ya da "ulusal kültür", sanayi öncesinin etnik (bir örnek) topluluklarından farklı bir olaydı. Çağdaş toplum, benzer öğelerin değil, birbirinden farklılaşmış birey, aile ve toplulukların organik dayanışması üzerine kurulmuştu.

Sanayileşme sürecinin getirdiği hızlı ve dengesiz değişimler içinde, ulusal ve uluslararası düzen "çoğulculuk" ilkesiyle korunabilmişti. Sanayileşen ülkelerin gerçekleştirdiği orta sınıf demokrasileri, çoğu yapısal sorunlarının çözümünü, "*Çokluk içinde birlik*" ilkesinde aramış, "*Birlik içinde çokluk*" ilkesinde bulmuşlardı. Sanayileşen toplumda "milli kültür", tüm ulusun değil, egemen orta sınıfın kültürüydü. En çok yüzde 40 dolaylarındaki (istatistik ya da görelî) bir

çoğunluğun yarattığı, benimsediği ve koruduğu bir orta sınıf kültürü! Çağdaş toplumdaki bireylerin orta sınıf kimliği nice yaygın ise, "milli kültür" o ölçüde güçlü ve sağlıklı oluyordu. Çağdaş sanayi toplumlarının özgürlükçü bir demokrasiye inanmaları, belki buradan, yani yaygın bir orta sınıf varlığını sürdürme çabasından kaynaklanıyordu.

Öyleyse, milli kültürümüzün güncel sorunları —yalnızca Devlet'in sanat ve dil politikasından ya da "yabancı kültür saldırısı"ndan değil— milli iktisat, kalkınma ve refah politikasından da doğuyor olabilirdi. Resmi istatistik verilere göre, orta sınıftan vatandaş sayımızın, yüzde 40'lardan yüzde 20'lere doğru düştüğü izlenimi doğru ise, "milli kültür"den söz etmek güçleşebilecekti. Çünkü Atatürk Türkiye'si 50 yılda 3 kat büyüyüp 45 milyona ulaşmıştı. Oysa kent nüfusumuzun yarısı bile bugün artık "orta sınıf" sınırları içinde görünmüyordu. Bu koşullar altında Milli Kültür, uygun bir iktisat politikasıyla desteklendiği ölçüde başarılı olabilirdi. Milli Kültüre kuşkusuz "evet" diyorsak onun "*çoğulculuk*" ilkesiyle "*orta-sınıf temeli*"ne sahip çıkmak zorunda bulunuyoruz.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler.
18 Aralık 1982

DÜŞÜNCE VE KARŞI DÜŞÜNCE ÜZERİNE

"Düşünce her zaman her yerde hürdür" der, Bayet. Sorun, ifade (yayın) özgürlüğünden ya da onun yokluğundan kaynaklanır. Şu yazdıklarım aynen yayımlanıp tartışılabilirse düşünce özgürlüğü elbette vardır. Öyleyse düşüncenin varlık koşulu, kendisi değil, *karşı düşüncelerdir*. Düşüncenin varlığı yetmez, karşı düşüncelerin de özgür olması gerekir. Karşıtına var olma hakkı tanımayan düşünce nice güçlü olsa da özgür sayılmaz.

Ortaçağlar'da inançlar öylesine güçlenmiş ki, inanmamak özgürlüğü kalmamış. Akıl (kuşku) çağının karşı düşüncesi, yöneten güçlerin baskısı altında konuşamamış. Dünya'ya ders olsun, kimseyi kendine özendirmesin diye karşı düşünce zaman zaman tutuklanmış, zincire vurulmuş. İnsanoğlu'nun bu karanlıklardan kurtulup aydınlığa çıkması yüzyıllar almış.

Önce, din kurumlarına sığınmış sanatçılar dünya ve insan ile ilgilenmeye başlamış. Sonra, sanırım, İnsanoğlu, olup bitenleri aklın ışığında araştırıp açıklamaya başlayınca ortalık giderek aydınlanıvermiş. Güçlenen akıl, inanç egemenliğine belki son verememiş ama ikinci bir seçenek oluşturmuş. *Mythoscu* insan, *ethos*'tan *logos*'a geçmiş.

İnsanla yaşıt politika, bilimin ortaya çıkardığı yeni güçlerden yararlanarak dinlerin kurduğu egemenliğe ortak olmuş. Din ile devlet güçleri/yetkileri birbirinden ayrılmış; kamu yönetimi laikleştirilmiş. Devlet okullarında laik eğitime başlanmış. Yönetim tümüyle karşı (pozitif) düşüncenin tekeline geçer gibi olunca da politika ile bilim, "özerklik" ya da "özgürlük" ilkesinde uzlaşmışlar. Gözlemleyip denetlemekle birlikte, ötekinin görev alanına girmemeye söz vermişler. Din-politika çekişmesiyle bilim-politika sürtüşmesi, böylece *laiklik* ve *özerklik* adı verilen barışçı çözümlere bağlanmış.

Çağdaş devlet, düşünce ile karşı düşüncenin değişen dengeleri üzerine kurulmuş ama uygulamada beklenmedik sorunlarla karşılaşmış: Eğitim alanı, din ile bilim kurumları arasında nasıl bölüşülecek? Bölünmekten doğan ikilikler, zorla birleştirilmekten doğan çatışmalar nasıl önlenecek? Laik bir eğitim ve yönetim düzeninde, politika bilimi, bilim politikası, eğitim ve din felsefesi gibi ideolojik sorunlara kim sahip çıkacak? Eğitim ve kültür politikalarını kim yapacak, kimler uygulayacak? Devletin varlığını oluşturan, geleceğini belirleyen kurumlar arasındaki diyalog nasıl sağlanacak?

Yakın çağların ulusçuluk akımı, kuşku (karşı) düşünceye karşı inanç özgürlüğünü; tutucu düşünceye karşı da sorma-soruşturma özgürlüğünü savunmuş. Burada özetlenen senaryo, "Batı yakası" (*Dar-ül Harb*)'nın, Doğu'da söylenen öyküsüdür. *Dar-ül İslam*'daki olaylar Batı'da farklı bir yörünge izlemiş. "Tanrı Buyruğu" olarak inen İslam dini, kısa zamanda İslam Devleti'ne ve İslam Medeniyeti'ne dönüşmüş. Böylece İslam, hem semavî-kitabî bir *din*, hem bir *devlet*, hem de evrensel bir *kültür* kalıbından oluşan bir bütünlük ve bölünmezlik kazanmış. İslam bölünmemiş, çünkü dinin devletten bağımsız bir örgütü, Devlet'in de *Kuran* dan gayri bir anayasası, felsefesi ve bilimi olmamış. Kitap ilim imiş; tüm ilim de bu kitapta varmış. İslam, kendini destekleyen düşünceye olur demiş ama karşı düşünceye ruhsat vermemiş. Devlet-dini, Batı Rönesansı'nı besleyen karşı düşünceye (İbn Ruşd'lerle İbn Haldun'lara) özgürlük tanımamış. İmam Gâzâlî'nin tasarladığı kısır döngü içinde donmuş kalmış.

Cumhuriyet Devrimleri, iki başlı eğitimi birleştirdikten sonra din ile devleti ayırdı. *Darülfünun*'a özerkliği, kamu yönetimine demokrasiyi getirdi; karşı düşünceye de özgürlük verdi, saygınlık kazandırdı. Ne var ki, özgür (karşı) düşüncenin her atılımından daha çok inanç cephesi yararlandı ve daha güçlenmiş olarak çıktı. Ülkenin çözümlenemeyen yapısal sorunlarından laik devlet ile özerk bilim sorumlu tutuldu. İnançlı ve inandırılmış kadrolar, böylece, yönetimde yer almaya başladı. *Aydınlar Ocağı'nın görüşü* (1973), laik devletin *Milli Kültür Politikası* (1983) olarak onaylandı ve uygulamaya konuldu.⁽²⁾

Bütün bu hizmetler, resmi ve meşru zeminlerde, yasalara ve planlara uygun olarak icra edildiğine göre, hekimi ya da hakimi ilgilendirecek vak'aları "*irtica*" diye abartmanın, gericilik diye telaşe vermenin gereği var mıydı? Atı alan Üsküdar'ı geçmiş yola koyulmuştu:

- Laiklik dine, dindara saygıyı gerektiriyordu.
- Vatandaş, dininde ibadetinde hürdü.
- İrtica ile böyle uğraşılırsa, irtica gelirdi.
- Bu işler, örnek aldığımız Batı'da böyle olmuştu.
- Kurslara ve yayınlara plan gereğince devam olunacaktı.

Kimine inandırıcı, kimine yanıltıcı gelen "Kararlılık Gösterisi 1986" uygulaması, bilinen gereklerin kabaca *yarısını* yansıtıyor.

Batı demokrasilerinde sadece inanç, ibadet ve hasenat (vakıf kurma) özgürlüğü değil, aynı zamanda, *inanmama*, kuşkusunu soruşturma, kısaca, *karşı olma*, *karşı düşünme* özgürlüğü de vardı. Bu özgürlükten dolayı, devlet okuluna din dersi konamaz, vatandaşlar ibadete zorlanamaz; Devlet'in eğitim-bilim-kültür ve yayım kurumları inanç propagandasına alet edilemezdi. Devlet, bilimsel araştırma-geliştirme faaliyetlerini destekler ama akademik özgürlüğe ilişmez onun dayandığı karşı düşünceyi kısıtlamaya kalkmazdı.

Son günlerde kamuoyuna duyurulan gericilik olayları, inanç ve ibadet hürriyetinin sınırlandırılmasıyla uzaktan yakından ilişkili değil. Olay, laikliğe inanmayan bir din-dünya düşüncesinin İslam Devleti'ne dönüş planının uygulaması gibi görünüyor. İslam Devleti'ne dönüş özlemi, "var" dendiği için var olmadığı gibi, "yok" demekle de ortadan kalkmıyor. Bu "bir varmış bir yokmuş" masalı değil, nicelik sorudur. İslam Devleti'ne dönüş özlemi içinde olanlar nerelerde ve ne kadar güçlü ya da etkilidirler? Bu tür soruları sormak irticaya davetiye yazmak değil, devletine sahip çıkmak, vatandaşlık görevlerini yerine getirmektir.

Toplumumuzun demokratik dengesi, eğitim, bilim, kültür ve yayın kurullarına giren kara ve kaba kuvvetlerin, bu kurumlardaki "karşı" düşüncelileri bastırıp sindirmesi, etkisiz ve işlevsiz bırakılmasıyla bozuldu. Yaratılan düşünce boşluğu karşı görüşten mücahitlerle (savaşçılarla) dolduruldu. İslam, laik yönetime, özerk bilime ve özgür

düşünceye sahip çıkma gizilgücünü bir kez daha ortaya koymuş, gücünü kanıtlamış bulunuyor. Karşı düşüncüyü etkisiz duruma getiren "laik" güçlerin, laikliğe asla inanmamış inanç cephesine karşı kendi varlığını nasıl savunacağını hep birlikte izleyeceğiz.

Cumhuriyet, *Olaylar ve Görüşler*,
15 Aralık 1986

Notlar

- (1) ZELYURT, R. *Osmanlı'da Karşı Düşünce... İdam Edilenler*, (1986)
- (2) *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü: Türkiye'nin Meseleleri* (1973); DPT, *Milli Kültür* (1983).

BEĞENİLER, SEVGİLER VE GÜZELLİKLER ÜZERİNE

Evde büyüklerden, okulda öğretmenlerden duyardık: "Renklerle zevkler münakaşa edilmez"miş. Şimdilerde seyrek duyulan bu deyim kalıbı bir kuralmış gibi öylesine kesin bir ifadeyle yinelenirdi ki, tartışmalar daha başlamadan kesilir, kuralın nedeni, sözün sahibi ne sorulur ne de açıklanırdı. Belleğimi yokluyorum da hazır bir gerekçe bulamıyorum. Olsa olsa bir Batı uyarlaması, Fransız esprisi seziyorum, deyimden ardında. Bizden eskilerin *bedahat* ya da *mütearife* dedikleri, açıklaması kendi içinde bulunan bir gerçeklik olmalıydı bu sözde.

Bizim kuşak renklerle zevkleri pek tartışmadı ama renklerin simgesel anlamları ile zevklerin değişmesine tanık oldu. Sözlerle sözcükler de öyle değişti ki gençlerle sohbet ederken, "Renklerle beğeniler tartışılmaz" demek, bugün artık daha etkili olabilir.

"Yeşil ışık" vardı ama "geçmişe izin" vermek anlamına gelmezdi. Varlık simgesi yeşil, çevre kirlenmesine karşı çıkan olgun bilgelerin simgesi oldu. Hastalık simgesi sarı, bugün artık sağlığı korumak ve kazaları önlemek için "dikkat" anlamında kullanılır oldu.

Bir zamanlar eş-dost, müttefik ve biz-kendimiz anlamına gelen al-kırmızı. mavi-düşmanla yer değiştirdi. Çağdaş trafik ve iletişim düzeninde, tehlike ya da arıza var "hele biraz bekle" anlamına geliyor. Değişen anlamların mantığı, doğruluğu tartışılabilir mi? Çok çok eğilimlere, yönlere değinip geçiniyoruz.

Batı'daki yas (ölüm) simgesi siyah (karalar bağlamak), Doğu'da en mutlu törenlerin egemen rengidir. Çin'in yas (ölüm) rengi olan beyaz ise, Batı'nın mutluluk-temizlik ve bekâret simgesidir. Renkler yelpazesinden beğeniler dünyasına çıkıldığında, yapılan değerlendirmeleri tonlarıyla renkleri, akıl almaz boyutlara varır.

İnsanın güzeli sevdiği, güzel olanı herkesin beğendiği söylenmişse de deyim geçerli değildir. Güzeli belki beğeniriz ya her beğendiğimiz

güzeli daima sevmeyiz. Oysa gerçekten sevdiklerimizi çoğu zaman güzel bulduğumuz doğrudur. "Gönül kimi severse güzel odur" sözüyle dile getirilen gerçek budur. İsterseniz, gönülü alıp yerine kişi'yi, diler-seniz kendinizi de koyabilirsiniz: "Kişi kimi severse güzel odur", ya da "siz kimi severseniz o güzel olur" gibi! Ne insanca bir duygu ve gerçek değil mi? Ve de ne güzel!

Güzeli neden güzel bulduğumuzu, sevgiliyi neden güzel gördüğümüzü bilemiyorsak, toplumsal değerlerle beğenileri nasıl tartışabiliriz ki? Belki bundan dolayı aşkın ya da gelip-geçici olmayan sevginin "kör olduğu" söylenmiştir. Gözlem ve yargı geçerli mi acaba? *İklimler* adlı romanında Maurois aşkın mantığını (denklemine) çözümlemeye kalkışmasa bile kör olduğunu da kabul etmez: "Gerçek şu ki, insan bir varlıkta kendisi için önemli saydığı, çoğu zaman tanımlanamayan o-şeyi bulduktan sonra artık kusur ve zayıflıklara karşı ilgisiz kalıyor."

Adsız bir bilge sözüne göre; "En iyimizin öyle kusurları en kötümüzün öyle iyi yanları var ki, kusur dediğimiz şey, sakın kusuru görmek olmasın!" Benzer sorunların altından kalkamayan, üstesinden gelemeyen akıl, "Gönül kimi severse güzel odur" deyip işin içinden sıyrılmaya çalışmış. Gönül neyi, neden ya da ne-için sever? Bilemiyoruz. Güzeli/güzelliği araştıran kimi sanatlarla estetik denemeleri varsa da sevgi adı verilen "o-şey"in ne bileni var ne bilgini, ne sanatı yapılmış ne felsefesi! Fromm'un *Sevme Sanatı*, öncesi olmayan arkası gelmeyen bir deneme olarak kaldı. Buscaglia insanın en insanca eseri olan sevginin bilime konu olmayışından haklı olarak yakınır. Sevgiyi, akıl-mantık dışı bir ruh haline ya da ruhunun en güzel yaşantısı, en kutsal tanrı armağanı ya da emaneti gibi yorumlayan erenler de olmuştur.

Beğeni ve güzelliğin tartışılmazlığı, sorunu, ilkesi, günlük dil ve değerlendirmelerimizdeki kaçınılmaz kutuplaşma ve çelişkilerden doğuyor olabilir. "Beğendiğiniz gibi olsun" demiş Shakespeare. Kini Brahms'ı sever kimi Dede Efendi'yi. Akif'i sevenlerin Fikret'i sevmediğini görüyoruz. Oysa bu iki ozanımız, bildiğimize göre birbirine düşman değillerdi. Beğenilenleri beğenmemek özgürlüğümüz varsa,

sevilmeyenleri sevmek hakkımız da olmalıdır. Öylesine karmaşık bir sorun ki, bilinen örnekler ne çoğunluğun haklı olduğunu kanıtlar, ne azınlığın haksız, ne de tek tek bireylerin vatan haini olduğunu .

Beğenisine saygı duyduğum bir arkadaşım ile televizyonda izlediğimiz bir filmi değerlendiriyorduk. Benim olağanüstü güzel bulduğum sinema dilini arkadaşım hiç-mi-hiç beğenmemişti. Kişisel konularımızı değiştirmeden bir noktada hemen birleştik. Filme verilen Oscar ödülleri, beni olumlu; arkadaşımı ise olumsuz yönde etkilemişti: Filme değil, ödüllere tepki gösteriyordu, arkadaşım.

Bütün bunlar şu demek oluyor ki, düşünce ve duygu değerlendirmeleri kişiden kişiye, insandan insana değişebiliyor. Toplum, hepimizi ilgilendiren konularda öyle değerlendirmeler yapıyor ki, kırk yıllık dostunuza, en yakın arkadaşınıza, en güvendiğiniz danışmanınıza, en sevdiğiniz yöneticiye ters düşebilirsiniz. Düşebilirsiniz derken düşebilirsiniz demek istiyorum, aslında. Çünkü bazen kendimize de ters düştüğümüz olmaz mı? Kerevizin plâkisini sevmeyen çorbasını beğenebilir. Güzel Elizabeth Taylor'dan artık hoşlanmayanlara hiç rastlamadınız mı?

"Bizim gibi düşünmeyenlerin tümü demokrasi düşmanıdır" diyen demokrasi şampiyonları ile eleştiri ve inançlarını ana dillerinde yazmamaktan yakınan aydınlara, "isterlerse yabancı dilde bilim yapma özgürlüğünü" ya da seçeneğini sunan yöneticilere ne buyrulur?

Ulus hayatındaki mantık çelişkilerini görüyor, aramızda tartışıyor, ama gerçek düşüncelerimizi aynı rahatlıkla dile getiremiyoruz. Oysa, her davranışı, her sözü, her edimi beğenmediğimiz gibi beğenmek zorunda da değiliz. Ne var ki, insanı bir kez sevmeye başlayınca çoğunu hoş görmeye, anlayıp bağışlamaya başlamıyor muyuz? Demokrasi denen gelenek belki de böyle bir hoşgörü ilkesi üzerine kuruluyor.

Büyük Fransız Devrimi'nin temel değerleri ve hedefleri konusunda çağdaşı Rousseau ile bir türlü anlaşamayan Voltaire, "Sizinle asla aynı görüşte değilim ama [benden ve herkesten] farklı düşünme hakkınızı hayatım boyunca savunacağım" demiş bu sözünü tutmak erdemini göstermişti. Bu sözü ve tutumu beğendiğimi, sevdiğimi, güzel bulduğumu, sık sık kullandığımı itiraf ederim. Şu aşık aracıyla ki,

beğenilerin, sevgilerin ve güzelliklerin insandan insana değişebildiğini söylemek yeterli olmuyor. Çoğunluğun beğenisine uymayan şeyleri sevenleri, güzel bulanları hoşg rmek, korumak zorundayız. Geleceğin seçeneklerini taşıyan tohumları korumakla, kendimizi, güvenliğimizi sakınmış oluyoruz. Anayasayla yaratıp zinde g  lerle korumaya çalıştığımız demokrasinin temel ilkesi hoşgörü m  olmalı acaba?

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler,
21 Nisan 1985

KÜLTÜR SORUNUMUZ

Uzunca süren bir ayrılıktan sonra, Vehbi Belgil'in bu sütunlardaki "Söyleşi"si (*Cumhuriyet*, 11 Eylül 1986) üzerine yazıyorum. Ülke sorunları üzerinde yeniden yazılıp çizilmeye başlanmasını sevinçle karşılıyor, aydınlarla münevverler arasındaki bu diyalogun topluma açık bir foruma dönüşmesini diliyorum.⁽¹⁾ Görüşlerin düzeyine ve içeriğine bakılırsa, kültür varlığının ne olup olmadığı döngüsünden yavaş yavaş çıkıyor ve kültürümüzün geleceğini özgürce konuşma ortamına evresine giriyoruz. Bu fırsatı değerlendirmek istedim.

Sağ sol, ilerici gerici eleştirileriyle din ve bilim politikalarını şimdilik bir yana bırakarak yakın tarihimize —neyi nasıl yapacağımıza karar vermekten çok— *ulusal kimliğimizi* bilmek niyetiyle bakiğimizda, kimlik ve varlık bilincimizde önemli gelişmelere tanık oluyoruz.

Kimlik-Varlık Görüşleri

Biz Türklerin kim olduğumuz —ya da kültürel kimliğimiz— konusunda başlıca şu tarihi görüşlere rastlanıyor:

- (1) Biz "Anadoluluyuz" diyen Anadolucular,
- (2) Biz "Batılıyız" diyen Batıcılar,
- (3) Biz "Doğuluyuz" diyen (töreci) Milliyetçiler,
- (4) Biz "Müslümanız" diyen İslâmcılar, ve
- (5) Biz "Türküz ve Türkiyeliyiz" diyen Atatürkçüler.

Bütün bu tezler birbirinden oldukça farklı kültürel verilere, dünya ve tarih görüşlerine dayanmaktadır.⁽²⁾

Anadoluculara göre, biz Anadolu Türküyüz. Orta Asyalı atalarımız küçük Asyayı fethettikleri ya da onlardan da önceki yerli Anadolu halkları Türk Soyundan geldikleri için değil de, binlerce yıllık Anadolu uygarlığının tek meşru mirascısı olduğumuz için.

Batıcılara göre, Anadolu yalnızca biz Türklerin anayurdu değil, Batı uygarlığının da beşiği ve Dünya tarihinin mekiğidir. Uygarlık Tarihi bu topraklar üzerinde ve atalarımızın tezgâhında dokunmuştur. Batı'yı "Batı" yapan düşünce, inanç, bilim ve sanat ya Anadolu'da doğmuş ya da Anadolu'dan geçip yayılmıştır Dünya'ya. Bu ülkenin sahibi ve koruyucusu olan biz Türkler, doğulu değil Batılıyız; Batı'nın da atasıyız.

Milliyetçilere göre, Anadolu kültür beşiğindeki geleneksel Türk töresini koruyup sürdürenler yerleşik, hayata (tarıma) geçmemekte direnen ve Türk'ün "Cihan Hakimiyeti Mefkûresini" yaşatan şehit gazilerle derviş öncülerin savaşçı ruhu olmuştur. Biz öylesine soylu, güçlü ve kutsal bir geleneğin çocuklarıyız ki bütün dünyaya devlet nizamı getirme görevimize —bugün olduğu gibi— gelecekte de devam edeceğiz.

İslamcılara göre biz Türkler, Asya'dan kopup gelen göçebe boylarıyla bağımsız yürüklerin torunları değil, Anadolu'ya varmadan önce İslam dinini benimseyip İslam devletleri kurmuş, İslam medeniyetini dünyanın dört iklimiyle yedi denizinde asırlarca ve şerefle temsil etmiş bir "Türk-İslam Sentezi'nin kurucuları ve koruyucularıyız.

Atatürkçülere göre, T.C. sınırları içinde yaşayan bizler Türküz (ne mutlu!) Türklüğümüzle övünmeli, Türkün gücüne güvenmeli ve Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmeliyiz. Bu son görüşün, önceki görüşlere eğilim gösteren yandaşları bulunabileceği gibi, öteki kimlik görüşlerinin Atatürkçü görünmeye çalışan sözcüleri de vardır.

Yakından incelenip karşılaştırıldığında; İslamcıların geçmişe yöneldikleri, Anadoluocuların geçmişten geleceğe uzanan kültür sürekliliğine inandıkları, ve Atatürkçülerin geleceğe umut bağladıkları görülmektedir.

Asıl Soru veya Sorun

Yukarıdaki görüşlerden hangisi acaba daha doğru, geçerli ve gelecek açısından güvence veren bir *kimliktir*? Bu sorunun bilinen yanıtları bizi içinde bulunduğumuz çıkmazdan kurtarmaya yetmedi. Asıl sorun da burada! Çünkü tarihi açıdan hepsi doğru! Türklerden önce bir Anadolu tarihi olduğu gibi, Anadolu'dan öncelere uzanan bir

Türk tarihi de var. Anadolu-Türk Devletleri, bu iki tarih akışının kavşağında. Roma (Rum) toprakları ve İslam temelleri üzerine kuruldu. Yeni dokular dokudu. Çağdaş toplumumuzun bütün bu tarihi dönem ve deneyimlerden kültürel izler taşıdığı bugün artık tartışılmayan gerçekliktir. Atatürk devrimleriyle milliyetçiliği de fazlaca açıklanmadan- böyle bir tarih anlayışına oturtulmak istenmişti.

Öyleyse asıl sorun bu tezlerden hangisinin daha doğru olduğu değil, farklı tarih tezlerinin ulusal *bilinç dünyamızda nasıl bağdaştırılacağı*, tarihi kimlik duygumuzla nasıl uzlaştırılacağı? Sorusudur. Yalın bir deyişle, ulusal kimliğimizi geçmişte mi, gelecekte mi? Yoksa geçmişten geleceğe uzanan kültür sürekliliğinde mi arayacağız?

Geçmişten Geleceğe Kültür Tarihi

Çağımızda, ortak (çoğulcu) bir kültürel mirastan ortak bir ülkeye yönelişe "*uluslaşma*" süreci deniyor. Siyasi-iktisadi, teknolojik devrimler yapılıyor da, kültür devrimi nedense olmuyor. Deneyler başarıya ulaşmıyor. Kültür varlığı değişiyor ama geçmişten geleceğe doğru uzanan bir süreklilik içinde. Çağdaş ulus olmak serüveni böylesine gelişmiş bir tarih ve varlık bilincini gerektiriyor. Cemaatlerin töresi herşeyleri açıklamaya, olup bitenleri doğru (meşru) kılmaya belki yetiyordu. Oysa ulus olmak, bir kültür tarihi (*değişme*) bilinci (*birlik içinde çokluk/çokluk içinde birlik bilinci*) gerektiriyor. Kültür Tarihi ile

- (a) Türklerden önceki Anadolu tarihini,
- (b) Anadolu'dan önceki Türk Tarihini,
- (c) Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşmesi Tarihini,
- (d) Osmanlı Tarihini, ya da sadece
- (e)Türk Devrim Tarihi'ni değil,

bunların hepsini birden düşünüyor; kültür tarihimizin bu tarihi dönemlerden hiçbirisine indirgenemeyeceği tezini savunuyorum.

Bu anlamdaki kültür sorununuz yepyeni bir tarih tezidir ve henüz derli toplu biçimde yazılmamıştır.⁽³⁾ Kültür sorununun Batı'ya karşı kazanılacak askeri başarıyla çözüleceği görüşlerine de pek

katılamıyorum. Savunma ve güvenlik askeri güce dayansa bile, kültür sorununun çözümü askeri başarıyla o derece bağlantılı görünmüyor. Atatürkçü tarih görüşünün üstünlüğü, "Cihan Hâkimiyeti" ülküsünde değil, evrensel barış ve insan onuruna saygı ilkelerinde toplanmaktadır.⁽⁴⁾

Savaş ve zafer edebiyatına dayalı bir tarih yazına geleneği ile barışçı bir dünya görüşü (tarih bilinci)'ne nasıl varılabileceği güncelliğini koruyan bir sorundur. Bu yüzden, "Tarih, unutarak değil de bilerek ve üzerinde düşünerek aşılar" tezini benimseyen çağdaş düşüncenin, "Osmanlıca üzerindeki ısrarını" anlamakta güçlük çekiyorum.⁽⁵⁾ O Osmanlıca ki, soluğu çoktan kesilmiş bir kültür varlığının "kubbede bâki kalmış hoş sedası"ndan fazla bir şey değildir. Bin yıllık *Türk-İslam Sentezi*, tarihi gerçekliği (nesnelliği) ve dayanağı olmayan bir özlemdir. "Türk halkı ile Osmanlı aydını asırlar boyunca birbirine yabancı kültürler içinde yaşamışsa" tarihi bir sentezinden nasıl söz edilebilir?⁽⁶⁾ Terkip ve tarihi sentezlerin zorluğunu takdir eden aydınların kolay görünen çözümlerin gelip geçiciliğini de bilmesi beklenmez mi?

Özetle

Kültür tarihimizi yeterince bilmesek de "büyük senteze" giren belli başlı kültür öğelerinin kaynaklarını öğrenmeliyiz. Bu eğitim, geçerliği geçmişte kalmış bir Osmanlı(ca) Sentezi ile değil, fakat

- (a) Osmanlı'dan önceki,
- (b) Osmanlı ile çağdaş ve
- (c) Osmanlı'dan sonraki

kültür tarihimizi araştırıp yazmakla ve bu tarihi, toplumun varlık-kimlik bilincine yerleştirmekle olur. Atalarımızın yapıp yarattığı fakat yazmadığı kültür tarihini derlerken, güncel sorunlarımızı gözardı edemeyeceğimiz gibi geleceğin dünyasındaki yerimizin neresi olacağı sorununu da görmezlikten gelemeyiz. Ulusların kaderini belirleyen tarih değil, insanların yapıp ettikleri, bilgi ve inançlarıdır. Tarihe biçim, olgu ve yön veren bizleriz- bugün yaptıklarımızla. Bu gerçeğin bilincinde değilsek, onca çabamız boşuna değil midir?

Notlar

(1) "Türkiye'de bozukluk münevverdedir."

Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, 1973: 389.

(2) Güvenç, B. *Kültürümüzün Diini, Bugünü, Kültür Konusu* (Remzi, 1985: 109-43).

(3) *Türk Halkı'nın Kültür Temellerinde* (Doğu-Batı, 1976)

Burhan Oğuz kaynakları tanıtırken, Yurdumuz Anadolu'nun *Öyküsü*'nde (*Milliyet*, 1983), I. Ohri, tezin ilk bölümünü açıklıyordu.

(4) Suat İlhan'ın "10 Kasım" 1983-Konuşması, *Türk Dili*, 384: 506-8.

(5) Kaplan, M. "Büyük Senteze Doğru", *Türk Dili*, 384: 509-11.

(6) Kaplan, a.g.y.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler,
2 Ekim 1986

BURUKACI
GÜLMECELER

TAŞI TOPRAĞI ALTIN TOZU TOPRAĞI ÇAMUR

Tanrı, yarattığı insana bakmış, "Topraktan geldin, gene toprağa döneceksin!" diye buyurmuş. İnsanoğlu nereden geldiğini anımsamıyor ama —ölümlü varlık olarak— er geç toprağa döneceğini biliyor. Hayat Serüveninin başını sonunu bilmesede, yol boyunca yaşadığı, ekip biçtiği, uğruna can verdiği toprakların kutsallığını hiç sorgulamıyor. Yağmur da, tıpkı toprak gibi, varlığın kaynağı, *Tanrı'nın rahmeti*'dir. Canlı varlıkların yaklaşık üçte-ikisi sudur. Su olmasa belki toprak uyanamaz, canlanamazdı. Bundan dolayı, "Su gibi aziz ol" deriz. Sanatta, şiirde, törede suya onurlu bir yer veririz. Her canlı varlık için gerekli toprak ile su yan yana gelince, "Doğa" adını verdiğimiz varlık alanının en güzel manzaraları oluşur. Bu güzellik şiir dolu insana esenlikler sunar.

Ne var ki, Doğa'nın da kendine özgü diyalektik çelişkileri vardır. Su ile toprak karışınca, çamura dönüşür. Sel, toprağı köklerden koparır, uzaklara sürükler, denizlere, göllere götürür. Düzlüklere yayar, çukurlara, kuyulara doldurur. Gerçi su, yağmur olarak, aklanıp paklanır görevi başına döner ama toprak uzun süreler "çamur" olarak sürüklendiği yörelerde kalır. Çıktığı gurbette, tarlaların, bahçe ve scraların, parklarla ormanların tabanı, eski kentlerle uygarlıkların koruyucu örtüsü olur. Rüzgarla savrulur, tarih sayfasının tozunu oluşturur. "Toz olmak", kaçmak, yitmek; tozunu almak ise temizlenmek anlamında kullanılır. Tarihçiler, geçmişin tozunu alan temizlik işçileri gibi çalışırlar. Tarih belgeleri, ören yerleri, toz-toprak ile korunmasaydı nasıl dayanırlardı günümüze? Toprak ve çamur gibi, tozun da özgün bir doğası var: korurken gizliyor ancak gizleyerek koruyor. Bu

nedenle, toz-toprak deyimini çoğu zaman birlikte kullanırız. Oysa, toz-toprak aynı türden değildir. Toprak, çamurun yağmurla ıslanmadan önceki, toz ise kuru toprağın rüzgârla savrulduktan sonra kalanın adıdır. Sel gider kum kalır, yel üfürür toprak toz olur.

İnsanoğlu kendini bildi bileli, sel,kopanları, duvarlar, bentler yapıp sel baskınlarını tutmaya, çamuru önlemeye çalışmış; sürekli toz almışsa da toz ile toprağın kaynağını kurutamamıştır. Ne zengin bir maden ve hazineler ki, yeryüzü'nün toprağı, Tanrı'nın rahmeti ve şehirlerimizin çamuru hiç tükenmiyor.

Toz-toprağın kaynağı "*Feldispat*" adı verilen bir ana kayadır ($Al_2O_3.SiO_2.H_2O$). Yeryüzünde bilinen dağ ve taşların yaklaşık beşte-dördü *feldispat*ur. Mevsimlik ısı, güçlü asitlerin de etkisiyle *feldispat* kayaları, kum (silis) ve kil (alümin) adı verilen iki maddeye ayırır. Yaklaşık 10 yılda ortalama 10 mm kalınlığında toprak oluşur. Yağmur suyu kili sever, esen yel kumu seçer. Tarlaların, çöllerin, bahçelerin, parkların, saksıların, çanak-çömleğin samanlı kerpiçin, tuğlanın, camların, çimentonun, sıvanın, seramiğin, mezarların tükenmeyen toprağı işte böyle oluşur. *Feldispat* kayasını, güneş, su, rüzgâr gibi doğal güçler ayırıştırır. Toprak erozyonla dağılır, yayılır. Canlılar ise tozu-toprağı kendi yaşam çevrelerinde tutmaya çalışırlar.

Bilge bitkiler, ıııyı ve yağmuru denetleyerek, güneş'in ateşini, yelin hızını kesip, selin sürüklenme gücüne karşı derinlere uzanan kökleriyle direnerek, tozlu-toprakları savunurlar. İnsanoğlu, milyonlarca yıl boyunca, ormanların koruduğı topraklarda bir avcı-toplayıcı olarak yaşadı; yaşam zincirinin halkası olarak çevresine sahip çıktı. Sonra, topladığı bitkilerle avladığı hayvanları evcilleştirmeyi başardı. Tarımcı oldu. Ağaçları, ormanları kesip yeşil örtüyü tarlaya, meraya dönüştürdü. Bu işe "*medeniyet*" (uygarlık) adını verdi. Medeniyeti, "İnsanın doğaya, doğal güçlere egemen olması" diye tanımladı. Medeniyet ilerledikçe insan güçlendi; insan güçlendikçe medeniyet ve doğa üzerindeki denetimi arttı. Doğa'ya karşı üstünlüğünün ikinci büyük aşamasında insan motorlu makineyi icat etti. Bitkilerin 100 asırda biriktirdiğı doğal enerjiyi bir yılda tüketir oldu.

Hızla büyüyüp yayılan şehirlerimizin tükenmeyen çamuru, işte bu medeniyetin ürünüdür. Gerçi şehir belediyeleri, çamura karşı savaş açmışlardır ama bu umutsuz ve sonuçsuz bir savaşımdır. Temizlik işçileri, her yağmurdan sonra, bir selyatağına dönen yolların çamurunu, kumunu kaldırmaya, renkli bordür taşları ile bezemeli traverten kaldırımlar yıkmaya çalışır ama çalı süpürgesi ve gaz tenekesinden bozma faraslarla yürütülen savaş, çamurun ne önünü ne arkasını kesebildi. Yeşil doğayı pırıl pırıl eden yağmur, şehirlerimizin aklanıp paklanmasına izin vermiyor, ürettiği bütün çamuru şehirlere, şehrin çukur yerlerine yığıyor. Şehrin çamuru aslında medeniyetin yüz karası; yeşil örtüyü yok eden, toprağı savunmasız bırakan insanın cezasıdır. Bu gerçeğı hep konuşuyor ama görmemekte direniyoruz. Tarlada çalışan çiftçinin köyü, yaylada hayvan otlatan çobanın ovası. kışlası neden daha temiz? Sorusunu nedense sormuyoruz. Bu aldırmaz ve aymaz tutum içinde, çamurdan kurtulamayız. Çamur, toprak ile yağmur'dan oluşuyoruz. Yağmursuz (susuz) yapamayacağımıza göre. —çamurdan kurtulmak istiyorsak— toprak bocaları ile toprak ocaklarını kapatmak zorundayız.

Şehir ve şehir çevresindeki toz-toprağı azaltmanın türlü yolları geliyor akla.

- (a) Çevredeki yeşil örtüyü (orman ve ağaçları) korumak;
- (b) Çoraklaşan, çölleşen alanları ormanlaştırmak,
- (c) Şehir içindeki ve çevresindeki toprak arsalar (tarlaları) parklaştırmak,
- (d) İnşaat şantiyeleri çevresinde toprak kalkanları, sel kapanlar kurmak;
- (e) Belli bir yükseklik kotu üzerinden inşaata izin vermemek,
- (f) Çukurlardan toplanan humuslu toprağı, ölü toprakların üzerine serip çorak yerleri yeşillendirmek, vb.

Bu önlemlerin başarısı, toprak bacaların kapatılma hızına bağlıdır. Eğer, uygar bir belde de kapatılan toprak bacadan fazla toprak ocağı açılıyorsa, umut yüksek değildir. Pembe trotuarların başarısızlığının nedeni, örtülenden büyük alanların sürekli açılması, ocaklarının açık tutulması olmuştur. En kestirme çözüm, kavşaklarda çalışan dozer ve

greyderleri temizlik (çamur) servisine, temizlik işçilerini bahçe ve fidanlık hizmetine kaydırmakla sağlanabilir. Toprak bacaları insan eliyle örtülür, çamurlu sel yatakları makine ile temizlenirse belki gidiş tersine çevrilebilir. Sel suyu ile şehre inen toprağın hacmini lodosla veya çalı süpürgesiyle havaya savurduğumuz tozun altına düşürdüğümüzde belki şehrin sokağı aklanmaya, şehirlinin yüzü gülmeye, aklanıp ağarmaya başlayabilir.

Kovboyların Amerikasında, şehirliler kullanmadıkları boş arsaları çimlendirmek zorundadır. Şehirli ihmal ederse, bu işi belediye yapar masrafını da arsa sahibinden alır.

Japon Bahçelerini kent hayatındaki yerini ve kent temizliğindeki önemini sergilemeye çalıştığım bir sohbette, saygıdeğer bir dinleyimcim şöyle hayıflanmaktaydı: "Böyle güzel bahçelerimiz olsa elbet biz de sahip çıkarız onlara!..." Söyleşinin amacı da buydu zaten. Korumak için önce yapmak; güzelliği emeğiyle yaratmak gerekiyor, değerini bilmek için.

Büyük küçüklü Belediyelerimiz, açtukları tamir-bakım bacalarını, herbiri kendi yetki sınırları içinde, fazla bekletmeden kapatıp örtse, çamur savaşını belki kazanabiliriz. Sorun, bacanın örtülüp örtülmemesi değil, en kısa zamanda örtülmesidir. Toprak Bacası açıldıktan altı ay sonra kapatılıyorsa, o süre içinde, toprak zaten çamur olup yer değiştirmiştir.

Düzlükteki sel yataklarından ve çamur deryalarından kurtulmak için yeniden dağ ve yaylalara, tepe sırtlarında yerleşmeyi de deneyebiliriz. Ancak, Selatin Camilerle, Beylik Hisarlara elverişli tepeler, metropollere yetecek kadar geniş değildir. Bir Troya, bir Hattuşaş, bir Bergama tepe üstüne inşa edilmişti ama bugünün sanayi şehri dağ-tepe üstüne kurulamaz. Şehrin temizliği, tepelerin inşaaata açılmasına değil, tepelerin ve yamaçların gelişi güzel inşaat kanserinden korunmasına bağlı görünüyor. Mitolojiye göre, tanrıların yaşadığı dağlar (*olympo*s'lar) kutsaldı. Çağdaş Japonya'da, Tanrı-dağlar üzerindeki ormanlar hâlâ dokunulmazdır. Yamaçlarda tapınak yapılabilir de tepelerde inşaat yasaktır. Bu tabunun toprağın korunmasıyla ilgili olduğunu sanıyorum.

Sellice bir Mart-Nisan yağmurundan sonra, bulvar ve meydanların kapkara çamuruna bakınız ve yağmurdan önce hiç dikkatinizi çekmeyen toprak madenlerinin kaynağını bulmak için direksiyonunuza tepelere ve yükseklerle çevriniz. Göreceksiniz ki çamurlaşan toprak, sürekli kelleşen tepelerden iniyor şehre. İnsan olarak, eninde sonunda toprağa döneceğiz ama az çamurlu ve daha temiz bir ömür sürebiliriz. Komşunun halısı kilimi sokakta silkilirken, pantolonundaki zifosu temizlemeye çalışırken, çamursuz bir yeşil kentin düşünü görüyorum. Batı-Kentleri inşa ederken, Batılı kentlerin "yeşil kentler" olduğunu acaba biliyor muyuz diye düşünüyorum.

Peyzaj Mimarlığı, 11-2
1991-2.

DİKENSİZ CENTRUM'DA SANTUR KONÇERTOSU...

Madenlerden tel çekme tekniğini bulmakla yetinmeyen İnsanoğlu, bu icadından çeşitli sanat ve sanayi dalları yarattı. Kafes ve kümes tellerinden gelin ve telgraf teline uzanan tel türlerinden birisi de *dikenli* teldir. Kadayıf telinden çok devedikenine benzeyen dikenli tele "teldikeni" de denebilirmiş ama, adı konmuş bir kere, değişmesi zor. Bozkırda sığır güden kovboylar için üretilen dikenli tel savaşlarda toplama kamplarında kullanılmış. Kimi ülkeler telin üretimini, kimi ticaretini yasaklamış; ötekiler de tüketimi, Ülkemizde dikenli telle ilgili yasal kısıtlamalar olup olmadığı kesin bilinmiyor. Ancak nerede "yasak" levhası varsa onun yakınında dikenli telörgü bulunması yabancı konuklarımızın hemen dikkatini çekiyor. Çünkü, yasak ya da tehlikeli bölge sinügesi olan dikenli telin tüketim düzeyi, ülkenin kültür düzeyi ile yapısal ve açısar sorunlarını gösteriyor. Filtreli sigara ve Calcium (kuvvet) iğnesi türünden Frenk icatlarına fazlaca düşkün olan milletlerin dikenli tel tüketme eğiliminin giderek yükseldiği saptanmış. Yakın geleceğin üst düzey devlet yöneticiliğine aday olan sevgili evlâtlarımıza karşı dikenli telin saldırganca kullanıldığı da anlaşılmış. Üstelik, eskiçağlarda "dikendutu" olarak bilinen böğürtlen çitleri yerine, günümüzde dikenli telörgüler kullanılması da çocuklarımızı hiç mutlu etmiyormuş. Nüfusunun yüzde elli oranında şehirli, yüzde yetmiş oranında okuryazar olmasıyla övünen Türkiye'deki dikenli tel tüketimi, plancılarla iktisatçıların tüylerini diken diken eden bir artış hızına ulaşmış. Kesin olmayan ilk hesaplamalara göre yıllık yüzde yüzyirmisekiz dolayındaki tüketim artışı, resmi enflasyon rakamlarını üçe katlayabilen tek tüketim kalemidir.

Bu denemede, dikenli telin şehir halkı ile topluma etkileri üzerinde durulmakta, güncellenen milli soruna medeni bir çözüm yolu aranmaktadır.

Dikenli telin güvenilir tarihçesi ne yazık ki hâlâ yazılmamış. Bütün bildiklerimiz, yabancı dillerdeki ünlü ansiklopedilerden aktarılıyor. İlk üretim patenti 1874 yılında alınmış. Amerikalı mucit, madeni tele diken takmanın teknik kolayını (aletini) bulmuş. Erkeksi görüntüsünü vurgulamak için, bu yeni icada "sakallı tel" adı verilmiş. Çoğu sakallı olan yiğitlerimiz, Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'da tanıştıkları yeni silaha "dikenli tel" adını koymuşlar. Sakalın traş çaresi var da dikenin ki yok. Dikenli telörgüler, o gün bugündür, düşmanlara, kaçakçılara, hırsızlara, savaş esirlerine, tutuklulara, gözaltına alınanlara karşı bir güvenlik önlemi (aracı) olarak, inşaat şantiyelerinde, Hazine'den tahsisli resmi konutlarda, spor-eğitim ve turizm tesislerinde, yasak ve hassas bölgelerde, saray, köşk, müze ve çocuk bahçelerinde kullanılıyor. Kendi ülkelerinde dikenli teli belki hiç görmemiş olan kimi diplomatlar, bizdeki yaygın kullanıma özenerek, Kançılara ve Rezidansların bahçe duvarlarını dikenli tellerle takviye etmeye başlamışlar. Bilinen çoğu örnek olaylar, dikenli tel çitlerin, aslında etkili olmadığını ve sadece "yasak" anlamında kullanıldığını ortaya koyuyormuş.

Genellikle güvenilir kaynaklardan alınan derlenen doğrulanmamış bilgilere göre, 1890'da 2000 ton olan dünya dikenli tel üretimi, 1930'da yaklaşık 200.000 tona, 1980'de 22.888.900 metrik tona ulaşmış. Avrupa, Akdeniz ve İslam ülkeleri arasındaki tüketim hızı artışında Türkiye yıllardır ilk sıraları koruyormuş. BM İstatistikleri, "sanayi ülkelerinde üretilen üstün kaliteli dikenli tellerin daha çok gelişmekte olan ülkelerde tüketildiğini gösteriyormuş. Sivil amaçlı projelerde, DT-7-ASA 9000 TSE standardına uygun (galvanizli çelikten yapılmış) piyasada "Kirpi" mal diye bilinen ithal mallar ülkemizde çok tutuluyor. Avusturalya ve Arjantin gibi canlı hayvan ihracaatında adı geçen ülkeler, dikenli tel kullanılmasını tümünden yasaklamışlar. Hatta, et ve süt paketleri üzerinde "Dikenli telsiz çiftliklerde üretilmiştir" damgası vuruluyormuş. Afrika İnsan Hakları Derneği'nin 1986 tarihli araştırması da, dikenli telin hayvanlardan çok yurttaşlara ve şehirlilere karşı kullanıldığı gerçeğini ortaya koymuş.

İlk "Dikenli tel yasası" 1894'te İngiltere'de yürürlüğe girmiş. Yasa, dikenli telin insanlara ve hayvanlara zarar verecek şekilde kullanılmasını yasaklamış. Meskûn yerlerde ve yol kenarında kurulu telörgüler kaldırılmış, yasaya uymayan kişi ve kurumlara ağır cezalar kesilmiş. Yasa başarılı olmuş. Medeni ülkelere sokulmayan dikenli teller, günümüzde artık medeniyet merkezi sayılan şehirlerde görülüyor. "Gülü seven dikenine katlanır" sözü uyarınca, dikenli tel, en çok da, anıt ve sanat yapıları, okullar, luna-parklar ile çocuk bahçelerinde "yasak" (girilmez/geçilmez/dokunulmaz) anlamında kullanılıyor. Kime karşı, neden yasak? Malı mı koruduğu yoksa canı mı sakındığı? belirsiz olan yasağın kendisi, tehlikesinden büyük bir simge! "Dikkat Köpek Var!" iharı gibi, "Dikkat Dikenli Tel!" diye uyararak gerekir, hemşerileri.

Dikenli telden korunmak için neler yapılabilir? Telin dikenlerini traşlayan elektrikli traş makine patenti 1974'da alınmışsa da, yapılan pazar araştırmaları sonunda, talep azlığı nedeniyle üretime geçilememiş. Uluslararası Hayvanları Koruma Derneği'nin dergisine göre, en basit ve ucuzundan bir tel makası ve iki kalifiye işçi ile yaklaşık 200.000 metrelik telörgünün üç günde kesilip kaldırılacağı; diken-traş makinelerine hiç ihtiyaç bulunmadığı anlaşılmış. Bu yüzden diken traşlama makinesi yerine, çim-biçme makineleri alınması tavsiye ediliyor.

En kolay ve etkili çözümü bizim/Türk çocukları bulmuş. Dikenli telleri, birer yay teli gibi gerip birbirine bağlayarak tel örgülerde 40-50 santimetrelik pencereler açmayı öğrenmişler. Çok büyük değil ama geçmeye yetiyor. Gönüller şen olsun! Büyüklerce tasarlanan tel engellerin çocuklara karşı etkili olmadığı görülüyor. Uzun sözün kısası, dikenli tel, öyle aşılmaz, geçilmez, sağlam ya da dayanıklı bir engel değildir. Tırmalar, yaralar, belki sakatlar ama kararlı kişileri durdurmaz. Hele bizim mahalle çocuklarını asla!

Dikenli telle yıllardır içli-dışlı yaşamaya alışmış bir toplumdaki dikenli tel alışkanlığı nasıl giderilebilir? Günlük hayatımızın parçası olan tellerden vazgeçilebilir mi? Şili, Peru ve Uruguay'daki ilk denemeler, yasağın karaborsaya yol açtığı ve milli standarda uymayan mal-

ların piyasaya sürüldüğünü göstermiş. Halkın taklitlerden sakınması güçleşmiş. Ayrıca, "Dikenli tel kullanmak yasaktır" levhalarının dikenli telle çevrilmesi de -resmi tüketicimin artmasına yol açarken- mu halefet basınında çıkan karikatürlere konu olmuş.

Dikenli telin sakıncası yalnızca ele-göze batmasından, gelip geçen vatandaşların elbise ve eteklerini yırtmasından, her ay yüzler ve binlerce çocuğa yok yere tetanoz serumu yapılmasından ibaret değildir. Asıl üzerinde durulması gereken sorun, dikenli telin gelişigüzel kullanımından doğan duygusal tepki ve manevi yıkıntılardır. AT-ülkeleri, Belediyeler Birliği Genel Kurulu, dikenli telle korunmuş kent mekânlarının, hemşeriye hakaret, çocuklara saldırı, milli onura saygısızlık, kamu yararına "*muzır*" olduğuna karar vermiş.

Güney Amerika'da 1985'te yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre, dikenli telli şehirlerde yetişen çocukların, küçüklerini sevmediği, büyüklerini saymadığı, vatandaşlık görevlerini yerine getirmediği görülmüş.* Yakın Doğu'nun Sincan özerk yöresinde at koşturan soydaşlarımızla geçen yaz yapılan bilimsel söyleşide, Uygurlar'ın dikenli telörgüleri hiç bilmedikleri anlaşılmış. New York Belediyesi de, *Batı Yakası'nın Öyküsü* filminden sonra okul bahçeleri çevresindeki telörgüleri tümünden kaldırmaya karar vermiş. Çünkü bu okullarda yetişmiş çocukların 2-3 katlı binalara merdivensiz tırmandıkları görülmüş.

Dikenli telden yapılmış en ünlü engel, Birinci Savaş'ta Avusturya (Alp) Cephesi'nde savaşı ve zafer kazanan İtalyan piyadelerinin "*Konçertino*" (Küçük konçerto) adını verdikleri istihkam (savaş) aracıdır. Akordiyon körüğü gibi açılıp kapanabilen, rüzgarlı kış gecelerinde, memleket ezgilerini anımsatan özlem dolu sesler çıkaran dikenli kangallar bir dönem Napoliten serenadlar kadar ün kazanmış. İtalyan savaşçıların karamizabı, medeniyet yolunda ilerleyen insanlık onuru için görkemli bir esin kaynağı olabilir mi? diye düşünüyorum.

Fantastik çözüm yolları geliyor insanların aklına. Önce, dikenli telörgülerin önünde ya da arkasına yerleştirilecek sanayi tipi, kuvvetli hava üfören vantilatörlerle, dikenli tellerin müzik yapma gücü kanıtlanabilir ve amatör müzikseverlerin bu telleri dev akordiyonlar

gibi çalması sağlanabilir. İkinci ve daha etkili çözüm yolu olarak şehir merkezi (*Centrum*) çevresinden sökülecek dikenli tellerden yapılacak Santurlar, Belediye konservatuvar öğrencilerine parasız dağıtılabilir. Hele bir düşünün, değerli dostlarım: "Konser ya da Konçerto alanı: Giriş Serbestir! Alışageldiğimiz, dikenli yasaklar yerine kulağa ne kadar hoş geliyor, değil mi?

Yasaklar konusunu işleyip de, dikenli telörgülere yer vermeyen kimi usta sanatçılarımıza buradan kişisel bir çağrıda bulunmak istiyorum. Yaşar Kemal gibi yazarlar dikenli tel yasaklarına karşı bir kampanya açabilirler. Kampanyanın koordinatörlüğünü belirlemek üzere uluslararası yarışmalar da düzenlenebilir. Belediye Başkanlığı, İl Eğitim Müdürlüğü ile İlçe Zabıta Amirliği'nin açılacak yarışmaya danışman olarak katılması sağlanabilir. En çok (kilo veya kilometre) dikenli teli en kısa zamanda söküp kaldıran yerel örgüte, çocuk ve yaşlı hemşerilerden kurulu yarışma jürisi tarafından Büyük Belde Belediyeler Birliği (BBBB)'nin Başarı Beratı (BB) verilebilir. Yarışmayı kazanan örgüt bandosu ile Konservatuvar Santur Heyeti'nin şehir merkezinde konserler vermesi de düşünülebilir. Tanıtma Vakıflarımız, yeni spor dalının, Akdeniz ve Balkan Oyunları ile Olimpiyat programına alınması için harekete geçirilebilir. Uluslararası yarışmalardaki ulusal başarılarla yıllardır özlem duyan ülkemiz, bir yandan altın madalyaları toplarken, barışçı çabalarındaki başarısından dolayı Nobel'e aday da olabilir. Belki hayal denecek ama dikenli telörgülerimizin kaldırılabilceğini ve şehir merkezlerinin dikensiz, toplu-taşıım rayları ile örülebileceğini sanıyorum. Dikensiz şehir merkezlerinde yetişen kuşakların güllere karşı daha duyarlı ve saygılı olacaklarını da hayal ediyorum.

Dikenli tel, ekili tarlaları, başıboş sürülere karşı başarıyla korumuştur. Endüstrileşen ülkelerde bostana giren danalar tasarım önlemleriyle durduruldu. Zamana ayak uyduramayan ve geri kalmış ülkelerde, şehirlerin konut, eğitim, sağlık, üretim, ulaşım, dinlenme ve savunma bölgeleri birbirine karışınca, telörgülü yasaklar kaçınılmaz olmuş. Çağdaş Belediyeler, savaşı anımsatan yasakları yaşatmak yerine dikensiz mekanlar yaratmak yolunu seçti. Kent bölgeleri yasalarla

belirlenince dikenlitel yasaklara gerek kalmamış. Parklarda, hipodromda. Hisarda, stadyumda, okulda ve otoyoldaki dikenli "yasak"ların yerini biz de deneyebiliriz. Halk dilinde "köşeyi dönmek" başarmak anlamına gelir. Oysa Hemşeri, köşeleri değil, kestirmelerin dikkenarlardan yaklaşık, üçte-bir oranında daha kısa ve kârlı olduğunu keşfetmiştir. Dikdörtgen prizmanın köşegenleri yaya trafiğe açılınca, köşeleri bekleyen dikenler işlevsiz kalır. Böylece, uygar davranışa duyarlı şehir tasarımı, dikenli telin kullanma gerçekçesini ortadan kaldırır. Dikenli tele çözüm bulan Belediye (Başkanı), "Gidemediğin yer senin değildir." sözüyle ünlü Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa gibi, tarihe geçebilir. Gidilen her yer belediyenin, vatandaşın malı olur, vatan olur. Bu öneri de, kuşkusuz, biraz hayal-kurgudur ama gerçek-üstü kuruntu değildir.

Vatandaşımıza, "Girebildiğin her yer senindir. Bu vatan senindir," diyebilmeliyiz.

Şehir, 1 Mart 1988

- (*) Manuel Scorza, *Dikenli Tel* adlı belgesel romanında (Türkçesi 1975), dikenli teli bir silah gibi kullanan sömürgecilere yenikdüşen ve bütün otlaklarını yitiren Peru'lu köylülerin öyküsünü anlatır. Köyün rahibi, dikenli telörgüyü "Şeytanla top oynayan kişinin işine", Yerli-köylülerse, "Tanrı'nın Gazabına" benzetmişler. Tanrı'ya yalvarmışlarsa da sonuç hiç değişmemiş!

BÜYÜK BEYAZ FİLİN BÜYÜK SOLUĞU

Ormanlar ülkesi'nin kocamış kralı aslan, büyük zaferlerle taçlanan iki büyük savaştan sonra ansızın ölüvermişti. Aslan kral öyle bir hükümdarlık yapmış fakat öyle beklenmedik bir sırada göçmüştü ki, geleneksel kral yapıcılar, kralın yerini alacak bir yavru aslan bile bulamadılar; "Kral öldü, yaşasın kral!" diye bağıramadılar.

Büyük Beyaz Fil, aslan kralın ölüm töreni bitmeden, bir oldu-bittiye getirip, kendi krallığının başladığını açıklayıverdi. Yelesi yoktu ama, ülkenin gelmiş geçmiş en beyaz filiydi. Fil töresinde beyazlık, gerçeğin ve soyluluğun rengiydi. Aslan kadar yırtıcı olmasa bile, ondan daha iri, daha ağır ve daha yavaştı. Fil geleneğinde ağırlık kuvvetin, yavaşlık ise bilgeliğin ölçüsü idi. İşte bu nedenlerdir ki: "Ben ki ağrının öyleyse güçlüyüm; ben ki yavaşım öyleyse bilgeyim" diye övünmekte idi. Üstelik Büyük Beyaz Fil'in duyarlıkta eşi olmayan, büyük beyaz kulakları vardı. Büyük Beyaz Fil, büyük beyaz kulaklarını her yöne ve yöreye doğru çevirip kabartabiliyor; ülkesinin en kıyı ve en köşe-bucağındaki en yarasız ya da en zararsız fısıltuları bile duyabiliyordu. "Ben ki böyle duyabiliyorum; çok biliyorum. Ben ki bunca çok biliyorum, doğru kararlar alabiliyorum" diye kendine olan büyük güvenini zaman zaman tazeliyordu. Ya dişleri? Doğrusu ya, uzunlukta, kalınlıkta, sivrilikte, sertlik ve beyazlıkta o güne dek Ormanlar Ülkesi'nde eşi görülmemiş, benzeri söylenmemiş bir çift diş vardı, Büyük Beyaz Fil'in. O dişlerle, yaşlı çınarlara şöyle bir dokunması, saygıdeğer ağaçları kökten söküp devirmek için yetip artıyordu. Bu eşsiz fildişleri, dişiler üzerinde öyle boşandırıcı etkiler yapıyordu ki; kral fil olalı beri, dişiler erkeklerinin aşk-çağrılarını duymaz, ya da cevaplandırmaz olmuşlardı. Üstüne üstlük, Büyük Beyaz Fil'in ağırlığını hisseder; fil-sesinin homurtusunu veya fil-kulaklarının kendilerine yönelen bısırtısını duyar; fildişlerinin pırıltısını görür; o işvebaz hortumun cambazlıklarına tanıklık yapar; ya da devrilen çamların altında ezilmemek için sağa, sola kaçışır oldular.

Geleneksel kral yapıcılar, zaman geldi, ölü kralın yelesinden kendi elceğizleri ile örüp yaptıkları dış fırçalarıyla, Kral'ın büyük beyaz fildişlerini temizleyip parlattılar. İşte bu parlatma töreninden sonradır ki bir dönem, krallık üzerinde gözleri ve gönülleri olduğu söylenen Korkunç Kızıl Ayı ile amansız Sarı Yılan, ortadan kaybolup sırta kadem bastılar.

Kral ve yakın çevresi, Büyük Beyaz Fil Krallığı'nın bu eşi görülmemiş, benzeri söylenmemiş kudretiyle mest ve sarhoştular. Ağustos böcekleri ile kurbağalar, bu kudret teması üzerinde besteledikleri destanları uzaklara duyurdular.

Gün geldi, bu şan ve büyük onur, ormanlar ülkesi'nin sınırlarını aştı; Denizler Ülkesi'nin fıskiyeli kralı Büyük Beyaz Balina ile Gökler ülkesi'nin bilge kralı Büyük Beyaz Leyleğe ulaştı. Onlar da yapılması gerekenin en doğrusunu seçtiler: soy-kişiliklerinin Büyük Beyaz Fil'den geldiğini özel törenlerle açıkladılar. Büyük Beyaz Fil adına yasalar çıkartıp, tüzükler yayınladılar. Tarihî değeri büyük olan belgeler, soyutluk ve somutlukla, eski Françeska krallarını kışkırtan şu özdeyimle başlıyordu:

"Anayasamız Büyük Beyaz Fil Adına"

Büyük Beyaz Fil ve Kralları, işte bu anayasa kuralı gereğince, kullarından yalnız ve yalnız iki şey işitiyorlardı: Büyüklük ve beyazlık! Büyük Beyaz Fil de, karşıt olarak, Denizler ve Gökler ülkelerini de içine alan bu eşi görülmelik, benzeri duyulmadık imparatorluğunu kendi eseri olan Büyük Beyaz Fil Anayasası ile yönetiyor ve onu değeri biçilemez hediyeler veya panzehiri bulunamamış silâhlarla savunuyordu.

Büyük Beyaz Fil'in gücü artıp, onuru yayıldıkça, krallık üzerinde söz ve hak sahibi oldukları söylenen, Korkunç Kızıl Ayı ile Amansız Sarı Yılan'ın adı-sanı artık hepten anılmaz olmuştu. Ancak, ara sıra duyulan fısıltılar bile, Büyük Beyaz Fil'i öylesine mutsuz, öylesine kuşkulu yapmıştı ki, nerede bir homurtu duysa belki "Korkunç Kızıl'dır", hangi yılan izini sürse belki "Sarı Amansız'dır" diye hırslanıyor; hırslından, yaşlı birkaç meşeyi birden söküyordu. Bu meşelerde yaşayan kurtların ve kuşların yuvalarında hayat, ocaklarında duman kalmamıştı. Geleneksel kral yapıcılar, bu gidişin gidiş

olmadığını anladılarsa da bu görüşlerini Büyük Beyaz Fil'e açacak yüreği kendilerinde bulamadılar.

Günlerden birgün, La Fontaine'in o kurnaz tilkisi, amansız bir sarı yılanın küçük bir köstebek yuvasında saklanmakta olduğu söylentilerinin çevrede dolaştığını Büyük Beyaz Fil'e rapor etti. Büyük Beyaz Fil yuvayı buldu, bütün ağırlığınca abandı, fakat yuva öyle küçüktü ki bu yüklenişi duymadı bile. Fil'in hortumuyla püskürttüğü sular, seller gibi taşıp, artezyenler gibi fışkırdılar. Fakat ne bir ses, ne bir nefes; değil düşman sarı yılan, görülmedi tek bir solucan.

Taktik değiştirdi Büyük Beyaz Fil. Emir verdi bütün köstebek yuvalarının ağzına, semsemiz beyaz tavşanlardan tepcekler kuruldu. amansız Sarı Yılan yine de çıkmadı ortaya. Dişlerini denedi. Fakat bu dişlerin soylu kıvrıklığı, yuvaların yalın düzlüğüne uymadı. Ard ayaklarıyla devrilmeden dayanabileceği bir meşe bulsa, ezmeden yaslanabileceği bir kral yapıcından kuvvet alabilse, yuvayı alt üst edecekti ama, çevresinde ne öylesine güçlü bir meşe, ne de böylesine sadık bir kral yapıcı kalmıştı artık.

O mağrur kafasından şimşek gibi bir fikir geçti. Kaba kuvvetiyle yapamadığını, o soylu uzuvlarıyla başaramadığını, o dişi hortumuyla emerek yapabilirdi. Ancak soylu krallara yakışan bu dahiyane buluşundan ötürü, kendini bir kez daha kutladı.

Derince bir soluk alarak, emme gücünü bir sınamak istedi ki! Ne görsün? Yer, gök ve deniz birbirine karışayazdı. Kıyamet günü geldi diye dışarı uğrayan barışsever yaratıklar, fırtınalara tutulup sellere kapıldılar. Büyük Beyaz Fil'e doğru sürüklenip gittiler. Saraya yakınlığı ile bilinen güvenilir "çevreler", sonun başlangıcını görmüşlerdi. Güvenlik verici bu uzaklıktan, Büyük Beyaz Fil'e seslenip onu bu mutsuz saplantıdan kurtarmaya çalıştılar. Büyük Beyaz Fil ise kendi yarattığı bu karmaşıklığın gürültü ve uğultusuyla dolup dolup sarhoş oluyordu. Bu dostça sesleri, bu içten seslenişleri duymadı, duyamazdı. O, artık yalnızdı. Ortalık yatıştır ve yavaş yavaş sessizliğe kavuşurken, kendi kendine şöyle konuştu:

—Ben ki güçlüyüm, o halde haklıyım;

—Ben ki haklıyım, o halde kralım;

—Ve ben ki kralım, o halde yasamı uygulayım.

Doğrusu, en tutucu kral yapıcılar bile bu mantık yöntemine karşı koyamazlardı; zaten koymadılar. Olmazdı ama, soylu gururu yaranmıştı bir kez. "Savaş" buyurdu, Büyük Beyaz Fil. "Amansız düşman koşulsuz dize gelene dek SAVAŞ!" "Bu davranışta, ancak soylu kralların anlayıp bağışlayabileceği bir kararlılık ve tutarlık vardı.

Her savaştan ve her yarışmadan soyunun akı ile çıkmış olan soylu kral, korkusundan saklanan bir sarı yılan önünde yenilgiyi nasıl kabullenebilirdi? Hayır! Soysuz amansız bağışlamak soylu amansızlıklara yol olurdu! Büyük Beyaz Fil "Ülkelerimde büyüklük ve beyazlık yasaları uygulansın" buyurdu. Bu haykırış, fırtınadan sonraki o anlamlı sessizlikte anlaşılmayan sonu gelmeyen yankılar yaptı.

Büyük Beyaz Fil en yakın köstebek çukuruna doğru, ağır ağır ilerledi. Hareketlerinde, dâvasına inanmışların dünyanın olacağını, geleceğini umursamayan kararlılık seziliyordu. Bir an durdu. Yapmaya hazırlandığı tarihî görevde ona tanıklık yapacak kişileri gözleriyle aradı. Kimsecikler yoktu görünürde ama aldırmadı.

O işveli hortumunun ucunu köstebek yuvasının ağzına iyice yaklaştırdı. Onu sever gibi yokladı, okşadı, sardı, sarmaladı sonra birden kavradı. Sonra gerinip derin bir nefes aldı. Fakat bu yol, ne sular taşı, ne bir yaprak uçuştı. Sadece bastığı yer ve koca fil, emmenin şiddetinden, birbirlerini tartarak ve beraberce sarsıldılar. Avını almak için bir adım geri çekilmek istediğinde, korkunç gerçekle yüz yüze geldi: Hortum ile köstebek yuvası, bir vantuz gibi, sıkı sıkıya birbirlerine yapışmışlar, ayrılmıyorlardı. Kurtulmak için debelendi, fakat çevresinde kuvvet alacak, tutunacak hiçbir şey bulamadı.

O soylu, beyaz rengi pembeleşti, kızardı, morardı ve yavaş yavaş karardı. Soluğu kesilmişti, nefes alamıyordu. O koca gövde giderek çöktü, sonra boylu boyunca uzandı. Yalvaran ve yaşaran gözlerle çevresinde bir ses, bir nefes arandı. Sağ kulağı, son bir çırpınısla, sanki uzaklardan imdat çağırmak isteyen bir anten gibi yükseldi yükseldi, açıldı. Derinden derine gelen "Kral öldü, yaşasın kral!" çığlıklarını duymuş gibi irkildi. Sararmış bir çınar yaprağı gibi, salına salına yere düşerken, son fakat yine de soylu bir çaba ile, köstebek yuvasıyla yapışık yatan hortumunu örtmeye çalıştı.

Dünya Mizah Yarışmasına gönderilmemiş deneme (1975).

KALDIRIM ÇEŞİTLEMELERİ

Kal-kalmak'tan türetilen kaldırmak, kaldırılmak Türkçede çok kullanılan yardımcı fiillerdir! Eylem bildiren anlamları yanında soyut kavram ve somut durumları anlatmaya da elverişlidirler. Çok yerde ve çok maksatlı kullanılan sözcükler arasında "kaldırmak"tan türetilmiş "kaldırım" sözcüğü anlam zenginliğiyle dikkati çeker. Yanlı-yansız, olumlu-olumsuz, iyi-kötü çok değerli bir kavramdır-*kaldırım*. Bu yazıda kaldırım çeşitleri ve çeşitlemeleri üzerinde bir gezi yapılmaktadır.

"Kaldırım çiğnemek", kaldırımı olan büyük bir kentte yaşamak, "medenî olmak" anlamında kullanılırdı. Kaldırım, medeniyetle özdeşti. "Kaldırıma düşmek" ise —gene aynı medeniyet ölçüleriyle— değer yitirmek anlamına gelirdi. Medeniyetle birlikte ölçüler de değişti. Altına bir araba çekmek yanında kaldırım çiğnemek, hayat yolunda yaya kalmak anlamına geliyor. Kaldırıma düşmek ise öyle kötü değil artık, toplu yaşamın büyük bölümü zaten kaldırımında geçiyor —tabii doğru-dürüst, delik-deşik olmamış kaldırım bulunabilirse. "Dağa kaldırmak", insan kaçırmak kurtulmak, "yataktan kaldırılmak" ise özür dilemeği gerektiren bir saygısızlıktı. Cenaze kaldırılır, hasta kaldırılmazdı. Belediye yasağı kısmen kaldırılmaz— zamanla unutulurdu. Öğretmene "parmak kaldırılır" anneye "el kaldırılmazdı." Küçükler akranlara "kaş kaldırır" ama büyüklere "baş kaldırılmazdı." Oysa hükümetler isterse, cezaları, vergi ve resimleri kaldırırlardı.

Günlük dilde, kaldırımcı, kaldırım döşeyen usta; argo dilinde ise "kaldırımcılık" yankesicilik anlamına gelir. "Kaldırım mühendisi" işsiz-güçsüz dolaşan, sokakları arşınlayan delikanlılar için kullanılır. "Kaldırım yosması" veya "süpürgesi", sokakta iş-tutan hayal kadınları için küçültücü bir deyimdir. Osmanlı tarihinde "Kazan Kaldırma" Sadrazamın değiştirilmesine yönelik bir Yeniçeri ayaklanmasıydı. Kazanla birlikte, Ocağın da kaldırılmasıyla sonuçlandı. "İzinlerin

kaldırılması", bir teyakkuz (ya da alarm) durumunu anlatır. "Kaldırım asansörü", çoktan seçmeli test sınavlarında sık sık rastlanan ithal mal sorudur, ne bir göreni vardır ne de bileni.

Kaldırım, dilimizde işte böylesine renkli imgeler uyandıran, anlamlar taşıyan "kaldırmak" kökünden türetilmiştir. Önceleri, ham yolları kaplamak anlamında kullanıldı. "Arnavut kaldırımı", iri-yuvarlak taşlarla kaplı, ortası yüksek kenarları düşük bir tür yol yokuştur. Yağmurda ışıldar, üzerinde danseder gibi —taştan taş sekererek— yürünürdü. Sonra "parke" kaldırım modası çıktı. Fakat milli ruhumuz, hesap-kitap ve düzen (teknoloji) isteyen, sert tabiatlı granit taşlarıyla pek bağdaşmadı. O gün bugündür bir alt-yapı sorununuz var: Devlet yapsın diyoruz ya ona pek de yardımcı olamıyoruz. Dünya-âleme ayıp olmasın diye kısa ömürlü asfaltlarımızın iki yanına birer yaya kaldırımı döşüyoruz. Bozuk asfaltları —sökeceğimize— altyapı (temel) olarak kullandığımız için, yollarımızı her yıl kaldırıyoruz. Tabii, yollarla birlikte, alçakta kalan yaya kaldırım da kaldırılıyor. Böylece, yaya kaldırımımızın bordür taşlarıyla, kaplamaları sürekli olarak yenileniyor. Bu yüzden Batı'nın "trotuvar"ı ülkemizde yeni bir ad kazandı "tiretuvar" ya da hatta "tire-duvar" oldu. Tire duvar tire (tire-ipliği gibi) öylesine nazlı narin bir nesne ki, her kullanıştan sonra yenilenmesi gerekiyor. Yenilenmeyince de küsüyor, sünüyor.

Eski İstanbul'un ünlü bir "Yüksek Kaldırımı" vardı ki, Tünel kayışı koptuğu ya da tramvay bandajı bulunmadığı dönemlerde Galata'dan Beyoğlu'na yaya çıkışı sağlardı. Beyoğlu'na çıkılırdı ya Galata'ya pek inilmezdi. Sanırım Beyoğlu'nun "parke kaldırımı" Galata'dan daha bir düzenliydi. Pera'ya da parke kaldırım yakışırdı.

Şimdilerde yaya-kaldırımların çoğu yükseltildi. Motorlu araçlar bir yolunu bulup yüksek kaldırımlara çıkıyor ama çocuklar, hastalar yaşlılar ve sakatlar kolayca çıkamıyor. Oysa yüksek kaldırımların göze görünmeyen bir yararı var: Yollar her asfaltlandığında (yükseltildiğinde), kaldırımı bir dönem kaldırmak gerekmeyecek. Geleceğin arkeologları uzun uzun araştıracaklar ama o son asfalta tekabül eden yaya kaldırımı bulamayacaklar. Neyse ki, bir üst katnanda, asfalt ile kaldırımın "birdir bir" oyunu gene devam edecek. Tarih-

leme böylece eski rayına oturacak. Tarihçiler belki de çağımıza "Asfalt Çağı" adını verecekler ama höyüklerimiz yapı-taşı toprak olarak kalacaktır. Çünkü şehir kaldırımlarımızın ulusal kaplama malzemesi sel sularının taşıdığı tarihi çamurdur. Selin kumu nereye gider bilemiyoruz ama çamuru kaldırımlarda birikiyor. Sel kanallarından çıkarılan çamurlar da —ziyan olmasın diye— kaldırımlara seriliyor. Kaldırımlarımızın çok iyi mühendislere ihtiyacı varken, işsiz-güçsüz aylaklara neden "kaldırım mühendisi" dendiğini anlamak zor değil! Yol mühendislerimiz işlerini ya hiç yapmıyorlar ya da öylesine özensiz çalışıyorlar ki, kaldırımlarımızı açık bir şantiye olmaktan kurutulamıyor. İnşaat şantiyeleri kaldırım —altında ve üstünde— kurulunca, bordür taşının kaç santimetre (ya da metre) yükseltildiği sorusu önemini hepten yitiriyor. Kaldırımı, hangi boy ve renkte karolarla kaplarsanız kaplayınız, kaldırımlarımız ilk yağmurda bir çamur banyosuna gömülüyor. Ne renk kalıyor ne karo. Topraktan gelen toprağa dönüyor- kitaplarda yazıldığı gibi.

Yaya kaldırımların asıl rakibi, kentlerimize medeniyet getirmekle görevli Belediyeler ve onlara bağlı teknik hizmetlerdir. Mahalle çeşmesinin musluğuna tıkaç takıldığından bu yana, sucular kaldırımları kazar, boru döşer ve kaldırım üzerine yuvarlak demirden bir plaket-rozet koyar: "Belediye Sular İdaresi." Bu rozet, bir sonraki kaldırım ameliyatında yeri doldurulamayacak olan çukurdur. Kullanılmış suları denizlere ve derelere akıtan büzler de kaldırım altına döşendiği için, temiz su ile pis su birbirine karışır durur ve bu karışım, toplumumuza ömür-boyu sürecek hastalık ve bağışıklıklar kazandırır. Sucuların ya da lağımçıların işi bitince, havagazcılar başlarlar kazmaya. (Doğal gazcıları henüz görmedik) Kanaldaki topraklar sıkışmadan kazmak daha kolay olduğundan, doğrusu da budur. Arkadan elektrikçiler ve telefoncular gelir. Ancak henüz yüksek teknolojiye geçmedikleri ve havada çalıştıkları için kaldırımlarımızı en az bozanlar onlardır. Her kazan toprağın artanını açtığı kanalın ya da bacanın yanına yığar. (Her metre küp kazıdan üç metre toprak çıkar, biri doldurulur, ikisi artar.) Mevsim yağmurları bu çağdaş höyükleri eritip temizlemeye çalışır. Kaldırım yüzeyi yürünebilecek düzeye gelince de

Belediyelerin onarım ekipleri başlar çalışmaya. Yaraları kapatmak için önce eşer-deşerler ve tabii toprağın ilk yağmurda, ilk su patlamasında, çöp kamyonunun ilk geri manevrasında kaldırım dolgusu çöker. Çöküntüler, küçük göletlere dönüşür. Gece karanlığında ya da gündüz aydınlığında bu küçük fakat derin gölcüklere düşenlerden boğulan vatandaşlar bulvar dergilerinde manşete geçerler. Kaldırımların "yüksek teknoloji"den çektiğini; duvardan duvara döşenmiş hiçbir halı (flex) çamurlu ayakkabılardan çekmemiştir. Bilimsel bir araştırma, konut maliyeti ile kaldırım standardının ters orantı olduğu gerçeğini ortaya koymuştur: Lüks konutun kaldırımı külüstür oluyor. Kaloriferlerimizin dumansız kömürü ile cürufu kaldırımına dökülür. Oradan el arabasıyla taşınır-gül tarhının yanından arka bahçeye. Sert Linyit ile şömine odunu da kaldırımında kırılır. Halılarınızın tozu, sofranızın örtüsü kaldırımına silkelenir. Su damacanası, çöp bidonu, süt kasası, palamut tablası yaya kaldırımında sergilenir. İki-mars bir oyunluk tavla şampiyonası kaldırımında oynanır. Kedi ve köpeklerin günlük ihtiyaçları kaldırımında karşılanır. Aşından aşkına, yaya kaldırımında herşeyin bir sırası ve yuvası vardır. Ne ki kaldırımında yayalara yer yoktur. Kentli kişi, ayakkabısını boyatabilir ama kaldırımında yürüyemez.

Evden markete gidinceye kadar üç tane çöp bidonu, iki portakal kasası, mal dağıtan (şişe toplayan) bir servis kamyoneti (yatmış) bir trafik işareti, bir seyyar-köfteci ocağı, tek kale futbol hakemi, araba yıkayan komşular, hat bağlayan PTT'ciler, kıvırcık ısılatan manav çırağı, çimento-demir boşaltan şantiye kamyonu ile burun buruna gelmiyorsanız, ya kentte yaşamıyorsunuz ya da kaldırımında yürümüyorsunuz. Yani, trafik yaşamızın motorlu araçlara tahsis etmiş bulunduğu yolu kullanıyor, açıkca kuralları çiğniyorsunuz demektir. Klaksonda ya da korna (*horn=boynuz*) da olsun kulağınız! Sesi duyduğunuzda kaçacak hazır bir yeriniz yoksa, hemen oracıkta bir matador gibi kahramanca ölebilirsiniz. Boynuzdan kurtulanlarsa zifos'tan kurtulamazlar. Sürücüler haklıdır. Çünkü yol ve "geçiş hakkı" —yayaların değil otolarındır. Korna çalıp ışık yakarak, gaza basarak, geçiş üstünlüğünü kendinde sanan yayaları kovalarlar. Trafik görevlileri bu modern maça seyirci kalır.

Kaldırım sorunumuz aslında ciddi ama umutsuz değildir. Otomobil sanayimiz her yıl artan üretimi ve plaka sayısıyla, kaldırım sorunumuza çözmek için büyük çabalar gerekiyor. Garajlarda ve parklarda yer bulamayan oto sürücüleri özel ve servis araçlarını kaldırımlar üstüne park-etmeğe başladılar. Bu dahiyane buluş büyük bir hızla bütün vatan sathına yayılıyor: Otolar memnun, delinip deşilmedikleri için; yayalar mutlu, kaldırım düzeniyle köşekapmaca oynamaktan kurtuldıkları için! Batı uygarlığına "dolmuş"tan sonraki ikinci katkımız yeni trafik düzeni olacak! Otolar yanalardaki yüksek kaldırımlarda, yayalar düşük kaldırımda yer alacak, yayalar esasen kaldırımdan yürüyemediklerine, otolara da yol kalmadığına göre, son derece akılcı bir çözüm. Modern otoyollar gibi, gidiş-gelişi ayrılmış, yaya yolu ortada toplanmış bir trafik düzeni!

Ancak yeni düzeni yasalaştırmadan önce, geleneksel olarak, yaya kaldırımın altında ve üstünde yer alan şehir hayatını, Salı ve Cumartesi pazarlarında olduğu gibi, sokağın ortasına kaydırmak gerekebilir. Ayrıca bu ulusal keşfimizi Uluslararası İcatlar Bürosu'na tescil ettirip beraatını almadan önce, yaya kaldırımındaki tesis ve tesisat hatlarının da yol ortasına taşınması gerekebilir. Bu proje, şikayet edip durduğumuz trafik akışını da hızlandıracak, tıkanmaları önleyecek, akaryakıt tüketimini yüzde 87.6 oranında azaltacaktır. Projenin tek bir püf noktası vardır. Başarılı olması için, kaldırım altından geçen eski tesisatın yol altından kaldırılması gerekmektedir. Halkımız, çukurlar, göletler, kanallar ve kalaslar üzerinde yürümeğe alışık olduğu halde, motorlu araçlar o biçim kaldırımlar üzerinde sürülemezler. Zaman, emek ve para tassarrufu açısından zaten ekonomik ömrünü tamamlamış olan "tesisatların" olduğu gibi terkedilerek, Dünya Bankası'ndan veya Avrupa İskan Fonundan sağlanacak (kısa vâdeli uzun faizli) proje kredisi ile, şehirlerimizin teknik altyapısının yenilenebileceği, iki yaya kaldırım arasındaki bu yeni düzene "Anayol" veya "Yeni kaldırım" adı verilmesi önerisi üzerinde durulabilir. Burada, latife ile karışık önerilen çözüm umut vericidir. Umanız ciddiye alınır.

Şehir, XI, 8. 12. 1987

LAİKLİK

VE

LAYIKLIK

LAİKLİK YORUMLARI ÜZERİNE...

"Türkiye Cumhuriyeti Devleti laiktir" demekle laik olunmuyor. Devlet, millet, halk, Cumhuriyet, inkılap (hatta devrim) iyi de laik, laiklik nereden, ne anlama geliyor? İşte bu konuda, Meriç'in sözlünü ettiği yorumlara bir yenisi (belki de 72.'si)ni eklemek istiyorum.

Meriç Karacaovalı'nın "Yorum ve Laiklik" denemesi (Cumhuriyet, 2 Mart 1991) ile Velidedeoğlu'nun "Laiklik ve Devlet" başlıklı pazar şöleşisi (Cumhuriyet, 3 Mart 1991), güncelliğini yitirmeyen tartışmaya yeni ufuklar açtı.

Filozof Dilthey'in "*Hermeneutique*" (yorumbilim) tanımından yola çıkan Karacaovalı, dini inanç ile akılcı düşüncenin yetmiş türlü yorumu yapılsa bile son çözümün laiklikte bulunacağını önerdi. Devlet ve laiklik olgularının sentezini "Laik Devlet"te bulan Velidedeoğlu ise *Yurttaşlık Yasası*'nın unutulmaz sözcüsü Mahmut Esat Bozkurt gibi, din ile devlet işlerini ayırmanın kaçınılmazlığını gösterdi.

Laiklik forumları, Türkiye'deki "yorum kanseri" (ya da konseri)ne son verecek mi? Bilmiyorum. Ancak tanık olduğumuz olaylar beni umberto Eco'nun "yorum çılgınlığına" katılmaya çağırıyor, zorluyor.

Hak Yolu- Şeytan Yolu

Taribin akışını —upkı ortaçağ filozofu Augustinus gibi— "Tanrı devletiyle dünya devletinin bitmeyen savaşımı" olarak gören Cuma vaizi, "İnsanın önünde iki yol uzanır; hak yolu Allah'ın yoludur, şeytanın yolu ise kadından geçer" diye sesleniyordu cami avlusunda bekleyen hanımlara... Kadını insandan ayırıp şeytanlaştıran vaize açık bir tepki gelmedi.

"Laiklik sorunlarımız karşısında işçi sendikalarımızın neden bir tavır almadığı" yolundaki eleştiriyi profesyonel sendikacı açık yüreklilikle şöyle yanıtladı: "Laikliğin anlamını bir kavrasak elbet tavır koyacağız. Ne ki bilemiyoruz."

"Türkiye Cumhuriyeti Devleti laikdir" demekle laik olunmuyor. Devlet, millet, halk, cumhuriyet, inkılap (hatta devrim) iyi de laik, laiklik nereden, ne anlama geliyor? İşte bu konuda, Meriç'in sözünü ettiği yorumlara bir yenisi (belki de 72.'si)ni eklemek istiyorum.

Laikos'un Antik Kökeni⁽¹⁾

Türkçe sözlükler, kavramın Fransızca *laic* ya da *laïque*'ten geldiğinde birleşiyor. Fransızlar, Latince *laicus*'tan; Romalılar ise Grekçe *laikos*'tan almışlar. Tarihçe, orada -bitmiyor- başlıyor. Antik kentte beş sınıf halk varmış. Sırasıyla:

- 1) *Aristos* (varlıklı soylular, eşraf)
- 2) *Klerikos* (Ruhban sınıfı/rahipler)
- 3) *Demos* (Orta esnaf, sanatkârlar)
- 4) *Yorgos* (Rençberler/Köylüler)
- 5) *Laikos* (Esirler, köleler ve kadınlar)

Aristos yönetimine "Aristokrasi", *Demos* yönetimine "Demokrasi" adı verilmesi de bu sınıflardan geliyor. Bilge Solon, ünlü yasaları ile bu iki sınıfın süregelen kavgasının önlemeye, toplumsal barışı sağlamaya çalışmış. *Klerikos* (rahipler) iktidarı ele geçirenleri Tanrılar adına kutsamış; *Yorgos* (köylüler), iktidar savaşına seyirci kalmayı yeğlemiş. Vatandaş sayılmayan *laikos* ise iktidara aday bile olamamış. Yunan kent demokrasisi tabandaki çoğunluğa değil de tepedeki azınlığa bağlamış yazgısını.

Teokrasi ve Devrim⁽²⁾

Roma'da vatandaşlık yalnız erkeklere özgü bir statü/hak imiş. Vatandaş erkekler, esirlerle kölelere ara sıra özgürlük bağışlamışlar ama vatandaşlık haklarını kadınlarıyla paylaşmamışlar.

Ortaçağ Hristiyan kilisesi taç giydirdiği krallara "*Rex Christianissimus*" (Hristiyanların en Hristiyanı) ünvanını vermiş, karşılığında siyasal iktidar ile ülkenin mal-mülk varlığına ortak olmuş.

Dinsel baskıdan kaçan Protestan (*Huguenot*) Fransızlar, çoğulculuğu savunarak *laiklik* hareketini başlatmışlar. Hollanda'ya

sığınan Fransız Beyle "Son kral, son papazın kuşağı ile asılmadıkça, yeryüzünde barış/huzur olamaz" sözüyle tarihe geçesiymiş (1680'ler). Devrime katılan Fransız *burjuva* sınıfı (*Demos*), karşısında kralcı aristokratlarla güçlü *klerikos* kilisesinin kutsal ittifakını bulmuş. Köylüler devrime katılmadığı için geriye baldırı çıplak (*sans culotte*) yoksullarla kadınlar (yani *laikos*) kalmış. Aristokrat-Teokrat ittifakına karşı Demokrat-Laik cephe işte bu koşullar altında kurulmuş. Devrimi destekleyecek laiklere vatandaşlık vaat edilmiş. *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* bu sözleşmeye tanıklık etmiş: Bütün insanlar özgür doğar ve özgür yaşar.... Yalnız varlıklı erkekler ve sınıflar değil.

Yaklaşık iki yüzyıl süren devrimci harekete Katolik Kilisesinin dinlenmesi, laiklerin adını dinsize, sanını "din düşmanına" çıkarmış. Devrim Çocuklarının başını yiyen Giyotine hiç yoktan "*Madame*" demişler. Laikler, bu devrimle vatandaş ve insan olmuşlar. Ancak savaş hiç bitmemiş. Tüzel güvenceye 1905'te kavuşan devrimci hareket, General De Gaulle'ün tarih bilincinde yaşamış. Dindar General'in anılarında, anılarını yazan devlet adamları için kimbilir ne değerli gerçekler saklıdır.

Sonuç: Laiklik Sekülerizm Değil

Dinde reform yapamayan Katolik Fransızlar, demokrasi (çeşitlilik, çoğulculuk ve özgürlük) sorununu *laiklik* ilkesiyle çözdüler. Kuzeyli protestanlar ise aynı akıma Latince *secula*'dan (çağ/çağdaşlık) *sekülerizm* adını verdiler. Ne var ki tarihsel açıdan *laicism* ile *secularism* özdeş değildi; Laikçilik, katılıp *bütünleşmeyi*, sekülerizm ise bölünüp *ayrılmayı* öngörür. Aynı amaca yönelik iki ayrı strateji Türk devrimi, sözcüğü Fransızlardan, yorumu Kara (Kuzey) Avrupa hukukundan almış. İslam dini, reformu kabul etmediğine göre başka çaresi de yokmuş.

Laikliği "din ve vicdan özgürlüğü" olarak anlamak, yerleştirmek isteyen çevrelerin, "kadına hayır!" demekle içine düştükleri çağdışı yanılının ancak *laik* bir eğitimle düzelebileceğini sanıyorum.

"Yüzde 99'u Müslüman olan halkımız böyle istiyor" tekerlemesi, ülkemizi çağdaş uygarlığa değil, çağdışı karanlıklara sürükleyebilir.

Aydınlanma Çağının insanlığa kalıtı (mirası) olan laiklik, yüreğimizin ateşi, yolumuzun ışığı, geleceğimizin güvencesidir. Kuşkusuz çok yazıldı, çizildi, tartışıldı, tartışılacak, ama Velidedeoğlu haklı: Öyle sorunlar ki Bunlar ne denli yinelense yeridir." Kadınlarımızla aynı eğitimi alıp, aynı işyerlerinde çalışıp aynı yaşamı, özgürlük ve sorumlulukları paylaştığımızda, ancak, laiklik sözcüğünün tam Türkçesini bulmuş, anlamını içimize sindirmiş olacağız.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler,
11 Mayıs 1993

Notlar

- (1) DURANT, Will ve Ariel. *the Life of Greece ve The Lessons of History*, 1968 (*Tarihten Dersler*, Cem 1992)
- (2) KAHL, Joachim, "Din Eleştirisi ve Hoşgörü: Devrimin Düşünsel Kaldıracı". *Felsefe Dergisi*, 89/2, 124-31.

LAİKLİK-ŞERİATÇILIK ÇATIŞMASI

Kutuplaşmaya ve giderek çatışmaya yönelen ikiliklerin kalıcı çözümü zorlanmış birliklerde değil; gönüllü, hoşgörülü çeşitliliktedir. *Halkın sesi hakkın sesidir.* Ona kulak verelim.

Birand ile DüNDAR'ın "Çapraz Ateş" (Show TV 11 Mart 1994) programında uzlaşma bekleyenler düş kırıklığına uğradı. Giysilerin simgesel dilinden yola koyulan tartışma, giderek laiklik-şeriatçılık çatışmasına dönüştü. "Uzlaşmaya hazırun" diyen sözcüler ötekini dinlemedi, diyalog kurulamadı. Tartışmayı izleyenler, uzlaşmazlığın büyüyen boyutlarını görmekle birlikte umutsuzluğa kapılmadı. Demokrasilerde tükenmeyen çareler bu koşullar altında nasıl bulunabilir? Bilinçli ya da bilinçaltında, soruna çözüm yolunu gösterecek kurtarıcıyı ya da mucizeyi bekler olduk. Programa katılan tartışmacıların da kabul ettiği gibi sorun kıyafet (çarşaf, örtü, örtünmek) değil, ideolojiktir. "Çapraz ateş" altından tüten dumanın kaynağını bulmaya, özüne inmeye çalışıyorum.

Karşıtlık ve Karşılıklılık

İnsan-insan ve insan-toplum ilişkilerinin kaynağında: 1) Karşıtlık (ötekilerine karşı ben/biz) ve 2) Karşılıklılık (*reciprocité*) ilkeleri yatmaktadır. Birbiriyle çelişik gibi görünen bu iki ilke, toplumun değer, tutum ve davranışlarına göre karşıt da olabilir, yöndeş de. Kendi kimliğini ötekilere karşı algılayan dünya görüşü *savaş'a* da yönelebilir, *barış'a* da. Gerçi karşıtlık mutlaka düşmanlık değildir, ama dünya aynasında olup bitenlere dostça ya da düşmanca bakan kişiler aynada kendi imgelerini görürler. Siyaset, din ve inanç dünyaları bu evrensel kuralın dışında kalamamıştır.

Tanrılı-Tanrısız, peygamberli-peygambersiz, kitaplı-kitapsız hemen bütün dinlerin, ahlak ve hukuk düzenlerinin özünde aynı karşılıklılık ilkesi bulunur: "Öteki sana nasıl davransın istiyorsan sen

de öyle davran ötekine." İnsanoğlu bu gerçeği bilir, öğütler, ama yerine getirmekte güçlük çeker. Tarih boyunca tek bir şair çıkıp "Ben ötekiyim" diyebilmiştir. Çoğunluk, ötekilerin kendisini anlamadığı, kendisine karşı olduğu gerekçesiyle karşıtlığı yeğler; birliği ikiliğe, dostluğu düşmanlığa dönüştürür. Taraflardan birinin bu yolu seçmesi, karşılıklılığı karşıtlığa çevirmeye yeter. Onun için dilimizden düşmeyen barış sağlanamaz, barış dönemleri uzun ömürlü olamaz. Karşıtlık çatışmayı çağırdığı halde, karşılıklılık iki değerli, karasız bir durumdur: Uzlaşmaya da gider, çatışmaya da. Sonucu, töreler, kişiler değil, toplumun ya da kültürün tarih ve bilinç düzeyi, yapısı belirler.

Laiklik şeriatçılık tartışması, son çözümlemede Tanrı devleti ile Dünya devleti arasındadır. Toplumun ya da insanın yazgısına hangisi egemen olacak? Egemenlik gücünü Tanrı'dan alan din devleti mi, yoksa millettten alan dünya devleti mi? Hristiyanlığın Ortaçağları iki devletin savaşlarıyla geçti. Laiklik ilkesi üstüne kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde aynı çatışma sürüyor. Şeriatçılar, Osmanlı'nın (Allah) devletini; laikler ise Türk'ün (Dünya) devletini savunuyor. İki tür egemenlik uzlaşmıyor. Şeriatı tebliğ edenler, özetle:

"Biz kitabımızı uyguluyoruz, laik devletin kul yapısı anayasasını tanımıyoruz. Laik ve çoğulcu olduğunu söyleyen hukuk devleti (yani TC) benim varlığımı kabul etmek, beni tanımak zorundadır. Laikler *Kur'an-ı Kerim*'in her emrini yerine getirmeyebilir, ama kitabımı şayet reddederse onları yok etmek görevimi yerine getiririm" diyor.

Tartışmaya doğrudan katılmayan ilahiyatçılar, kutsal kitabın gerçekten böyle söylediğini doğrularken, Laik Devletin sözcüleri:

"TC devletinin yasaları, vatandaşını dini inanç ve ibadetide tamamen özgür bıraktığına göre vatandaş, kendisine bu hakları veren anayasaya ve ona dayalı yasalara saygılı olmak zorundadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak demokratik, Cumhuriyeti yıkmaya yönelik davranışta bulunamaz, eylemlere katılamaz. Şeriat isteyenler, dinlerine sahip çıkma hakkını nasıl kendilerinde görüyorsa, biz laikler de inandığımız Cumhuriyeti koruyoruz, koruma görevimizi yapacağız, sözümüzü tutacağız" diyorlar.

Laikler ve Şeriatçılar birbirlerini açıkça reddettiklerine göre çatışma yaklaşıyor demektir. Laiklerin, 'gelin din ile devleti, ibadet ile siyaseti birbirinden ayrı turalım, barış içinde birlikte yaşayalım' çağrısı boşa kalıyor. Şeriatçılığın yurtdışından yükselen sesi, gerekçeyi şöyle açıklıyor:

"İslamiyet hem din hem devlet, hem ibadet hem siyasettir. İslamın siyaseti ibadet, ibadeti siyasettir. Siyasetsiz ve devletsiz İslamiyet olmaz."

Şeriatçılığın dâvâsı, ibadet değil siyasettir. Kendi sözleriyle:

"Allah'a mahsus olan hakimiyet hakkını insanlardan alıp Allah'a iade etmektir. Hakimiyet milletin değil, Allah'ındır. Kanun koyma yetisi Allah'a, uygulama görevi kullara aittir."

Ne var ki şeriatçılar, hakimiyet hakkını doğrudan kullanmayan Allah'ın, dünya işlerini yine kullarına bıraktığını ya da —daha doğrusu— kimi insanların dünyayı Allah adına yönettiğini dile getiriyor.

Sonuç: Birlik mi, Çeşitlilik mi?

Laiklerin, "Siz böyle inanıyorsunuz ama karşı düşüncede olanlar da var. Öyleyse bırakınız devletimiz laik kalsın; herkes dinini, ibadeti-ni inandığı gibi, özgürce yerine getirsin" görüşü, İslamın *tevhid* ilkesiyle karşılaşılıyor: "İslam birdir, tektir. İslam *tefrikayı* (bölünmeyi) kabul etmez!" deniyor. Oysa İslamın tevhidi, ideal'dir. İslam ibadetinde, siyasetinde ve hukukunda farklı mezhepler, fırkalar (partiler), okullar ve içtihatlar, *çoğulculuk* vardır. İslam inancında tevhid (birlik) ilkesi vardır, ama yaşayan İslamiyette ideal-gerçek ikilemi (dengesi) görülür. "İslamiyet'te zorlama yoktur" ama laik Cumhuriyeti yıkıp Osmanlı'yı yeniden ihya edeceğini, laiklerden intikam alınacağı korkusu salan zorbalar çoktur. *Tevhid*, ikiliğin birbirini reddedip çatışmasını değil, uzlaşmasını gerektirir. İslamiyetin asıl gücü, birlik-teklik ilkesinde değil, *çoğulculuk*tadır. Gerektiğinde, milletin %98'i Müslümandır diyenlerin, bu ülkede hangi gerekçeyle *Dar-ül Harp* (savaş) ilan edeceğini anlamak zordur. Savaş ilan edileceğine —hatta belki de edilmiş bulunduğu— göre, laikleri Müslüman saymıyorlar

demektir. Müslüman sayılmayan laikleri kuvvet zoruyla İslamlaştırma, İslamın temel ilkesine ters düşmüyor mu? Uzlaşma umudu, yolu yine de çoğulculuktan geçer. Laikliğin gerekçesi de, hedefi de, budur: Farklılığın, yani çeşitliliğin korunmasıdır. Çeşitlilik içinde sağlanan birliktir. Mutlak ya da ideal birliği (*tevhidi*) sağlamak gerekçesiyle çeşitliliği ortadan kaldırmak eğilimi, kuvvet değil zayıflık doğurur. *Ölümlü insan için güç olan yaşamak ve yaşatmaktır; ölmek ya da öldürmek değil.*

Laiklik-Şeriatçılık tartışmalarında kalıcı bir uzlaşmaya varılamamasının nedenlerinden biri mantık farklarıdır. İnancın mantığı tümden gelir, (metodolojisi) tüme (gerçeğe) varmaya çabalar. İnsan aklı her ikisini de öğrenebilir. Birini kullanmak ötekine engel değildir. Tümel gerçeklere ulaşan da, inanan da insan aklıdır. Öyleyse akıl yürütmelerimizin iki yönü birbiriyle çelişik değil, sadece karşıttır. İsterlerse yaşam serüveninin duraklarında buluşup konuşur, uzlaşabilirler. Kavgalarımızın amacı (varlık şartı) barış (sulh) ise anlaşmak zorundadırlar. Savaş hazırlığının barış getirmedeği gerçeğini görebilen akıl, neden barışa hazırlanmıyor? Tanrı sözünü ve emirlerini tebliğ edenler, yazarlar, yorumlayanlar da bizim gibi insancıklar değil mi? Ötekilerin yanıldığına inananlar, kendi yanılmazlıklarından nasıl emin olabilirler? Dogmatik İslam belki değişmiyor, ama tarihi İslam (İslam tarihi) ibret verici yanılgılarla dolu değil mi? Yanlışlar, çoğu kez, hak ve hukuk adına yapılmadı mı? Bugün karşısında olduğumuz bazı fikir ve inançları yakın gelecekte savunuyor olabileceğimizi hatırdan çıkarabilir miyiz?

Kutuplaşmaya ve giderek atışmaya, sataşmaya yönelen ikiliklerin kalıcı çözümü zorlanmış birliklerde değil; gönüllü, hoşgörülü çeşitliliktedir. *Halkın sesi Hakkın sesidir.* Ona kulak verelim. Canlı, cansız, canlı-üstü her türlü varlık alanı ile ünsiyeti olan (iletişim kura-bilen) insanoğlu, Tanrı vergisi o görkemli akıl ve ikna gücünü (ferasetini/belagatini) kendi türünden, kendinden esirgeyemez, inancını taşıyorum. Yanılıyor muyuz acaba, ne dersiniz?

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler

Seçimlerden ve Ekonomik Paket'in açılmasından önce yazılmıştır.

LAİKLİK DÜŞMANLIĞI NERELERDEN GELİYOR?

İslam dininde, kin, nefret, düşmanlık, kaba kuvvet ve şiddete yer olmadığını söyleyen ve savunan dindarlarımıza inanmak ve güvenmek istiyorum. Kutsal kitaplar da 'barış' diyor. Ancak, hutbelerden, hatiplerden ve Millet Meclisi kürsüsünden (yani dokunulmazlardan) yükselen savaş yanlısı yorumlar her zaman bu yönde olmuyor. Siyasal liderler, laikliğin dinsizlik olmadığını yineleyip dururken dinciler cephesi, laikliğin dinsizlik ve kadınların şeytan olduğunu açıkça ilan etmekten çekinmiyor, dindarların bulunduğu Cuma namazlarında.

'Bu Kin Neye?' başlıklı köşe yazısında Melih Cevdet Anday (Cumhuriyet, 2 Şubat 1993), laiklik düşmanlığının nereden kaynaklandığını araştırırken kin ve düşmanlığın inanç cephesine ne kazandırdığı veya kazandıracağı sorusuna yanıt bulamadığını açıkladı. Haklıydı. Sözlük ve ansiklopedi maddeleri soruna ışık tutmuyor. Yanıtı, tarihin derinliklerinde aramak gerekiyor.

'Laikos'tan 'Laisizm'e

Yunan kent devletinde, yönetim düzenlerine adım veren 'aristos' (soylu, eşraf) ve 'demos' (orta) sınıflara ek olarak üç sınıf halk daha vardı: *Klerikos* (rahipler), *Yorgos* (köylüler) ve *Laikos* (kul, köle ve kadınlar) olmak üzere. Hepsine birden 'ethnos' (halk, millet, toplum) da denirdi. Yönetim erki, soylu eşraf ile varlıklı ortahalliler arasında kanlı çatışmalara yol açardı. Ünlü 'Solon Yasaları', bu sınıflı topluma demokratik (hakça) bir barış getirmeyi amaçlamıştı. Rahipler iktidara gelemeyi, vatandaşlıktan yoksun olan çoğunluk yönetime katılamaz, sadece izlerdi. Ortaçağların 'Tanrı devleti' bu sınıfsal yapının üzerine kurulmuştur. Sorunun basite indirgenmiş yanıtı 'Fransız Devrimi'nde bulunabilir. Güçlenen burjuva sınıfı (*demos*), karşısında güçlü aristokratlarla varlıklı teokratların (krallıkla-kilisenin) kutsal ittifakını buldu.

Kendisine destek aradı. Köylüler, "Biz savaşta yokuz, ~~kazananı~~ destekleriz" dediler. Fransa'da kul-köle yoktu, ama sokaklarda yaşayan, hastanede barınan ve hapisanelere kapatılmış, kır kökenli yoksullar (laikos) vardı. Burjuvalar, devrime destek olacak '*Laique*'lere vatan-daşlık vaat etti. Bu harekete laikleri korumak/kollamak anlamında *laïcité* (laiklik) dendi. 1685 yılında başlayan hareket 1905'lere değin sürdü. Siyaset ile inancın tüzel ayrılığıyla noktalandı. Ancak yoksullar (yani laikler), sorunu çözülmemişti. Malvarlığını yitiren kilise, burjuvaları destekleyerek Tanrı kelamına ters düşen laikleri dinsizlikle suçladı. Dinde reform yapan Protestan ülkeler, tarihi harekete ve kurumsal sonuçlarına '*secularism*', Latinler ve Katolikler ise '*laïcisme*' dediler.

Bir din-devlet ve medeniyet birliği olarak gelişen ve yerleşen 'Sünni İslam'ın durumu ve tutumu, devletle bütünleşmeyi yeğleyen ve ayrılmayı kabul etmeyen 'Ortodoks Kilisesi'ne yakındır. Cumhuriyet devrimlerinin dayandığı altı ilkeden beşi Osmanlıca iken 'Laiklik' Frenkçeden alındı. Arapça'da karşılığı yoktu. Laiklik, dinsizlik olarak görüldü çünkü Ortaçağın Tanrı egemenliğine karşı Yeni Çağların ulus egemenliğini savunuyordu. Çözüm, dinle siyasetin birbirlerini işlerine ve yetki alanlarına girmemesinde bulundu. Laikler bu ilkeye saygı gösterirken demokrasinin inanç ve özgürlüğü ve insan haklarından yararlanan dinciler cephesi, laikliğin başarısından korkan dış güçlerin desteği ile, devlet yönetimini yeniden ele geçirmeye koyuldular.

Laik Eğitim ve Demokrasi

Hakça bir bölüşüm sağlanamadığı sürece, direnen laikler dinsizlikle suçlanacaktır. Kinin temelinde çıkar çatışması ve gelecek kaygısı yatar. Uzlaşmayı sağlayacak ateşkes ve barış, kuşkusuz, demokrasiyle sağlanabilir. Onun için demokrasiye bağh, laik cumhuriyeti savunan aydınlara karşı cephe alıyorlar.

Onun için öldürüyorlar 'Uğur'ları; bunun için söndürmek istiyorlar umutları ve umutları. Bu dünyadan umut kesilsin ki, öteki dünyadaki ilahi adalete dayalı Şeriat devleti rakipsiz kalsın. Çözüm eğitim, ama laik eğitim; İmam Hatip Lisesi değil. Bugünkü gelişmelerin sorumlu-

luğunu geçmişte verilmiş ödünlerde arayan siyasal sözcülerin, gelecek kuşakların bugünküleri nasıl değerlendireceğini unutmaması beklenir.

Laikliğin amacı, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması ise laikliğin vazgeçilmez ön koşulu, kadınların ve yoksulların yönetime katılması yani *demokrasidir*.

Laikliğin güvenilir göstergelerinden birisi okullarımızdaki kız-erkek öğrenci oranıdır. Bu oran, illerimizde, bire birden, onda bire dek düşüyor. Orta ve yüksek öğretimde, ortalama iki erkeğe bir kız öğrenci düşüyor. Cinsiyet oranı, iş ve meslek hayatında yüzde birlere kadar iniyor. İşte bunun için laikliği, vicdan (inanç) özgürlüğü olarak anlayan ve savunan politikacıların, eğitimde birliğe ve fırsat eşitliğine sahip çıkmaları kaçınılmaz bir ulusal görev oluyor.

Aklın ve özgür düşüncenin gücü er geç dünyamıza ve toplumumuza egemen olacak, karanlık yürekleri aydınlatacaktır. Ülkümüz ve umudumuz, bu uzun ve çetin yolun, faili bilinmeyen cinayetlerin korkusu ve duygusal tepkisi içinde değil, bir içsavaşa dönüşmeden, barış içinde, bilinçle aşılması olmalıdır.

"Kitap-Hitap" Çelişkisi

İslam dininde, kin, nefret, düşmanlık, kaba kuvvet ve şiddete yer olmadığını söyleyen ve savunan din kardeşlerimize inanmak ve güvenmek istiyorum. Kutsal kitaplar da 'barış' diyor. Ancak, hutbelerden, hatiplerden ve Millet Meclisi kürsüsünden (yani dokunulmazlardan) yükselen savaşçı yorumlar her zaman bu yönde olmuyor. Siyasal liderler, laikliğin dinsizlik olmadığını yineleyip dururken dinciler cephesi, laikliğin dinsizlik ve kadınların şeytan olduğunu açıkça ilan etmekten çekinmiyorlar dindarların bulunduğu Cuma namazlarında.

Bu utanç verici aldatmaya son vermediğimiz sürece, şiddetin kaynağını dışarıda aramak ve aradığımız yerlerde bulmakla, sorunlarımızın sağlıklı çözümünü sadece ertelemiş ve güçleştirmiş, kendimizi aldatmış oluyoruz.

Uğur Mumcu, *Cumhuriyet* gazetesini içine düştüğü mali bunalımdan kurtardı/kurtaracak gibi görünüyor. Laik Cumhuriyetimizi kurtarmak için acaba kaç devrim şehidi daha vereceğimizi düşünmek

bile istemiyorum. İstemiyorum ama Hüsni Göksel'in (*Cumhuriyet* 6 Şubat) 'Birliğe Çağrı'sında dile getirdiği gibi, barışa giden yolların onulmaz/unutulmaz acılarla döşendiği gerçeğini de bilmezden, görmezden gelemiyorum.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler,
13 Şubat 1993

"GÖRÜNDÜ SIVAS'IN BAĞLARI"

Öz' mle anar olduğumuz günlerin dilinde, "Göründü Sivas'ın Bağları" diye bir deyim vardı. Kaynağını bilmezdim.* Gidilen fakat bir türlü ulaşılmayan ülküleri, ülkeleri simgeler; çoğu gitti azı kaldı, sabırlı ol anlamına söylenirdi sanırım. Şimdilerde pek duyulmaz oldu. Vardık mı yoksa varmaktan umut mu kestik? emin değilim. "Gidemediğin yer senin değildir" sözüyle ünlü Osmanlı Valisi Halit Rıfat Paşa, kazma kürekle yollar açarak sahip olmaya çalışmıştı, Danişmendlilerle Celali'lerin kalesine, Pir Sultan Abdalların, Şarkışlalıların, Aşık Veysellerin şiir dünyasına. Cumhuriyetin temelleri Osmanlı'nın açtığı tarihi lisede atılmış, Cumhuriyet Üniversitesi Sivas'ta kurulmuştu. Vali Rıfat Paşa'dan yüz, Mustafa Kemal Paşa'dan yetmişbeş yıl sonra Sivas'ta olup bitenlere bir bakın. Gerçi, karadan havadan daha çabuk, telli telsiz araçlarla anında ulaşıyoruz Sivas'a ama bağlarına, dağlarına sahip çıkıyor muyuz? Geçen haftalarda Sivas'ta yaşanan —korkudan çok, utanç verici— olaylar zinciri, küllenmiş anıları ister istemez gündeme getirdi.

Sorumlu-Suçlu Aranıyor

Mülkiye müfettişleri, merkez valileri, tabkikat önergeleri, raporlar, komisyonlar, suçlamalar, oturumlar, açıklamalar, savunmalar, gösteriler, toplu yürüyüşlerle suçlu aranıyor. Tahrik varmış. Cuma hutbesinden çıkan halk galeyana gelmiş ya da getirilmiş. Barışçı hutbeler, birlik ve beraberlik çağrıları hazırlanmış. Hamamın namusunu kurtaracak garibanlar, suyunu ılsıtırarak kurbanlar aranmaya başlanmış: Nesin mi Nesimi mi? Laikliği savunan ya da savunmayan İnönü mü? DYP'li Gazioğlu, RP'lı Kara Mollaoğlu, kayıplara karışan Cafer mi? Doğulu Hizbullah'ın desteği mi, Batılı kışkırtma ajanlarının işi mi? Taşlanan Millet Meclisi mi, Milleti yanılta Millet Kürsüsü mü? Yanılta mı yanılta mı? Tartışmalar, göz gözü görmeyen bu toz duman bulutu içinde sürüp gidecek. İdareciler görevden alınacak.

Gözaltına alınanlar yargılanacak. Suçlananlar savunulacak. Ceza görenler kahraman olacak. Gerilim yavaş yavaş düşürülecek, kişiler anılar, izlenimler, gözlemler, video bantları yayımlanacak. Medya'da yorumlar, karşı yorumlar yapılacak. Söylentilerin tortusu kalacak. Demokrasi Kervanı, görünen bağlardan uzaktaki dağlara doğru yoluna devam edecek. Kaza'nın sorumluları ile Gaza'nın şehitleri unutulacak. Kimin payına nice sorumluluk düştüğü açıklanmayacak. Bütün bunlar olacak çünkü *"Politika'nın emrinde din yerine dinin emrinde politika isteyen"* dünya görüşü, duruma yeniden egemen olacak. Eğer bu olayda da barış ve huzur- devletin yüksek çıkarları uğruna- politika malzemesi yapılamayacaksa, sağlıklı politika hangisidir? Özerk üniversitenin özgür sesini kısıp, özel yayın kurumlarının sesini açmak mı?

Tahrikçiler Kimler?

Sosyal-kültürel uzam-zamanda, insan zihninin arayıp durduğu neden-sonuç ilişkilerinin kurulması olanak dışıdır. Hemen her olay hem neden, hem sonuçtur. Bu yüzden, sosyalbilimciler, bilge kişiler; süreçler, daha çok olgular, "ideal tipler", kavramsal tanımlar üzerinde dururlar.

"Alevilik mezhep değil, kültürdür. Biz ayrıcalık yapmıyoruz; girsinler camilerine, gitsinler Hacca; kılsınlar namazlarını, alalım onları aramıza."

Türü şaşırtıcı demeçler veren Diyanet İşleri Başkanı (Bk. Yılmaz, *Cumhuriyet* 25 Mayıs 1993), yaşanan olaylardan sonra birlik beraberlik çağrısında bulunabiliyorsa; liderlik kürsüsüne çıkan laik politikacı, demokrasi ile teokrasiyi karıştırıp "Partimiz Ezan'dır" diye övünebiliyorsa, Valiler, Belediye Başkanları, Emniyet Müdürleri, Müsteşar ve Bakanlar nasıl sorumlu tutulabilir? Japon halk ozanı YAMAZAKİ Sokan (XVI yy) duygu-mantık çelişkisini şöyle dile getiriyordu:

Alı, hem öldürmek istiyorum hem de bağışlamak;

Yakaladığım suçlu (zira) oğlumdan başkası değil.

Aranan suçlu, bugünkü demokrasimize yön veren "kasaba kültürü"nü acaba? (Bkz. Bolulu, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1993). Eğer öyleyse, nasıl olmuş da, ülke nüfusunun yüzde onundan azını temsil eden kasabalılar, yüzde doksandan çoğunu barındıran köy ve kentlerimizin yazgısına egemen konuma gelmiş? Aranan suçlu, demokrasinin vazgeçilmez ögesi sayılan siyasal partilerin köy örgütlerini yasaklayan 27 Mayısçılar mı? Yoksa tüm aydın kentlileri depolitize etmeye kalkışan, Türk İslam Sentezcileri'nin programını "*Milli Kültür Politikası*" olarak yürürlüğe koyan 12 Eylülcüler mi? Aydınlar Ocağı'nın "Batıl" dediği Batılılar mı? Laikleri dinsizlikle kınayan İslamcılar mı? Kızlar için İmam Hatip Liseleri açan Atatürkçü Eğitimciler mi? Askerler mi Siviller mi? "Zorunlu din eğitimi" ilkesini getiren 1982 Anayasa'sına EVET OYU veren Türk seçmeni mi? Cumhurbaşkanı seçildiğine, siyasal partileri kapattığına sonradan pişmanlık duyan Evren mi? Sünniler mi Aleviler mi? Marksistler mi Liberaller mi? Nesin'lerin dinsizliği mi Nesimi'lerin densizliği mi? İç düşmanlar mı yabancılar mı? Yoksa içerdekilerle dışardakilerin örtülü işbirliği mi? Bezirciler mi "Birlik beraberlik" bezirganları mı? Ilgaz'ların aydınlık yüceliği mi, kıraat kursları açanların karanlık niyetleri mi? Kesin yanıtı doğrusu kimse bilemiyor. Okurlar adına türlü olasılıkları sıralıyor; Kültür yumağının kör düğümlerini açmaya çalışıyorum.

Özet/Sonuç

Suçluyu bulup tanımlamakta acele edilmemesi gereğine inanıyorum. Suçluyu yargılamakla kendi sorumluluklarımızdan kurtulamayız. Karamsarlığa kapılıp suçu/sorumluluğu birbirimize, ötekilere atmaktan da sakınmamızı öneriyorum. Ulaşmak istediğimiz çağdaş uygarlığın 25 kuşak veya 500 yılda aştığı bir dizi devrimleri (Rönesans'ı, Reformasyon'u, Keşifler ile Aydınlanma yüzyıllarını, Endüstrileşme, Kentleşme, Uluslaşma, Laikleşme, Teknoloji, Bilim, Bilgi, Bilişim çağları gibi) iki-üç kuşakta gerçekleştirmeye çalıştığımızı; çuvaldızı başkalarına saplarken, iğneyi kendimize batırmayı, nereden nerelere geldiğimizi bilelim; bütün bunları bir iç savaşa girmeden başardığımızı da unutmayalım, diyorum.

Devrim, kuru sıkı bir bayram topu değildir, kuşkusuz. Atıp tutmak-la başlamadığı gibi, bağırıp çağırmaklarda bitmiyor. Sonuç alınması kuşaklar, çağlar sürüyor. Neye, nereye varacağı önceden kestirilemiyor. Frene basınca eylem bitmiyor, olaylar durup durulmuyor. *Rüzgâr ekenler fırtına; itaat ekenler isyan biçiyor*. Çağa yetişmek için çağ atlatmanın sigorta primleri böyle ödeniyor. Menemenler, Dersimler. Kahramanmaraşlar, Tokatlar, Sivaslar Türk Devrimi'nin kilometre taşları değil mi? Hazır bulduğumuz laiklik ilkesi, yapılmadığından sık sık yakındığımız *gerçek din reformuydu*. Değerini bilelim. Sivas felaketi, toplumsal eksiklerimizle politik yanlışlarımızın ders alınacak belgeselidir. Yakın çağların

Çokluk içinde birlik

Birlik içinde çokluk

İlkesinin bilincine, ard arda diktiğimiz bu kilometre taşları ile varabiliriz. Laiklik ile demokrasinin güvencesi, inanç ve düşünce özgürlüğü, inanç ve düşüncelerin dile getirilmesi özgürlüğüdür. Bu ince-uzun yolda dökülen kanları, Türk Devrimi'nin kurumayacak pınarları olarak kutsamalıyız. Cennet bahçesinin solmayan gülleri şehit kanları ile sulanmıştır. Hangi taraftan, hangi ülkeye bağlı olursa olsun bütün bu şehitler Türkiye için öldüler, ölüyorlar. Hepsini saygıyla selamlayalım. Ruhları şad olsun. Mayakovski'den esinlenerek bilelim, söyleyelim ki, ölümlü insan için,

Bir ülkü uğruna ölmek, öldürmek değil;

Yaşamak, yaşatmaktır -asıl güç olan.

Laik Cumhuriyetimizi —acil durum hutbeleri, sıkı yönetim önlemleriyle değil— aydınlanmış bir tarih ve aydınlık bir varlık bilinciyle yaşatabiliriz, ancak.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler
Ağustos 1993

* Halkbilimcimiz Sayın İlhan Başgöz'den, bu deyim "Sivas'ta bağ olmaz" söylencesinden kaynaklandığını öğrendim (1995).

ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI

Milli eğitimden dil ve harf yenileşmesine, medeni hukuktan güzel sanatlara, diplomasiden iktisat ve kalkırına politikasına değin, Türk Devrimi'nin temelinde kültür sorunları ve Atatürk'ün kültür anlayışı bulunmaktadır.

Atatürk, Türk varlığının geleceğini ve güvencesini yeni bir Türk insanı yaratma sorunu olarak görmüştür. Bu konuda düşünüp fikirler üretmekle yetinmemiş, çeşitli önerileri denemiş, elemiş, değerlendirmiştir. Tarih içindeki insan-kültür ilişkisini objektif olarak izleyen ve bilimsel kavramlarla değerlendiren Atatürk, yeni Türk insanını yetiştirecek bir Türk Kültürü yaratmaya çalışmıştır.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olacaktır." Ama bu, yüksek imparatorluk döneminden miras kalmış hurafeler manzumesi değil, dünya milletleri ailesi içinde yerini alan laik Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş kültürü olacaktır. Atatürk bu görüşünü şu sözleriyle dile getirmiştir: "Eski devrin dine karışmış masallarından, yaradılış ve varlığımızla ilgisi olmayan fikir ve inançlardan, doğudan ve baudan gelen etkilerden uzak, milli karakter ve tarihimize uygun bir kültür..."

"Atatürk'ün kültür anlayışı: Akla ve bilime dayalı bir yaşam biçimi, çağdaş dünyaya açılmayı, Türk toplumunu refah, barış ve mutluluğa kavuşturmayı hedef alan bir dünya görüşü, varlık bilinci ve başarı güvenci."

Atatürk, asıl amacının kültür değişmesi olduğunu da şöyle ifade etmiştir: "Yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî (çağdaş) ve bütün mana (anlam) ve eşkali (biçim ve görünüşleri) ile medeni (uygar) bir heyet-i içtimaiye (toplum) haline isal etmek (getirmek/eriştirmek)tir"

Görüldüğü gibi, çağdaş bir milletin varlığını kabul ettirebileceği ve koruyabileceği tek yol medeniyet yoludur. Medeniyetten ne anladığını ise Atatürk şöyle açıklamıştır: "Medeniyeti, hars(kültür)'tan ayırmak

güçtür, gereksizdir. Bu nedenle, harstan ne anladığımı söyleyeyim: Hars, bir toplumun;

(a) devlet hayatında,

(b) fikir hayatında, yani bilim ve güzel sanatlarda,

(c) iktisadi hayatta, yani tarımda, ticarete, zenaatte, kara, deniz ve hava ulaşımında yapabileceği şeylerin bileşkesidir. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığım üç tür faaliyet muhassala (bileşke)'sından başka birşey olmayacağını sanırım"

Bu kısa ve öz açıklamasıyla Atatürk, girdiği inkılâplarla sahip olduğu kültür anlayışının bütün ilke ve öğelerini ortaya koymuştur: akla ve bilime dayalı bir yaşam biçimi, çağdaş dünyaya açılmayı, toplum olarak katılmayı, Türk toplumunu refah, barış ve mutluluğa kavuşturmayı hedef alan bir dünya görüşü, varlık bilinci ve başarı güvenci.

Atatürk'ün Kültür Anlayışı

Atatürk'ün kültür ya da uygarlık anlayışı, dayandığı öncüller ve ilkelerle yöneldiği hedefler açısından;

(a) tarihi gerçekçidir,

(b) akılcı ve bilimcidir,

(c) kavram ve kapsamında bütüncüdür,

(d) evrimci ve yenilikçidir,

(e) çağdaş ve batılıdır,

(f) milliyetçi değil, ulusçudur.

(a) Tarihi Gerçekçiliği

Atatürk'ün kültür anlayışı, 19. ve 20. yy'ların evrimci kültür tarihçilerinin yanında ve yönündedir. Ancak Atatürk, medeniyet ve kültürü -hiçbir toplum, millet, ırk ve ülkenin tekelinde değil- tüm insanlığın ortak malı ve birikimi olarak görmüştür. Wells'in (1920) *Dünya Tarihi*'ni dikkatle incelerken, Dünya Devleti umudunu eleştirmekten geri kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış nedenlerini görmüş, bu mirası neden reddettiğini gerekçeleriyle açıklamıştır.

Tarımcı-köylü Türk toplumunun serbest ticaret yoluyla Batıyı taklit etmek isterken, ekonomik ve mali bakımdan Batının yarı sömürgesi durumuna düştüğünü anlamış, tam bağımsızlığı Cumhuriyetin değişmez ilkesi yapmıştır. Millî dâvâ, değişen ve yarışan bir dünyada yaşam dâvâsıdır. İşte bu bağlamda Atatürk, ekonomik gücün, yetişmiş insan gücüne, yani kültüre bağlı olduğunu savunmuştur.

(b) Akılcı Bilimciliği

Atatürk'ün benimsediği "kültür ya da uygarlık" özdeşliği, kültür antropolojisinin kurucu babası sayılan Tylor'un (1871), "Kültür ya da uygarlık" diye başlayan ve geçerliğini günümüzde sürdüren bütüncü kültür tanımını hatırlatıyor. Tylor'a göre insanın yapıp yarattığı, öğrenip öğrettiği herşey kültürdür. Gerçi, günlük kullanımda, medeniyetlerin tarih, yazı ve şehirleşmede gelişmiş kültürlerden oluştuğu farkı gözeticilerse de; bu bir mahiyet farkı değil, derece farkıdır (Tanın, Sanayi ve İslam Medeniyeti; Eskimo, Yakut ve Japon Kültürü deriz). Kültür ile medeniyet *canlı-üstü* varlık alanlarıdır. Batı düşüncesi, felsefesi ve ontolojisi, her iki türü de *süperorganik* (canlıüstü) varlık olarak sınıflar, inceler.

Atatürk, 1930'lu yıllarda ortaya atılacak olan teknolojik kültür sınıflamasından haberdar görüldüğü gibi, medeniyet ile kültür kavramları arasındaki ayrıma da dikkat etmiştir. Ancak romantik Alman filozofu Spengler(1926) ile M. Akif Ersoy'un Batı Medeniyetini kültürel gelişmenin sonu gibi gören karamsarlığını benimsememiş; "Türk Rönesansı"nın ve aydınlanmasının kaynaklarını yine Batı Medeniyetinde aramıştır.

Bilimsel kültür kuramına göre, kültür öğelerini maddi, manevi ve insani unsurlarına ayırmak ne doğrudur, ne de mümkündür.

(c) Kavramsal Bütüncülüğü

Atatürk'ün bütüncülüğü *Gestaltçı* değil, *holistik*tir. Onun dünya ve medeniyet görüşünde, maddi kültür-manevi kültür ayırımına yer yoktur. Atatürk'e göre kültür, toplumun maddi (ekonomik, teknolojik) manevi (fıkri, edebi ve ruhani) ve beşeri (insani ve toplumsal) yapı, işlev,

kurum ve güçlerinin bileşkesidir. Kültür olgusuna ve sorunlarına akılcı ve bütüncü bakışı ile Atatürk, çağının devlet, sanat ve bilim adamlarından çok öndedir. Gerçekten de, bilimsel kültür kuramına göre, kültür öğelerini maddi, manevi ve insani unsurlarından ayırmak ne doğrudur, ne de mümkün!

(d) Köktenci Yenilikçiliği

Atatürk, toplumun geleceğini ve güvencesini, Medeniyet ile çatışmada değil- Batının temsil ettiği çağdaş toplumsal ailesine katılmada bulmuştur. Atatürk'ün kültür anlayışına göre, her değişme mutlak olarak *terakki* (ilerleme) sayılmasa bile, her türlü gelişme ve çağdaşlaşma için kültürün değişmesi kaçınılmazdır. Atatürk, çağdaş bir ulus olabilmemiz için ata yadigarı cemaat kültürünü aşp, laik bir millî kültür yaratmak zorunda bulunduğumuza inanmıştır. Öte yandan kültür yaratmanın -tıpkı insan yetiştirme düzeni gibi- eğitim sürecine bağlı olduğunu bilmektedir. Bununla birlikte, Atatürk, eğitim sürecini yalnızca okullara (okul öğretimine) bırakmayacak kadar gerçekçidir. Bu yüzden, bir yandan kültürel muhtevayı çeşitli kaynaklardan besleyip zenginleştirmeye; öte yandan, eğitim sürecini yenileştirmeye ve kültürün taşıyıcısı ve öğrenme aracı olan dili Türkçeleştirmeye çalışmıştır. "Eğitim-kültür-dil" üçlüsünü anlamlı bir bütün haline getirmek için, araştırmaları, müzeleri, fakülteleri desteklemiş, kongreler düzenlemiş, Eğitim Bakanlığı'nı, Kültür Bakanlığı'na dönüştürmüştür. Öğretim kurumlarını ve öğretmen yetiştirme sürecini yenilerken okul dışı yaygın eğitime önem vermiş; kültür yenileşmesine karşı koyan direnci azaltacak halkevleri ile kültür merkezlerinin açılmasına önayak olmuştur.

Atatürk'ün kültür anlayışı, yalnız kuramda/kavramda değil, uygulamada da bütüncü ve öğretici (*praksis*) idi.

(e) Çağdaş ve Batılı

Atatürk'ün kültür anlayışı, çağdaş, Batının çağdaşlığı oranında Batılı, fakat Batı ve çağı ile sınırlı değildi. Yaklaşık yüzyıldan beri Osmanlı devlet kurumlarında denenen düzeltmeciliğin (*Reformizm* ya

da *Tanzimatçılığın*) başarısız kaldığı apaçık ortadaydı. *Idare-i maslahatçı* bir kısmî düzeltmecilik, ülkeyi kurtaracağına, Batının yarı sömürgesi durumuna düşürmüştü. Millî eğitim reformunu istemek yetmiyor, yapmak gerekiyordu.

Çağdaş medeniyetin güçlü ve başarılı temsilcileri Batıda olduğu için Batıdan seçilmiş örnekler uyarlanıyordu. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için Batıya benzemek, Batılı gibi olmak yetmiyordu. Batılının yaptığını yapmak, İstanbul'da Batılı gibi yaşamak, Batıyı taklit olurdu. Bu yüzden, Batının yaptığını yapmaya çalışırken yine de kendimiz olmak, kendimiz kalmak, kendimize uygun yolları bulmak zorunda idik. Atatürk'e atfedilen "Biz bize benzeriz" sözü, her halde bu bağlamda yorumlanmalıdır. Öyleyse asıl amaç, Batılaşmak değil, çağdaş Batının kültür/medeniyet düzeyine kendi çabamızla bir an önce erişmekti. *Batı kültürüne karşı en güçlü savunmanın yine Batı kültürü olduğuna inanmıştı Atatürk.*

Atatürk'ün çağdaşlaşma çabasında, gözünü yalnız Batıya değil, Japon örneğine de çevirdiği, İngiliz Büyükelçisi Lindsay'in gözünden kaçmamıştır. Batıdan yararlanmalı, fakat onu taklitten kaçınmalıydık. Atatürkçü çağdaşlaşmanın özgünlüğü ya da biricikliği buradadır.

Ancak, toplumu kültürel kök ve kaynaklarından koparıp uzaklaştırarak çağdaş bir ulus yaratmak mümkün müydü? Bilginler, bilenler ne diyordu?

(f) Millî mi Ulusal mı?

Böylece, Atatürkçü kültür anlayışının en çok tartışılan, fakat en az anlaşılan laiklik sorununa geliyoruz. Sosyal bilim ve tarih açısından sorun, millet (cemaat) olgusundan cemiyet (ulus) düzeyine nasıl atlanacağı noktasında düğümleniyordu. Bernard Lewis'e göre, Batılı anlamdaki "*nation*" olgusunun İslam dünyasındaki Arapça karşılığı "*milla*" (din) idi. Bu kavramın Osmanlıca'daki karşılığı olan millet (ler), İslam'dan gayri olan dini cemaat(lar) için kullanılıyordu. Osmanlı yönetimindeki, Ortodoks, Gregoryen, Musevi ve Katolik milletlere benzeterek bir "Müslüman milleti" belki düşünebilirdi ama, zaten müslüman olan "Türk milleti"ne yer yoktu. Oysa, Türkiye Cumhuriye-

ti'nin ilanı ile Türk Milleti fiilen doğmuş oluyordu. Laik Cumhuriyet ile bu sorun çözümlenmedi, büsbütün su yüzüne çıktı. İslam; hem devlet, hem din, hem de medeniyet olduğuna göre, Müslüman Türk halkının devleti, nasıl "laik bir Cumhuriyet" olabilirdi? Kavramsal güçlüğü yarattığı tartışmalar günümüzde de sürüyor. Eğer halk dilindeki "millet" sözcüğü "dini cemaat" (topluluk ya da azınlık) anlamına geliyorsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin, dolayısıyla Türk milletinin laikliği nasıl düşünülebilir?

"Osmanlı kimliği"nden yeni yeni kurtulmaya çabalayan halk, Müslüman kimliğini bırakmaya hazır değildi. Türk milliyetçilik hareketi, yarattığı kimlik bunalımı karşısında, İslam ya da dini cemaatla çağrışım yapmayan "*laik ulus*"u bulmak zorunda kaldı.

Ulus, dinî milletin karşılığı değil. "laik millet (*nation*)'in Türkçesi idi. Devletini yitiren Osmanlı seçkini, dini kimliğini de terketmek zorunda kalıyordu. Çünkü, Türk, Türk imparatorluğu, hatta ülkemizin resmi adı olan Türkiye (*Turchia*), Baunın kullandığı, fakat Osmanlı aydınının asla benimsemediği yabancı etiketlerdi. Türkçülük hareketinin kültür ve ideoloji (*mefkûre/ülkü*) birliği üzerine kurulmasını öneren Gökalp, Türk milliyetçiliğini üçe bölüyor, yan yana sunuyordu: Özü İslam, görünüşü Batı, adı Türk! İdeolog Gökalp ile kurucu Atatürk arasındaki başlıca ayrılık da buradaydı. Atatürk Gökalp'in önerdiği milliyet öğelerini "Türklük"te toplamış, onun yaratılması işini Cumhuriyete, cumhuriyetin korunması görevini de gençliğe bırakmıştı. Stratejik bakımdan, Atatürk'ün önünde iki yol vardı:

1- Kültürel (dini) değerlere uygun bir devrim ideolojisi geliştirmek;

2- Çağdaş ulus ideolojisine uygun laik bir kültür yaratmak.

"Asıl amaç Batılılaşmak değil, çağdaş Batının kültür, medeniyet düzeyine kendi çabamızla bir an önce erişmekti."

Genç Türkler birinci yolu denemiş, başaramamışlardı. Atatürk, daha çetin görünen ikinci yolu seçti. "Laik Cumhuriyet"e ve Ulusa uygun bir kültür yaratmayı denedi. Öyleyse yeniden hatırlayalım: Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürü olacaktı, ama İslam dini ile İslam devletine dayalı bir İslam kültürü değil, Türkiye Cumhuriyeti-

ü'nin gerçekleştireceği *laik, ulusal ve çağdaş* bir kültür. İşte bu anlamda, tam bir kültür devrimcisi sayılması gereken Atatürk, eserini yakın çalışma arkadaşlarına değil, upkı, Robespierre gibi geleceğe, Türk istikbalinin evladına bırakıyordu.

Bugün bu sütunlarda Atatürk'ün kültür anlayışını dile getirmemiz, onun kültür anlayışı ile bizlere emanet ettiği laik Cumhuriyetin tartışma götürmeyen başarısıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün kültür ve çağdaşlaşma politikası ile kendisini Batı Dünyası (medeniyeti)'na kabul ettirmiştir.

Milli Prodüktivite Merkezi,
Anahtar, Kasım 1989 Yıl: 1, Sayı: 11

ÇAĞDAŞLAŞMA MI? BATILILAŞMA MI?

Giriş: Sözcükler ve Kavramlar

*Çağdaş, çağımıza, zamanımıza uygun;
Muasır, asır ve yüzyılımıza uygun, asrî.*

Modern, yeni, son moda, son (yakın) zamanların modasına uygun. Bugün, Hal-i hazır. Batı Dünyası (Avrupa), Rönesans'tan bu yana sanat, edebiyat ve mimarlıktaki yeniliklere "modern" diyegelmiş.

Anglo-Saxon'larla Amerikalılar da, çağımızın, günümüzün eğilimlerine uygun anlamında *Contemporary*- (zamanla birlikte), sözcüğünü kullanırlar. Çağdaş anlamına gelir. Almanca'da da, filozof Hegel'den bu yana bir *Geist* (Ruh, kültür) ve *Zeit-geist* Zamanın ruhu, zamana uyum anlamında bir "Çağdaşlık" vardır. Türk dili ve düşüncesindeki, asrî ve muasır, asrımıza ait, modern veya çağdaş anlamında kullanılmıştır. 1950-60'lara doğru çağdaş sözcüğü ile modern birbirinin yerine kullanılmışsa da, özdeş değildirler. Sinan ile eserleri, çağdaş olmadığı halde çağında modern idiler. Türkçe çağdaş, Fransızca modernden çok İngilizce'deki *Contemporary* (zaman-daşlığa) yakındır. Kavramın Türkçe'deki evrimi şöyle oldu: Asır (yy), asrî, çağ ve çağdaş... gibi anlam olarak, aynı yaşam ve değerleri paylaşan, kafadar, ileri, ilerici. Dünya'daki ileri medeniyetin temsilcileri, yandaşları, savunucuları, önderleri, sözcüleri, gibi. Batı dünyasında, din ile devlet, dünya ile ahret (inanç) işlerini ayırmışlık anlamında ikinci bir "çağdaşlık" daha vardır ki, Latince *Secula*'dan türetilen bu akıma *Secularism* derler. Biz Türkçe'de bu İngilizce deyişmin Fransızcasını kullanıyor ve ona "laiklik" diyoruz.

Batı-Garp

Türkiye'de Batı Avrupa ve Avrupa+ Amerika kıtaları anlamındadır. Batı, Doğuya yani Asya'ya göre Batı Amerika'ya göre Doğu'dur.

Batı'yı daha iyi vurgulamak isteyenler, "Kuzey Amerika" ya da "Kuzey-Batı Avrupa" deyimlerini kullanırlar. Batı, Osmanlıca'daki Garb'ın karşılığıdır.

Şimdi çoğu Batı ülkeleri, Avrupalı ve Amerikalı ülkeler kendilerini;

- (1) Yunan-Roma kültürlerinin devamı;
- (2) Hind-Avrupa dil ailesinin üyesi,
- (3) Yahudi-Hristiyan Dünya görüşünün (dinlerinin) takipçisi,
- (4) Rönesans ve Aydınlanma çağlarının mirasçısı,
- (5) Bilimsel keşifler ve endüstri çağının temsilcileri,
- (6) Özgürlükçü demokrasinin (insan onurunun) savunucuları,
- (7) Geleceğin bilgi ve bilişim çağının adayları,
- (8) Dünya medeniyetinin bayraktarları, kalesi, koruyucuları olarak görürler.

Yakın zamanlara kadar, dünyamızın modern dillerinde bir "Batı= Medeniyet =Çağdaşlık" özdeşliği vardı.

Dostoyevsk'nin "*Batı Batı Dedikleri*" ile Atilla İlhan'ın "*Hangi Batı? Anılar ve Acılar*" eserinde, Çağdaş-Batı uygarlığına çok benzer eleştiriler yöneltmiştir. Batılılar da Doğuyu kendi Batı-merkezci görüş açılarından değerlendirmiş:

"*Doğu Doğudur Batı da Batı*", bu ikizler hiçbir zaman birleşemez" demişlerdir.

Bu görüşle, küçümsedikleri Doğuya medeniyet götürmeyi kendilerine görev edinmişlerdir.

Çağdaş-Batı Medeniyeti

İki dünya savaşı arasında, burjuva-kapitalist ve Hristiyan olmayan bir sosyalist devrime tanık oldu; İki Dünya Savaşı'ndan sonra Dünya, Yunan-Roma geleneğinden türemeyen, Hristiyan olmayan ve Hind-Avrupa dili konuşmayan Japon ekonomik mucizesi ile Japon çağdaşlaşmasına tanık oldu. Batı dünyası, çağdaşlığın tekeline, medeniyetin bayraktarlığını yitirir gibi oldu. Geçen yıl Seul Olimpiyatları'na katılan Batılılar, "Olmaz'ın olduğu"nu, Batı ile Doğu ikizlerinin

uzak-Doğu Asya'da birbirine kavuştuğunu çoğunlukla kabul ettiler. 21. yüzyıl, uzak-Doğuda gerçekleşen bu yeni birliğin çağı olacaktır. Özetle, bugün çağdaşlık, Batının tekelinde değildir! Batı ile Çağdaş, özdeş değildir. Japonya, kuşkusuz, "çağdaş" bir ülkedir ama Batı ya da Batılı değildir. Tayvan, Singapur ve Kore de Japonya'nın izindedir. Çin uyanıyor ve çağdaş kültürel kimliğini bu akımın içinde buluyor.

Türkiye'nin yakın geçmişinde, Çağdaşlık ve Batılılık ikilemleri. Yeniçeri Ocağının kuvvet zoruyla kaldırılması (*Va'kayı Hayriye*). Tanzimat ve Meşrutiyet girişimleri, Devlet ve Milletin temel yapısına inemeyen, biçimsel Batılılaşma çabaları olarak kaldı. Ne var ki, Yeni Osmanlılar'ın desteklediği *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* akımları Devleti, Osmanlı'yı kurtarmaya yetnedi. İlk laik-Türkçülük fikri ve hareketi 20. yy'ın başlarında doğdu. Kazan Türklerinden Yusuf Akçura ünlü "*Üç Tarz-ı Siyaset*" makalesinde Türkçülük hareketini, tek çıkar yol olarak görüyordu. İttihat ve Terakki'nin ideologu ve Türk milliyetçiliğinin sözcüsü olan Gökaltip ise, yıllar sonra,

*"İslam dininden,
Batı medeniyetinden ve
Türk milliyetindenim"*

derken, örneğin Batı'da olmayan bir din, medeniyet ve hars ayırımı tasarlıyor, sonra bunların bir sentezini yapmaya arıyordu.

Devrimci Devlet adamı Atatürk ise "Hedefimiz, *muasır* Medeniyet Seviyesi (çağdaş uygarlık) düzeyi'nin üzerine yükselmektir" derken, Batılılaşmayı değil Çağdaşlaşmayı amaçlıyordu. Uygarlık ile kültür arasında bir ayrım görmeyen Atatürk çağdaşlığın kültürel muhtevasını dolayısıyla yönünü Batı'da buluyordu. Çağdaşlığın özü, kuşkusuz endüstri (kent) uygarlığıdır. Batının din ve kültürlerini, gelişme aşamalarını taklit etmeden onların gelişme düzeyine gelebilirdik. Çağdaşlık yolu —Batılılar gibi olmak değil— kendimiz gibi olmaktan geçiyordu.

Onlar gibi yani Batılılar gibi, giyinip kuşanarak değil; çağdaş uluslar gibi düşünüp yaşayarak, üretip tüketerek çağdaşlaşabilirdik, ancak!

Çağdaşlaşmanın bilgi ve belgelerini onlardan alıp öğrenmemiz, uygulamamız gerekiyor. Batıya benzemek belki kaçınılmazdı ama asıl

hedef Batı değildi. Çağdaşlaştıkça, biz bize benzeyecek, kendimiz olacak, kendimiz kalacaktık. Atatürk, *Çağdaşlığı, Batılılığa* yeğledi. Çünkü, Türk toplumu; kültür tarihi bakımından

- a) Yunan-Roma köklerinden
- b) Hristiyan-Yahudi dininden,
- c) Hind-Avrupa dilleri ailesinden değildi,
- d) Bir orta-sınıf bilimciden yoksundu!

Sömüren ve sömürülen sınıflar da bulunmadığına göre, devrimin egemen ideolojisi, *kapitalizm* veya *sosyalizm* değil, cehalet ve geri kalmışlık zincirlerinden bir an önce kurtulma savaşı idi. Türk Devrimi'nin asıl amacı ve hedefi, çağdışı kalmış bir toplumsal yapıyı, en hızlı yoldan eğitip aydınlatmak, çağına erdirmek, kısaca, çağdaşlaşmaktır!

Ulusal, Kurtuluş Savaşının hedefi, çağdaş Türk İnsanı yeniden, yeni baştan eğitmek olarak belirlendi. Ancak bunun için, yeni bir kültür (ortamı) yaratmak gerekiyordu. "T.C.'in temeli Kültürdür" ama bu Osmanlı İmparatorluğunda miras kalan bir hürafeler (dini söylenceler) kültürü değil, Laik T.C.'nin çağdaş kültürü olacaktı. Atatürk, laiklik ilkesini çağdaşlaşmanın bir ön-kşulu olarak görmüştür. Neden sadece Demokrasi değil de Laiklik? Devrimci Cumhuriyet, Batıyı taklit etmeden, çağdaş medeniyet düzeyine doğru yükselecektir! Gerçek Atatürkçülük bu yolda ilerlemektir. Atatürk'ün bize bıraktığı *Çağdaşlaşma ülküsü*, ölümünden sonra "*Batılılaştırıldı*" 1950'lerde, Batılılaşma oldu. Profesör Mümtaz Turhan, 1956'da *Garplılaşma'nın Neresindeyiz?* adlı denemesini yazdı. Batı ile karşılaştırıldığında, durumumuzun vaziyeti hiç de parlak, iç-açııcı değildi. Çağdaşlaşmanın ilk bunalımı 1950 sonlarında yaşandı, Yabancı uzmanlarla takviyeli Eğitim Milli Komisyonu, bütün dünyayı dolaştıktan sona yazdığı raporda, Japonya'yı bize örnek gösteriyordu: "Türkiye'de Japonya gibi yapmalı, Batı medeniyetinin yalnız teknolojisini alıp kendi kültürünü korumalıydı." Milli eğitimciler ne yazık ki, Japon gerçeğini görememişler, Batı teknolojisini alırken, kültürü korumanın, geleneksel kültürü koruyarak teknoloji almanın mümkün olup olmadığı sorusunu sormamış, sorgulamamışlardı.

Türk İnkılabına Bakışlar eserini yazarı Peyami Safa (1938), 1963'de yayınlanan *Doğu-Batı Sentezi*'nde, Batıdan —bilim değil— sadece teknoloji alıp Doğu (İslam) kültürünün korunması tezini savunuyordu. Şair Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu*'daki coşkulu yazılarıyla Peyami'yi destekliyordu. Sonradan *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın tarihini yayımlayacak olan Niyazi Berkes, Japonya'dan yazdığı *Asya Mektupları*'nda olayın *Batılılaşmadan Çağdaşlaşma* olduğunu doğruladı ama Berkes'i okuyan olduysa bile anlayan çıkmadı. Doğu-Batı Sentezciliği veya umarsız Batıcılık 1961 Anayasası ile önlendi ama ölmedi. İstanbul'da tüten Aydınlar Ocağı, P. Safa ile Kısakürek'in Sentezciliğini gündemde tuttu. Batıya karşı çıkan Sentezciler, 20-25 yıllık Cumhuriyet döneminde başarılı olmadı. Öyleyse Doğuya dönelim derken, yanılıyordu. Batı sentezciliğini, *Türk-İslam Sentezi* etiketi altında 12 Mart hareketine mal etmeğe çalıştı. Bu çaba 12 Eylül'de ulaştı hedefine. Çağdışı kalmış bir Doğu-Batı sentezciliğini savunan *Türk-İslam Sentezi*, 12 Eylül'ün milli kültür politikası oldu. Türk-İslam Sentezcileri, *milli kültür politikalarını*, kültürün "değişmeyen özü"dür üzerine kurmuşlardı. Türk-İslam Sentezi yayınlarını inceleyen bir grup araştırmacı, "Değişmediği" iddia edilen "öz"ün *Türk Kültürü değil "İslam dini"* olduğunu gösterdi. Bu yönü ile sentezciler, laikliği de, değişmeye bağlı çağdaşlaşmaya da, Batı Medeniyetine de karşı çıkıyorlardı. *Doğu-Batı Sentezi, Türk-İslam Sentezi, Batı-Batılılaşma* derken, Atatürk İnkılapları, İslam dini-ne, devletine mi indirgemek isteniyordu? Türk-İslam Sentezi olmazdı. Çünkü, Semavi bir din, devlet düzeni ve medeniyet türü olan İslam, hiç bir milli kültür ve ulus ile senteze açık değildi. Kültürler sayısal ortalamadan çok, kimyasal sentezlere benzerdi.

Türk-İslam Sentezi hareketi, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna katılma kararı ile zayıfladı. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Sayın Güzel, Mecliste, *Türk-İslam Sentezi*'ni kabul etmediklerini resmen açıkladı. Oluşacak Batılılaşma sevdası, Sayın Özal'ın "*Çağ Atlayan Türkiye*" eserinde, Türklerin "Batılı" olduklarını savunuyormuş. Ben de kendimi Çağdaş bir Batılı gibi duyumsuyorum ama çağdaş olmayan Batıcı'larımızı anlıyamıyorum.

Avrupa Birliğine, ancak çağdaşlaşarak katılabiliriz. Kültür tarihimizi ve ulusal kültürümüzü inkar etmeden Batılılaşamayacağımıza göre, özetle, * ağdaşlaşma* diyorum. Türk-İslam Sentezinin  ıkış yolu: *laik bir  ağdaşlıktır*. Dinsizlik değil, *Laiklik*.

Hacettepe  niversitesi'nde
" ğrenci Sohbeti" 1990.

DEVİRİMİN ADINI KOYALIM

Yalnız günlük olaylara koyduğumuz tanılar değil toplum varlığımızın genel durumu ve gidişi üstüne görüşlerimiz de zamanla değişiyor. Son otuz yılda ne büyük sınavlardan geçtik geldik bu günlere: "Demokrasi, görülmemiş kalkınma, 27 Mayıs, İkinci Cumhuriyet, Planlı Dönem, Muhtıralı/Partilerüstü Hükümetler, Akgünler, Milliyetçi Cepheler, Dar-Boğazlar, Seçeneksiz umutlar..." vb. Aklayamadığımız karagünlerin hemen ardından yükselen "bozulma", "çözülme", "içsavaş", "tükerune" sesleri, zaman zaman, son "Umut ışığını" da söndürür gibi olmuyor mu?

Durum

Günlük yaşıyor, günlük ya da güncel olayları değerlendiriyoruz ancak. Olup bitenleri o günün rafına kaldırıp unutuyoruz. Olaylar arasındaki saklı ilişkiyi, olaylar ötesindeki tarihi anlamı kavrayamıyoruz. Niyesini ve ereğini tam anlıyamadığımız olayların yükünü taşıyacak kurtarıcılar, sorumlular arıyoruz. Sorumlu olduğunu sandığımız suçlular ve güçlüler arıyoruz. Bulamazsak yaratıyoruz onları. Gerçek ya da hayali kişiler, liderler, partiler, cepheler, örtülü örgütler, gizli niyetler ve komplolar, kimliğini geçerliğini tam bilemediğimiz, açıklayamadığımız bir sürü soru! Ver yansın yükleniyoruz hepsine. Ne var ki, sorumluların gölgelerine karşı açtığımız bu tek yanlı savaşım, gidişi düzeltmiyor. Olaylar belli bir yönde gelişip duruyor, sanki.

Kargaşa yok kargaşa isteyenler, korku yok korkutanlar, devrim yok devrimciler var, diyoruz. Devrim isteyenlerden yakınıyor, açıkca "devrim" den söz edilmesini iyi karşılamıyoruz. Cadı kazanlarında kötü ruhlar ve şeytanlar, düş dünyamızda "kurtarıcı melekler" yaratıyoruz (Mümtaz Soysal, *Milliyet* 12 Ocak 1979). Yasal boşlukları, kargaşayı, karamsarlığı ve bunların yol açtığı, sapkın

taşkın davranışları toplumsal bunalımın —sonucu gibi değil de— nedeni olarak yorumlamak eğilimindeyiz. Kısaca hoşnut değiliz, kendimizden, çevremizden, genel durum ve gidişten. Herkesin de biraz kaygılı olduğunu seziyoruz. "Haydi, iyisin iyisin" diyoruz ama içimizden sinsice gülüyoruz, inanmadığımız için. Köylüsü kentlisi, üreticisi, genci ve yaşlısı, zengini yoksulu, yöneteni yönetileniyle birlikte toplum çoğunluğunun kuşkularına tanık oluyoruz. "Köşeyi birlikte döneceğimizden" pek umutlu değiliz, doğrusu. Devrim öncesi Fransız toplumu için söylendiği gibi "Köylüler artık eskisi gibi yaşamak istemiyorlar; kentlilerin ise artık güçleri yetmiyor! "Ne olacak? yoksa sakın kimilerin korkuyla, ötekilerin umutla beklediği *devrim* mi olacak? *Devrim* mi? *Ne devrimi!*

Devrim

Ne korkalım boş yere ne de yok yere umutlanalım. Devrimin olmuşu, olacağı yok. DEVRİM OLUYOR! Otuz yıldır olup bitenlerin, olup da bitmeyenlerin, belki de, daha bir otuz yıl süreceklerin en kısa ve doğru tanısı *devrim*'dir. Kuşkusuz, süregelen devrim ne korkulanların en kötüsü, ne de umutla beklenenlerin en iyisidir. Ancak toplumumuzun bugün, yapabildiği devrim budur. Gerçi, "Cumhuriyet İnkılâpları" ile "Türk Demokrasi Hareketi"nin yasal çocuğu olan bu devrim, 27 Mayıs-Anayasası" "12 Mart-Muhtırası" ya da "Tam Süre Yasası" türünden bir "devrim olayı" değildir ama onları ve daha pek çoklarını içine alıyor.

Bu devrim, Osmanlıca'da inkılap/ihtilâl, yeni dilde "dönüşüm" denen, büyük oylumlu, geniş kapsamlı, uzun süreli, köktenci değişme ve kalıcı yenilikleri içine alan bir toplum olgusu, yaşamın kendisi gibi yıllar ve çağlar boyu sürecek bir gelişme dizisinin bütünü ve bileşkesi görünümündedir.

Sanki devrim insanlık dışı bir olaymış, doğadışı bir gerçekmiş gibi devrimimizi saklamaya çalışıyoruz —kendimizden ve dünyadan. Nendense Cumhuriyet ve Atatürk Devrimleri'nin çoktan yapıp bitirildiğine inandırılmışız. Oysa Batı'nın "Burjuva Devrimi" dediği büyük aşama en az iki yüzyıl sürmüş. Yoksa biz "*devrim*"den korkup durur-

ken sessiz ve derinden bir "*Karşı-devrim*"mi olmuş? Gerçek öyle ki otuz yıllık koca bir devrimi saklayacak yerimiz kalmadı artık. Tütengil'in (*Milliyet*, 8 Ocak 1979) değindiği gibi, kır ve kent yerleşmelerinde yaşayan halkımızın sayıca *eşitlenmesi*, Demirel deyişiyle, "*kentde ne varsa köyde de olacak olması*", başka bir deyişle köydeki yokların kentde de bulunmaması, bu devrimin ülke yüzeyinde görülen kanıtlardır. Devrim, köylüleri kentlileştirirken: kentlerimizi kırlaştırdı. Bu sonuç, seçmen oyuna yapılan yatırımlar, verilen ödünler karşısında kaçınılmazdı. Dünyanın kuruluşundan bu yana rençberlik yapmış, kendi yağıyla kavrulmuş köylüler artık ürünlerini değerlendirdikleri ölçüde, tüketim gücü büyüyen, küçük esnaf memur gibi hizmetlilerin toplumdaki yerini alan yeni kentliler olmaya başladılar. Kısaca *devrim* bu!

Büyük Fransız (1789) Devrimi ya da Rus Sosyalist (1917-Ekim) Devrimi gibi ünlü devrimlere benzemediği için ona bir ad koymakta güçlük çekiyoruz. Oysa *bizim devrim bize benziyor*. Sorunları, kargaşası, çelişkileri, şehit ve kurbanları, iç ve dış çatışmaları, yiten çocukları ve tükenmez ateşi ile tam bir devrim! Öncüleri, sloganları, çağdışı gibi görünen aşamaları, dolmuşu, gecekondu, değnekçisi, bedavacıları, varları yokları, kendi yaptıkları devrime karşı çıkan "büyük"leri, "öteki" ya da bir sonraki devrimi düşleyen devrimcileriyle ulusal bir Türk olgusu!

Nesi eksik öyleyse bizim devrimin? Şöyle hepimizin anladığı benimsediği bir devrim olmak için? Sanımca yalnız *bilinci*! Devrimi yapıyoruz da ne yaptığımızı bilmiyoruz. Onun bilincinde değiliz. Bu da başka bir devrim göstergesi! Çoğu devrimler böyle oluyor: Büyük Fransız Devrimi'ni (1789) Bastil Baskınıyla başlatanlar —tarihçi Michelct'ye göre— devrimciler değil, genç tarihçilerdi. Yıllar sonra kral ailesi giyotine gidene değin Fransa'da kimse "devrim" (*revolution*) sözü etmemişti.

Yorum

Sınıfsal kökenli öteki ünlü devrimlere benzeyen ve de tabii hiç benzemeyen kimi yanları ve yönleri var bizim devrimimizin:

Devrim, "demokratik" bir seçme seçilme hakkının istenmesi. bu hakkın yukardan verilmesi ve barış içinde kullanılmasıyla başladı. Gücü ve ivmesi arttıkça *sorunları*, *boyutları*, taşkınlıkları ve yıkıp geçtiklerinden geriye kalan tüzel boşluklar büyüdükçe şimdi devrim daha iyi anlaşılıyor.

Devrimin öncüleri, kendi başlattıkları toplumsal akımın yol ayrımlarında, yitip gittiler ya da onun çok gerilerinde kaldılar. Bozkıra su götürerek büyüttükleri demokrasi fidanının "Ocak ayında don vuracak!" diye durdurmağa çalışan *karşı devrimciler* oldular.

Cumhuriyet'in kurucu (bürokrat-asker) kadrosu ise, tarihi kimliğini yenileyip devrimci güçlerin politik desteğini de kazanarak "Türk Devrini"ni barışçı ve insancıl bir yörüngeye oturtunağa çabalıyor.

Batılı güçler, savunma antlaşmaları, kalkınma yardımları, bütünleşme örgütleri, proje kredileriyle en baştan beri isteyip destekledikleri bu demokrasi denemesinin ulaştığı boyutlar karşısında Türkiye'deki devrimci hareketi hiç olmazsa şimdilik yavaşlatarak denetlemeye kararlı görünüyorlar. Oysa devrimimiz yalnız dış destekle başlamadığı gibi yardımların tümünden kesilmesi de onu pek etkilemedi. Yapacakları yardımın devrimci gidişi ne yönde etkileyeceğinden kuşku duyan Batılı güçler ağırdan alıyor, Türkiye'nin ekonomik sorunlarını Ortadoğu'nun bozulan petrol, barış ve güvenlik dengesi içinde çözümlemeyi düşünüyorlar. Beri yandan dış yardım geciktikçe devrimci hareket *bağımsızlık* ve *ulusal kimlik* kazanıyor.

Az gelişmişlikten kurtulmak, Batı topluluğuna katılmak amacıyla başlatılan Türk demokrasi hareketi, ana hedeflerine henüz ulaşamadı ama önceden görülmeyen önemli bir aşama yaptı: Türk dili ve düşüncesindeki "*Devler*" kavramını, o kahir, tükenmez, dokunulmaz, yetkisi ve sorumluluğu tartışılmaz devlet gücüne duyulan güveni şöyle kökten bir sarstı. Devlet bu sarsıntıya dayandı ama caydırıcı olamadı.

Demokrasi Devrimi, gücü ve yetkisi sarsılmış devletin geleneksel saygınlığı, morali bozulmuş toplumun hukuksal kişiliğini yenilemek için yapıyor. Toplumun gerçek varlığı ile tüzel kişiliği arasındaki bu çelişki veya çatışma, giderek, çoğumuzun kaygılandığı kimilerimizin kendi çıkarına kullanmaya kalktığı, düzen ve yasa boşlukları

yaratıyor. Öyleyse devrim, sürmek zorunda, kendi yarattığı boşlukları doldurmak, yaraları sarmak, yıkımları onarmak için.

Sonuç ve Özet

Bilenlerin çoktan görüp söylediği, toplum bilincimizin ise hiç bilmek, duymak istemez görüldüğü tarih gerçeğini adlı adınca yeniden ortaya atmanın, gündeme getirmenin ne yararı var sorusu akla geliyor. Özetle devrim bilincinin belli başlı şu yararlarını düşünüyorum:

(1) Günlük olayların artan gerilimi tükenmeyen bunalımları karamsarlığı içinde çatışıp durduğumuz, suçladığımız kişileri anlamaya; bizden biraz önde ya da geride, sağda ya da solda oldukları için "aşırılık"la kınadığımız kişileri yanınızda görmeye başlayabiliriz.

(2) Devrim süreci, *kuşaklar sürececek bir dönüşüm* diye bilindiğine göre, korktuğumuz aşamanın, devrimin kendisi değil de, bir *içsavaş* olduğunu görürüz. Devrimden korkup savaşa gideceğimize, devrimimizi içsavaştan sakınarak sürdürebiliriz. Devrim, toplumsal bir savaşım ama içsavaşlar her zaman devrim sürecini çabuklaştırmıyor.

(3) İçinde yaşadığımız devrim sürecinin bilincine varırsak, devrim oldu olacak diye yersiz umutlanmayı, savaş koptu kopacak diye gereksiz korkuları bir yana bırakarak, yaptığımız devrime belki bir yön bile verebiliriz. Devrim, toplumsal bir olay olduğuna göre ona verilecek ulusal yön ancak toplumsal bir bilinçle gerçekleşebilir. Devrim, bilinçle başlamak zorunda değildi kuşkusuz ama doğru yolunu ve tarihi yönünü ancak bilinçli çabalarla bulacak gibi görünüyor.

Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler,
15 Ocak 1978

BİLGİ, BİLİM

VE BİLİŞİM

DARWIN: İNSANOĞLU'NUN EVRİMİ SORUNU

Doğabilimcisi Charles darwin (1809-1882), *Türlerin Kökeni* (1859) kitabıyla, çağdaşlarının dünya görüşünü ve inanç dünyasını ikiye bölmüştü. "Evrim"e inanan "Darwin"çilerle, insan dahil bütün canlıların bugün oldukları gibi yaratıldığını ve değişmeye uğramadan yaşadığına (*Tevrat'taki Tekvin-Genesis=Kuruluş öyküsüne*) inanan "yaratılışçı"lar, yüzyıldan beri, "evrim"i ve "Darwin'i tartışır oldular. Britanya Bilim Kurumu'nun 1860 yılında yapılan toplantılarından birinde, Oxford Psikoposu Wilberforce, Darwin'in "Evrim Kuramı"nı — yani "*doğal seçim*"i— savunan Thomas Huxley'i şu soruyla güç duruma düşürmek istemiş: "Büyükbabasının maymun olduğunu kabul eden kimsenin büyükannesinin de maymun olması gerekmez mi?"

Alaycı saldırıyı, Huxley şöyle yanıtlamış: "Hayatın gerçeklerini bulmak için uğraşıp didinen, bilim öncülerini böylesine söz oyunları ile karalayan insanlardan olmaktansa, haddini bilen ve gerçeğe saygılı "*maymun*" soyundan gelmiş olmayı tercih ederdim!"

Söylendiğine göre Darwin'de oradaymış ama tartışmaya katılmamış (Bingham 1982 78). Olayı öğrenen gazete, haberi şu manşetle vermiş: "Darwinci Bilgin Maymun Soyundan Geldiğini Kabul Etti!"

Yüz yıllık klişe haber son yıllarda biraz değişikliğe uğradı. Şimdilerde, "İnsanın maymundan geldiğini iddia eden Darwin" diye giriliyor, konuya. Bu klişede, iki kasıtlı çarpıtına birden yapılmaktadır. Önce, haber kaynağı Darwin değil Huxley'di; sonra, Huxley, maymunluğu değil, "maymun gibi bir insan olmaktansa", "'insan gibi bir maymun" olmayı tercih edeceğini dile getirmişti.

Darwin, kendi anılarında şöyle yazmış: "Doğa bilimlerindeki soylu birikime küçük de olsa bir katkıda bulunmak için, içimde karşı durulmaz şiddette bir tutkunun uyanmasında bilimin büyük payı olmuştur."

Bu alandaki soylu birikime "küçük de olsa bir katkıda bulunmak" ateşiyile yanıp tutuşan Darwin, büyükbabası ve doğabilimcisi Lamarck (1809) gibi, yeryüzündeki yüzbinlerce canlı türünün oluşumunu açıklayacak temel bir ilke ya da genel bir kuram peşindeydi. Genç Darwin, henüz iyice tanınmıyordu ama İngiliz Bahriyesinin *Beagle* gemisiyle yapılacak Dünya Araştırma Seferine doğabilimci olarak çağrıldı ve beş yıl süren bu sefere katıldı (1831-36). Darwin'in en değerli yazıları bu araştırma seferinin gözlem notlarında bulunmaktadır.

Darwin, bu anıları üzerinde yirmi yıl daha sabırla çalışarak, evrimin "*doğal seçim*" yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu görüşünü geliştirdi, sezgisini kanıtladı. Ancak evrim kuramıyla uğraşan ilk araştırmacı Darwin olmadığı gibi, "*doğal seçim*" ilkesini öneren ilk bilgin de Darwin değildi.

Darwin, kendisinden öncekiler gibi yalnızca bir kuram önermekle yetinmemiş, evrimi kanıtlamış, bilim çevrelerini inandırmaya, peşinden sürüklemeye başlamıştı. Tepki ve sorunlar da buradan doğuyordu.

Darwin'in "*doğal seçim yoluyla evrim*" kuramı görüldüğü kadar güvenilir idiyse *Tevrat*'taki "kuruluş" öyküsü yanıltıcı (yanlış) olmalıydı. Oysa, kutsal kitaptaki Tanrı buyruğunun doğruluğuna dayanarak, Adem Baba'dan öncesini kurcalayan nice kitaplar yakılmış, nice kişiler afaroz edilmişti (Güvenç 1979: 10). Fransız doğa bilgini Buffon'un (1749) 70 bin ya da 500 bin yıllık dünyası ile filozof Kant'ın (1982: 134) *Evrensel Gökler Kuramı (Cosmogony)*'nda sözünü ettiği yüzmilyonlarca yıllık evreni, İrlandalı Rahip Ussher'in sadece 5-6 bin yıllık yaradılış hesaplarına hiç uymadığı gibi, "yaradılmış evren" inancının yerine "oluşan evren" kuramını koymaya da pek yeterli olmamıştı.

Ancak, "evrim"den söz etmek, giderek, sakıncalı serüven olmaktan çıkıyordu. Onsekizinci Yüzyılın ikinci yarısı, birbirinden ünlü evrimcilerle doluydu. Eşzamanlı İbrahim Hakkı (1703-1780), *Mari-fetnâme*'sinde, yalnız evrimi değil, insanın düpedüz maymundan geldiğini de yazmış ama evrim sürecini açıklamaya kalkmamıştı. Fransa'da Voltaire, Turgot, Gibbon, İskoçya'da Adam Fergusson, Millar, Adam Smith'in tarih (insan) görüşleri de temelde "evrimci" idi:

İnsanoğlunun hangi evrim basamaklarından aşmış gelerek o günkü uygarlık düzeyine yükseldiğini araştırıyorlardı. Fransız Devrimi sonrasında Lamarck (1809), Saint-Simon (1820'ler), Auguste Comte (1830), yerbilimci Lyell (1830), Hegel (1837) ve Marx (1859), evrimci geleneği sürdürmüşlerdi. Darwin, onların eserlerini okumamış olsa bile, çoğunun çağdaşı idi. Çağının evrimci ruhundan Darwin'in ne ölçüde etkilendiğini saptamak pek kolay değilse de; kendisinden sonraki evrimcileri yakından etkilediği rahatça söylenebilir.

Amerikalı hukukçu Morgan (1877) *Antik Toplum*'un İsviçreli hukukçu Bachofen (1861) *Aile Hukuku*'nun, Britanyalı hukukçu Maine (1861) ise *Yazılı Hukuk'un Evrimini* incelemişlerdi. İnsan bilimin kurucu babası sayılan İngiliz Tylor (1871), *İlkel Toplum* eserinde, Tüm Tanrı'dan Tek Tanrı'ya doğru, dinlerin genel evrimini incelemişti. Alman filozofu Nietzsche (1882: 167), tüm evrimci çabaların çarpıcı özetini şöyle yapmıştır: "Tanrı öldü, O'nu biz öldürdük!"

Evrimciler arasında Darwin'in özel bir yeri vardı. Çağdaşları evrim sözünü etmiş ama kimse evrimi kanıtlayamamıştı. Nasıl oluyordu bu "evrim" denen değişim ya da dönüşüm? Evrim sürecinin açıklamak üzere ortaya atılmış çoğu kuramlar, metafizik bir varsayımdan ya da iyi açıklanamayan bir sezgiden öteye geçememişti. Evrimci bilginlerin en ünlülerinden olan Herbert Spencer'in (1876) *"Evrim Yasası"* adını verdiği temel ilke aynen şöyleydi: "Evrendeki her (canlı, cansız ya da canlı-üstü) varlık alanından, öz'ün yoğunlaşıp bütünleşmesi, bu sürece koşut olarak, hareket (enerji)'in dağılıp yayılması ilkesi egemen (geçerli)'dir."

Yasa belki geçerli olabilirdi ama bu yasayla, "öz"ün neden dolayı yoğunlaşıp bütünleştiği, hareketin neden dolayı, nasıl dağılıp yayıldığı açıklanmış değildi. (Bkz. Güvenç 1976:66).

Oysa canlı türlerin evrimini "yaşam savaşı" ve "doğal seçim" ilkeleriyle açıklamaya çalışan Darwin, *doğanın güçlüyü tuttuğunu, değişimin (yani evrimin) bu yoldan gerçekleştiğini hemen hemen kanıtlamıştı*. Öyle ki, Darwin'in doğabilimlerdeki soylu birikime yaptığı bu "küçük katkı", Yaradan'ın "şerefli yaratık" insanla ilgili kutsal sözlerinin doğruluğuna gölge düşürmüştü. İşte Darwin'in "bilime yaptığı küçük katkı"nın bugün hâlâ bağışlanamayan büyük günahı buydu. Bu günah cezasız kalmadı.

Darwin'in Yanılgısı İnananları Sevindirdi

Türlerin Kökeni'nden yola çıkıp İnsanın Türeyişi'ne varan Darwin, "doğal seçilim" ilkesinde köklü değişiklikler yapmak gereğinin duymamıştı. Gerçi Darwin, "maymundan geldiğimizi" iddia etmemişti ya ondan çok daha geniş kapsamlı, daha köktenci bir ilke öneriyordu. Yalnız insanlar değil, bugün yaşamakta olan ya da soyu çoktan tükenmiş bulunan *bütün öteki türler, ortak ve tek bir atadan iniyordu*. İnsan, türlerin en gelişmiş, en güçlüsüydü ya hep o "onurlu" yerinde kalıp kalamayacağı bilinmezdi. evrim sürüyor, türler oluşuyor, kimileri zamanla tükeniyordu.

Darwin, insan cinsinin görünen, bilinen evrimini de "*doğal seçim*" süreciyle açıklıyordu. İnsanlar dünyasında da güçlü olanlar seçiliyor, çoğalıyor; güçsüzler ise yavaş yavaş elenip ortadan kalkıyordu, en güçlünün yaşaması, zayıf olanları sömürmesi, genel kısıtlayıcı uygun olduğunca kaçınılmazdı da! Doğa en güçlüyü seçtiğine göre, dünyayı onun yönetmesinden daha doğal ne olabilirdi? Farklarının "*doğal seçim*" ilkesi ile açıklanması, bir yandan ırkçılığa, öte yandan endüstrileşmiş ülkelerin geri kalmışları sömürmesine izin veriyordu. Kısaca evrimci bilim, büyük devletlerin dünyayı sömürme politikalarına alet ediliyordu.

Darwin'in kültürel evrimi biyolojik evrimden ayıramayışı, istenirse, o çağın yaygın görünen "*soyaçekim kavramı*" ile de açıklanabilir. Geçen yüzyılın ortalarındaki "*biyolojik kalıtım*", ana-baba'nın taşıdığı türlü "*özellikler*"in tümüyle çocuklara aktarılması anlamına geliyordu. Öyle ki, "*karga burunlu olmak*"tan özverili olmaya, şişmanlıktan zekâyâ, hoşgörüden oburluğa, her türlü fiziki, zihni ve ahlaki davranış soydan gelen genetik "*özellik*"ler sayılıyordu.

Yeterince genetik bilmeyen Darwin'in kalıtımla geçen özelliklerle, sonradan eğitim (ya da kültürleme) ile kazanılmış (öğrenilmiş) özellikleri birbirinden yeterince ayıramadığı açıkça görülüyor. Darwin, toplum ve kişilerin kültürel gelişim farklarını da "*doğal seçim*" ile açıklamayı denemiş ama başaramamıştı. Oysa, insanların ve toplumların kültür farkları açıklamaya çalışan toplumbilimci, İnsanbilimci çağdaşlarına yararlı olabilirdi hem kendisi, hem de bilim dünyası için!

Toplumbilimciler ile kültür tarihçileri Darwin'in "*doğal seçilime*" dayalı "insanbilimi"ni, kendi bulgularına aykırı buldular: Darwin'in insana ilişkin evrim kuramını reddettiler. İnsanoğlu'nun evrimi, yalnız "*doğal seçilim*"e değil, kültür süreçlerine de bağlı görünüyordu. Bu bilimsel katkısından rahatsız olanlarla Tanrı sözüne gölge düşürmesinden dolayı ona düşman olanlar, onun bu yanılışına, aslında pek çok sevindiler; çıkan fırsatı Darwin'e karşı rahatça kullandılar. Bu yanılışı ile Darwin, eski günahını affettirecek büyük bir sevap işlemiş, evrime karşı çıkanların eline güçlü bir silah vermişti. Yaklaşık yüzyıldan beri belli kurum ve çevrelerce, "Bilimin Darwin'i reddettiği" görüşü sürekli olarak yayılmakta ancak Darwin'in genel ve de özel iki kuramından hangisinin, hangi bilgin tarafından reddedildiği sorusu maksatlı olarak belirsiz bırakılmaktadır. "Çağdaş bilimin reddettiği "Darwin" kampanyası günümüzde de sürmektedir. Oysa çağdaş biyoloji, evrimi olduğu kadar doğal seçilimi de kabul etmektedir" (Bkz. Mayr 1978).

Bilim adamlarının da başarıları yanında başarısızlıkları, sevapları yanında günahları vardır. Bunlar kişiyi ancak daha yakından tanıyıp anlamamıza yardımcı olabilir. Darwin'in bilim tarihinde özel bir yeri var! Çünkü Darwin, "bilime yaptığı o küçük" katkısının cezasını, insan konusundaki büyük günahı ile çekineye mahkûm edilmiş üstün kişilerden biridir. Bu cezayı çekiyorsa da bir türlü ödeyemiyor. Darwin, insan gerçeğinin canlı yarısını görmüşse de canlı-üstü (süperorganik=kültürel) yarısını hiç kavrayamamıştı. Darwin'in görüp anlayamadığı "insan" varlığı, onun kutsal inançlara karşı işlediği büyük günahlı hiç bağışlamadı.. Darwin, doğanın yarattığı insanı incelemiş ama insanın doğasını anlayamamıştı; ne var ki insanlık da bu büyük araştırmacıyı anlatmak için özel çaba göstermedi; onu anlayamadı ve bu yüzden bağışlamadı.

Evrim'in Yolu: Savaşım mı, Dayanışma mı?

Yakın çağlara kadar, Batı Uygarlığının çoğu insanları şunlara inanıyordu:

- (1) Üzerinde yaşadığı Dünya (Toprak) Evren'in merkezindedir;
- (2) "İnsan" denen "şerefli yaratık" öteki canlılardan ayrıcalıklı olarak —Tanrı benzerinde ve bugün oldukları gibi — yaratılmıştır;

(3) Âdemoğlu insan akıllı, bilinçli ve hatta (Tanrı gibi) bilge bir varlıktır. (Bkz. Güvenç 1979: 26.)

Bu inanç üçlüsünden ilki Polonyalı Kopernik'in gözlemleriyle yıkılmıştı (Sagan 1982). Dünya artık Evren'in merkezinde değildi! Gezegenler, dünyanın değil, güneşin çevresinde dönüyordu. Kopernik ölmüş bulunduğu için suçun hesabı Galile'den soruldu.

İnanç üçlüsünün ikinci ayağı ile çok kişi uğraştı ama "yaratılış" inancının yerine "*evrim yoluyla oluşum*" kuramını koymak başarısını Darwin gösterdi. Ancak evrim kuramını bilimsel yöntemle kanıtlayarak insan türünü "şerefli taht"nden indiren Darwin, insanın inanan bir varlık olduğu gerçeğini görememiş, hemcinslerini kızdırmıştı.

Geleneksel inanç dünyasından sonra kalan "bilinç" dayanağını da Dr. Freud (1928) söktü attı, yerinden. İnsan da ayağını böylece yere basmış oldu. İnsan, kuşkusuz akıllıydı —akıllı olmasına— ama hiç de sandığı ya da övündüğüne *bilinçli bir varlık olmamıştı*. İnsan, hoşlanmadığı gerçekleri görmezlikten gelebilen —hatta yok sayabilen— karmaşık bir varlıktı. Ruh ve akıl hastalıklarının bilimsel açıklanması, Freud'a (1974) göre böyleydi. Akıl ve bilim gibi, bilincin de son kaynağı toplumdur. Çoğunluğa uyan "akıllı", uymayan "hasta" sayılıyordu.

Çağdaş insanbilimin gelişmesi üç temel dogmanın peş peşe yıkılmasını beklemiş; çağdaş insanbilim yeni temeller üstüne kurulmuştu. Geçen yüzyılın insanbilimi, canlıların evrimi ve ırk sorunlarıyla uğraşan biyolojik bir ırk sorunlarıyla uğraşan biyolojik bir antropolojydi. Bugünün insanbilimi kültür olgusuna da yer vermekte, yalnız ırklarla değil kültürlerle, yalnız evrimle değil benzerlik, benzerlik ve değişim sorunları ile de uğraşmaktadır. Çağdaş insanbilim, düşünceyi, yaratıcı eylemi, iyi ya da kötü bütün davranışları kültürün bir işlevi; insanın kendini, ya da kişiliğini gerçekleştirme çabası olarak yorumlar.

Darwin gibi Marx (1859) da, insanlığın evrimini savaşıma bağlı görüyor: "İnsanlığın tarihi, sınıf çatışmalarının tarihidir" diyordu. İngiliz Sepencer'in toplumbilim ilkeleri aynı derecede evrimci olmakla birlikte sanki biraz daha barışçıydı: "Toplumlar, basitten karmaşığa doğru çok boyutlu bir evrim yörüngesi üzerinde bulunuyor; merkezci

ve savaşçı toplum türlerinden kendi kendini yöneten ve barış yanlışı toplum biçimlerine doğru gelişiyordu" (Güvenç 1976: 66-8)

Alman Tönnies (1887) ile Fransız Durkheim (1898) da, *cemaat*'tan *cemiyet*'e doğru çizdikleri tarihi evrim yörüngesinde, işbölümünden doğan "*organik dayanışma*"ya, ağırlık veriyordu. Gelişen uygarlık, toplumdaki işbölümünü yaygınlaştırırken, ilkel toplumdaki benzerlik "*mekanik dayanışma*" yerini birbirine benzemeyenlerin "*canlı (organik) dayanışması*"na bırakıyordu. Savaşan dünya yerine, huzur içinde bir arada yaşayan insanların "başka dünyası" kuruluyordu. Özetle, evrimci düşüncede, savaş ile barış seçenekleri kıyasıya bir savaşıma girişmişti. Geride bırakılan iki büyük dünya savaşı, barışa bel bağlamış evrimcilerin umutlarını ne yazık ki boşa çıkardı. Umut sarsıldı ama ölmedi.

Çağdaş insanbilim, ne Marx kadar "savaşçı", ne Spencer kadar "barışçı" ve ne de Durkheim kadar "uzlaşmacı"dır. "Barış istiyorsan savaşa hazır olmak" ilkesi eski Roma'dan günümüze yürürlükte kalmıştır. Savaş hazırlığı, belki savaşı zaman zaman önlemiştir ama özlenen, evrensel barışı bir türlü getirememiş; savaş hazırlıkları çoğu zaman savaşla sonuçlanmıştır. Kültürel gelişme —hız farkından dolayı— çatışmayı gerektirse bile, insanlığın geleceği, toplumlararası barışla işbirliğine ve bunun için gerekli, bilinçli *dayanışmaya* bağlı görünüyor. Geçen yüzyılın kimi ünlü evrimcileri "*doğal seçilim*"in geleceğinden umutluydu. O yılların dünya savaşlarına tanık olmuş insanbilimcileri ise en güçlünün yaşamasına dayanma bir "*kültürel seçilim*" ilkesinin insanlığı nereye götürdüğünden —kaygılı değilse bile— oldukça kuşkuludur.

Canlıların çoğalması ve seçilimi için yeterli görülen doğal (*genetik*) üstünlükler, kültürel gelişme için de etkili olabilir! Bütün bu eleştirilerden sonra, Darwin'in "doğal seçilim yoluyla evrim" kuramının bilimsel açıdan geçerlilik olasılığı karşısında, insanoğlunun kurtuluşu, yeni bir varlık bilincine (devrimine) bağlı görünmüyor mu? Darwinci Thomas Huxley (1978) evrimci düşüncenin nereden nereye geldiğini, İkinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı bir denemesinde şöyle vurguluyordu: "*Neye yarar eğitim, eğer eğitim (insanoğluna), tarih, varlık ve değişim bilinci vermiyorsa?*"

DEĞİŞEN MEDYALAR VE SİNEMAMIZ SEMPOZYUMU

"Küreselleşen Dünya'dan Kimlik Arayışları ve Türkiye"

Konunun başlığı üç anahtar sözcük, deyim ve kavramdan oluşuyor. Sırasıyla:

Küreselleşen Dünya,

Kimlik Arayışları,

Ve Türkiye!

Bu sözcükler üzerindeki düşüncelerimi sunarak paneldeki görevimi yerine getirmeye çalışacağım.

"Küreselleşen Dünya"

Çok eskiden, "*Kürre-i Arz*" denirdi, sizler belki "Yer Küre"ye yuşıtiniz. İkisinde de, yeryüzünün küre biçiminde olduğu yani, yerin coğrafyası ya da geometrisi belirtilmiştir. Dünyamız zaten Küre biçiminde olduğuna göre, kürenin "küreselleşmesi" deyimıyla söylenmek istenen nedir, ne olabilir?

Ya dünya gezegeni küre değildi, ilk kez küreleşiyor,

Ya değışen dünya asıl biçimi olan küreye dönüşüyor,

Ya da dünyadaki toplumların küreselleşmesi. dünya ile "hütünleşme" vb. gibi simgesel bir anlamda kullanılıyor.

Küreselleşme Batı dillerinde, "küre" demek olan "*Globe*"dan, *global*'dan geliyor. Batı dillerindeki "globalization", dünyanın dünyalaşması anlamına gelen fakat çoğu sözlüklere henüz girmemiş yeni bir kavramdır. Küreleşmeden çok, *dünyalaşmak* anlamını taşır. Daha doğru Türkçesi *dünyalaşmak* olmalıydı diye düşünürüm. Ancak, adı böyle konmuş bir kez, düzeltilmesi artık zor. Küreselleşme kavramı geo-kökenli görüşleri çağrıştıırken, dünyalaşmak daha çok tarihi bilgi ve tarih bilincini anımsatıyor.

Neler oluyor da "Dünyamız küreselleşiyor" ya da dünyalaşıyor? diye sormak gereğini duyuyoruz. Sempozyumun ve panelimizin asıl sorunu budur, sanırım.

Globalizasyon süreci, "Global village" (Dünya Köyü) ile yakından ilgili hatta bu deyimden alınmış olabilir. Koca dünyamız küçülüyor; belki tam köyleşmiyor ama kocaman bir köye dönüşüyor. O köyde, herkes ötekiyle tartışmasa bile iletişim kurabiliyor. Birbirinden etkileniyor. birbirini etkileyip denetliyor. Ortak bir yazgıyı ve geleceği paylaştığının bilincine varmaya başlıyor.

Ne var ki, Dünya'nın değişmesi hiç de yeni çağıma özgü bir olgu değil. Dertli dünya hep değişerek gelmiş bu günlere/aşamalara. Tarım Devrimi, şehirleşme, yazı, matbaa, bilim, endüstri ve Fransız Devrimleri, uluslaşma, demokrasi, elektrik-elektronik, petrol, atom, enerji, otomobil, kalkınma, teknoloji-uzay çağı derken, bugün burada "Değişen Medyaları" bir veri olarak tartışıyoruz. Olup bitenleri basınyayın, TV ve sinema gibi gelişen iletişim/bilişim kanallarından izliyoruz. Yaşadığımız iletişim devriminin o kadar gözönünde olmayan ortak bir *tele* boyutu var.

Telepati ile teleskopu, telgraf ile telemetreyi hatta belki teleolojiyi bile duymuş olabilirdik ama bakın ne türleri, ne çeşitleri çıktı. "*tele*"nin:

Telefoto, telefon, televizyon, telepazar, telespor, telefutbol, teletatil, telekamera, telemüzik, teleüniversite, telemarket, teleteşhis, teletedavi, telepolitika, telekonferans, telesekreter, teleks, teleseks, teleoto, teleloto, telefaks derken tele-terör'e geldik. Olimpiyatlar bile teleolimpiyada dönüştü. Biz katılmıyoruz o bize, odamızın ekranına teleleniyor. En önemli devrim de galiba şu telefon hattı ile çalışan matbaa (baskı) mucizesi, yani telefaks. Bütün telelerin ortak paydasında "Tele-Komünikasyon" ya da uzaktan haberleşmeyi ve iletişim kurmayı sağlayan teknolojik-elektronik bir iletişim devrimi yatıyor.

Tele-komünikasyon, insanı insan yapan, yani sosyalleştiren iletişimin alt yapısı "*hardware*"i oldu. Bu alt yapı, insandan insana sürekli bilgi taşıyor. Bilgi, iletişim ağına yüklenince, son on-onbeş yıldır "*Enformasyon Çağı*" denen bir "*bilişim devrimi*" yaşanıyor. Bunun simgesi de kuşkusuz, masamızın üstündeki kişisel "*komputer ekran*"ları. O ekranda oynanan oyunlar, TV ile Video-Sinemanın o ekrana girmeye hazırlandığını haber veriyor. Bu aşama biraz gecikecek olsa da, sinema filmleri komputer desteğiyle üretilmeye başlandı bile.

Dünyamızı dünyalaştıran, bütünleştiren çağımıza damgasını vuran İLETİŞİM DEVRİMİ, kısaca, MEDYALAR işte böyle gelişmeler.

Avcı toplayıcı insan, gözünün görüp kulağının duyabildiği, okunun ulaşabildiği kimselerle haberleşebiliyordu.

Yazıyı keşfeden tarımcı, mekanı aştı, uzaktaki ve gelecekteki insanla ilişki kurmayı başardı.

Matbaayı keşfeden insan, yazıyla haberleşmeyi tek boyutlu (birebir) olmaktan kurtardı; zaman ve mekan boyutlarını çoğalttı.

Endüstri ve teknoloji devrimi, önce sesi sonra hareketi, önce siyah beyaz sonra da renkli olarak birleştirip bütünleştirerek bütün dünyaya yaymayı gerçekleştirdi. Bilgiyi, üreten ve tüketenlerin tekelinden kurtarma yolunu açtı ama aradaki yayıncılara teslim etti.

Küreselleşen dünya, böyle bir iletişim devrimi yaşıyor. Serüven başladı ama bitecek gibi değil. İnsan, geleneksel dünyanın zaman-mekan sınırlarını aşıyor. Aynı zamanda iki hatta çok yerde olabiliyor. Politikacı aynı haber bülteninde bize yurdun üç ayrı köşesinden aynı anda seslenebiliyor.

Mekanı ve zamanı ışık hızıyla gerilerde bırakan bu devrim, yüzyüze ilişkilerimizi sınırlayıp, kısıtlıyor. Sosyal insan, uzaktan kumandalı "tele-insan"a dönüşüyor; kalabalık içinde giderek yalnızlaşıyor, kendine yabancılaşıyor. Dünyanın öbür ucundaki ademoğlu ile anında konuşup görüşebiliyor da, kırk yıllık dostuna bir merhaba diyecek, hal-hatır soracak, iki-çift laf edecek, üç-beş dakikayı bulamıyor. Bu süreç böyle devam edip gideceğe benziyor. Nereye dek bilemiyoruz ama sorup soruşturuyoruz işte. Bilinçli ya da bilinçaltı çabalarla kestirmeye çalışıyoruz, serüvenin sonunu. Nereye ne yöne gittiğimizi? Nereye varacağımızı?

"Kimlik Arayışı"

Ünlü sanatçı Gauguin, geçen yüzyılın sonlarında Tahiti'de yaptığı bir tablosuna şöyle bir ad koymuş:

"Kimiz, nereden gelmişiz nereye gideriz?"

Batı dünyasının yaşadığı baş döndürücü devrimlerinden kaçan Gauguin. "Aradığı kimliği" Tahiti adasının yerlileri arasında, geçmişe,

yabancı insana sığınarak bulmuştu. "Kimlik arayışı" dediğimiz şey ise bu tür soruya verilen yanıtıdır. Sorunun Türkçesi son derece güzeldir:

*"Merhaba hemşerim, kimsin, kimlerdensin,
Nereden gelmiş, nereye gidersin?"*

Soruya verdiğimiz yanıtlar, bireysel veya toplumsal kimliklerimizdir. Özellikle "Kimlikler" diyorum çünkü birden çok sayıda kimliğimiz var. Kanadalı McLuhan (1964), 1960 başlarında yayımladığı *"Medyaı Anlama"* denemesiyle, bugün yaşadığımız kimlik arayışlarımızı ve bulamamaktan doğacak bunalımları önceden haber veriyordu. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı yıllarının kültür-kişilik ("*Şahsiyet ve Karakter*" araştırmaları) literatürü giderek yerini hemen tümüyle *"Kimlik arayışları"*na bıraktı. Yazarı, sosyal bilimcisi, sanatçısı, romancısı, sinemacısıyla bütün enteller dünyası şimdi *kimlik* üzerinde çalışıyor, kişinin yitirdiği ve hükmü kalmayan kimliğini ararken, yenisini çıkarmaya çabılıyor. Yanıt, tarihte saklı. Herkes bir tür tarih yapıyor, yazıyor ya da okuyor. Tarihçi Taner Timur *Osmanlı Kimliğini* yazdı. Ben Kültür Tarihçisi olarak *Türk Kimliği*yle uğraşıyorum. Demirtaş Ceyhun, *"Kara Bıyıklı Türkler"*de aynı kimliği araştırıyor. Roman yazarı Milan Kundera, *"Kimlik"* konusunu insanlığın en çetin sorunu olarak görüyor.

Kimlik arayışı, kimlik bunalımından doğuyor. Ya insanlar bilemiyor kim olduğunu ya da bilinenler geçerli değil. Her iki durumda da kimlik arayışı, değişmelerin sonucu. "Damdaki Kemancı" müzikalinde, şöyle gidiyor ünlü şarkının güftesi:

*Geleneklerimizden dolayı, biz hep biliriz kim olduğumuzu!...
Kırk kişiyken, kuşkusuz, biz de biliyorduk:*

Gelenekler değişmeye başlayınca kimlik arayışları ortaya çıkıyor: yitirilen kimlikler bulunamayınca, kimlik bunalımları başlıyor. Anadolu tarihi, kültür sürekliliği içinde kimlik değiştirmelerimizin tarihidir. *"Ben Anadolu"* oyununun ana teması ve sorunu da kimlik değişmesidir. Şöyle özetliyor, Dilmen:

*Derin uykunda bu gece soruyorum
Kimim ben, hangi çağda, neredeyim?*

Medyalar, yarattıkları sorunlara çözüm aramaya başlıyor. Onun için buradayız, sanırım. Yanıt belki tarihte saklı ama ısrarla okullarda

okutulan resmi (ideolojik) tarihlerde değil. Çünkü, Fikret'in "*Tarih-i Kadim*." (Eski Tarih) adını verdiği tarihte devletler, savaşlar, zaferler ve kahramanlar vardır da, dünyalı ve dünyalaşan insanlar yoktur. Onun için

*"Her dem yeniden doğarız
bizden kim usanası!"*

diyen Koca Yunus'u anlar da: şairi Azam Abdülhak Hamit'in

*"Hemen anlar halkımız
Milliyetin Diyanet olduğunu
Siyaset olduğunu şeriatta
Hilafetteki İslam Birliğini"*

dizelerini anlamakta güçlük çekeriz.

Panelimizin yöneticisi Sayın Cem, yıllar önce yazdığı bir köşe yazısında, *toplumsal kimlik sorularımızı* şöyle sıralamıştı:

- 1) Hangi geçmişin sahibi, hangi geleceğin umudu içindeyiz?
- 2) Ne ölçüde Doğulu ya da Batılıyız?
- 3) Uluslar içindeki yerimiz, ayrıcalığımız (yani özelliğimiz) nedir?
- 4) Dünyada bırakmak istediğimiz iz, izlenim (imge/imağ) nedir?
- 5) Toplumsal işlerimiz nasıl bir rol veya kimlik gerektiriyor?

Bu sorulardan bazıları son yıllarda değişti, bazıları değişiyor, ama bir ikisi var ki hiç değişmeyecek gibi görünüyor.

"Ve geliyorum Türkiye Örneğine"

İlindistan için söylenmiş ünlü bir Bau sözü vardır:

*Doğu doğudur, Batı da Batı
Bu ikizler asla biraraya gelemmez.*

Soğuk savaş malzemesi olarak biz Türklere ve Sosyalist Bloka karşı da kullanılan bu kehanet artık geçerli değil. Çünkü Doğu ile Batı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Kuzeyde biraraya geldi, nerdeyse gerdeğe giriyor. Uzak Doğu'nun "sarı tehlikesi" Japonlar, Dünyanın Yedi Büyükleri arasındaki yerini aldı.

Doğu-Batı ayrımı belki sona erdi ama onun yerini varlıklı Kuzey ile yoksul Güney ikizleri alıyor. Doğu Batı yarı küreleri yerlerini yeniden oluşan Kuzey ile Güney yarı kürelerine bırakıyor. Tarih boyunca Doğu ile Batı arasında köprü olan Küçük Asya üzerinde yaşayan biz Türkler, Doğu-Batı ikileminden sonra şimdi de kendimizi bir kuzey-

güney ikilemi —içinde değil— sınırında buluyoruz. Neresi olacak, değişen ve yeniden oluşan dünyadaki yerimiz? Dünyadaki gelişmeler yönlerle sınırlı değil. Avrupa Birliği, bir dünya gücü olarak Amerika ile Uzak Doğu kutuplaşması arasında, dağılan Sovyetler Birliği'nin yerini almaya başladı. Biz Türkler de Türkileri yanımızda tutmaya çalışıyoruz.

Uluslarötesi veya üstü birlikler kurma ve kimlikler kazanma çabaları, ulusal kimlik özdeşimlerini temelinden sarsarken, yeni ve etnik kimlik özlemleri uyandırıyor, *milli birliklere karşı etnik kimlikler* oluşuyor. Kafkasyadaki, Bosna Hersek'teki savaşlar bu tür dinamiklerin sonucu. Bir yandan *uluslar-üstü* kimlikler öte yanda *ulus-altı etnik baskılar* altında kalan ulusal toplumlarda, Neo-nationalist, *corporatist* hatta faşist eğimler ve akımlar görülüyor. Dünyamız bir yere doğru gidiyor ama nereye gittiği konusunda söylentiler çok çeşitli.

Toplumsal kimlik arayışlarından yorgun düşen ve ümid kesen dünyamızda, kolektif kimlik arayışları yerine bireysel kimlik arayışları da başlıyor. Rönesans'ın Tanrı Devletini bırakıp bu dünyanın vatandaşı olan "*insana dönüş*"üne benzer çabalar var. Rönesans insanı yeniden doğuşunu geçmişte arıyordu. Çağdaş insan bir yandan kimliğini geçmişte (tarihte) ararken bir yandan geleceğe bakıyor. Böylece kimlik arayışı sanatçısı, yazarı, ozanı, sanatçısı ve sinemacısı ile çağdaş aydınının ortak konusu ve sorunsalı oluyor.

Bilgi Çağı, seçenekleri hızla çoğaltıyor ama ikiliklerin ve ikilemlerin kıskacından sakınmak isteyen insanı, çoğulculuğun ve çeşitliliğin akıntılarına kapılmaktan kurtaramıyor. Kişi, kendi kimliğini başkalarına karşı olarak dile getiriyor. Yapısalcı Lévi-Strauss'un ötekine karşı olan *Ego ver.sus autre* olarak nitelediği insan, kendisine de karşı olduğu gerçeğini yaşıyor ama bu gerçeğin bilincine varamıyor. Arada ozan kişiler çıkıp "Ben ötekiyim" diye sesleniyorlar insanlığa ama bu sesi herkes tanıyıp duyamıyor, duyanların hepsi anlamını/bağlamını kavrayamıyor. Günler, yıllar böyle geçip gidiyor. İnsan, değişme içinde, değişmenin bilincine seyirci kalıyor.

Bilimadamları daha çok geçmişe, sanatçı sezgi ve özlemleriyle geleceğe sığmıyor: geçmişten geleceğe uzanan tarihi sürekliliğin kurulması ve korunması işini, sorumluluğunu ötekilere bırakıyorlar.

İLETİŞİM TEKNOLOJİSİNDEKİ GELİŞMELERİN ULUSAL KÜLTÜRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ(*)

«Hiç kimse bir ada değildir!»

John Donne (1573-1681)

«Sorunlar, yeni bilgilerle değil de, öteden beri bildiklerimizin yeniden düzenlenmesiyle çözümlenir.»

Wittgenstein

«Var kalmanın ölçütü başarılı komşu olmaktır.»

Haggerstand (1970'ler)

Öncüller ve Hedefler

Hemen tüm yeniliklere karşı —teknolojik olsun olmasın— insanoğlu belli bir tavır alır: benimser ya da karşı çıkar. Zamanla kökten değişecek olsa bile, kişinin ilk tutumu ender olarak eleştirici ya da uzlaşmacıdır. Çünkü, insanın çevresinde olup bitenleri nesnel olarak kavrayıp değerlendirebilmesi için zamana ihtiyacı vardır. «Nesnel» olmak için öteki insanların düşünce ve tutumlarını öğrenmek zorundadır. Kişi, bu nesnellığe doğrudan katkıda bulunur. Yeniliklerden bazıları, bizlerden kabul görmeyi beklerken kimileri alır başını gider, bizim onlara yetişmemizi bekler. Bugün «İletişim Teknolojisi» adı verilen gelişmeler, hiç kuşkusuz, ikinci türdendir. Öyleyse, seminerimizin ana konusu, «İletişim Teknolojisi»ni kabullenip kabullenmediğimiz sorusu değil, fakat «onunla nasıl başedeceğimiz, teknolojinin olumsuz etkileri altında kültürel varlığımızı nasıl sürdüreceğimiz?» sorusunda toplanmaktadır. Çünkü teknoloji hayatımıza zaten girmiştir ve uzun bir süre bizimle birlikte kalacaktır. Biz insanların ona ayak uydurmamız, onunla birlikte yaşamayı yeniden öğrenmemiz gerekiyor. Nice karmaşık görünse, ne önemli bildirişimler verse de, teknoloji insan yapısı bir araçtır ve biz insanların ona egemen olmamız; ona, onun kötü ya da kötüye kullanılmasına boyun eğmemiz gerekmektedir.

Böylece öncüllere dayalı olan bu tebliğde, iletişim teknolojisi ile uluslaşma süreci arasındaki karşılıklı etkileşim ile iletişim teknolojisinin ulusal kültürler üzerindeki çeşitli ve ayırıştırıcı etkileri incelenmektedir.

Ulusal Kültürler

Ulusal kültürlerin yakın çağlardaki doğuşuyla girmek isterdim, konuya. «Kültür» kavramı gibi «ulusallık»da oldukça ve görece yenidir. İki kavramın «ulusal kültür» biçiminde birlikte, yan yana kullanılması daha da yeni bir olgudur. Çağdaş uluslardan önce, büyük Britanya gibi, *ticari* ortaklıklar; Kutsal Roma ve Osmanlı gibi *idari* (mülki-askerî) imparatorluklar da vardı. Bunlar, çeşitli kabile topluluklarından, farklı etnik geleneklerden oluşan, farklı diller (lehçeler) konuşan siyasal ve yönetsel birliklerdi.

Başlangıçta, imparatorluklar düzeninin yayılmasını büyük ölçüde kolaylaştıran matbaa, Devlet ve Kilise gibi yönetim odaklarının iktidar tekeline karşı dikilmiş, giderek onları yıpratıp yıkmıştır. Yazılı söz de güçlüydü kuşkusuz, ama basılı söz, Avrupa'nın tüm ordularından daha büyük bir güç kazanmış; XVI. yy'dan sonra, bilgi giderek ve hızlanarak, herkesin malı olmuştur. Kutsal kitaplar başta olmak üzere, dünya klasiklerinin bölgesel (yöresel) lehçelerde basılabilmesi, uluslaşma sürecinin ivmesini arttırmıştır. Endüstri çağının ulus devletleri, çoğu zaman, özgün bir dil ve alfabeyle doğmuştur. Batılı ülkelerin yaratılmasında önce sözlü, basılı söz vardı ki, sözlü dilin benzer alfabelerle yazılması, ulus toplumlarını birbirine yaklaştırdığı kadar birbirinden ayırmıştır da.

Devrimler ve Uluslar

Bugün «ulus-devlet» adı verilen olgu, pek çok devrim sonunda gerçekleşmiştir: Rönesans ile başlayıp Reformasyona, Aydınlanma çağından Endüstriye, evrensel okur-yazarlığa ve parlamenter demokrasiye doğru!... Bugünden geriye bakıldığında öyle görünüyor ki, bütün bu sayılan devrimlerin ara kesitinde yatan büyümlü güç, *çağdaş*

iletişim teknolojisinin getirdiği yeni bilginin patlayıp her yana yayılmasıydı. Dünya üzerindeki nesnel bilgiler ve insanı varoluş biçimiyle, toplum-altı topluluklar giderek örgütlendiler ve «ulus» oldular. Kimi uluslar bu yol ve yönde ötekilerden daha hızlı gittiler. Ulusal ve kültürel farklılıklar böylece belirginleşti. O kadar ki bugün biz, «ulusal kültür» dediğimizde, kültürel benzerlik ve değişmeleri değil de daha çok belki farklılıkları vurguluyoruz, sanırım.

Geleneksel toplulukların uluslaşması sürecinde iletişim teknolojisi, seçkinler için düşünölmüş aydınlanmayı herkese açık bir kamu haberleşme düzenine (bildirişim özgürlüğüne) dönüştürdü. Böylece, bilgisayarlar, iletişim sanatları ve teknolojisi bizi *Bilişim (Informatique)*'in eşiğine kadar getirdi.

Endüstrileşmiş ölkelerin geri kalmış dünya üzerindeki artan etkisi yeni türde bir «kültür sömürgeciliği»ne benzetilebilirse aynı akıl yürütme ile denebilir ki, eski sömürge ve yarı-sömürgeler gerçekte kur-tuluş/varoluş yolunu ulusçuluk (milliyetçilik)'te aramışlardır. Çoğu bağımsızlık (istiklâl) savaşları, endüstriyel (yani üstün) teknoloji ile başedebilmek için gerekli gücü kendi kültürel kaynaklarında aramışlar, çağdaşlaşmak için önce muhtaç bulundukları ileri teknolojiye kültürleriyle karşı koymuşlardır. Bu hiç kuşkusuz, evrensel bir *paradoks* idi. Kimi uluslar bu düğümü (çelişkiyi), teknoloji ithal ederken onun getirdiği (getireceği) yabancı kültürü ya da ideolojiyi süzöp gümrökleyerek çözmeye çalıştı. Oysa, endüstriyel teknoloji her zaman kendi kültürel muhtevası, bildirimi ile geldi. McLuhan'ın dediği gibi ortamın (araç-gerecin) kendisi zaten bir bildiriydi. Onu teknikten ayırmak mümkün değildi. Bu genel kural, iletişim teknolojisi için de bir ölçüde geçerlidir. İleri teknoloji ile ulusçuluk hareketi bugüne kadar ayrı kutuplarda, karşıt ideolojilere sahip olmuşlardır.

Farklı Etkiler ve Kurtuluş Ölçütü

İletişim teknolojisindeki gelişmeler, değişik toplum ve kültürler üzerinde daima farklı etkiler yapmıştır. Kimileri hızla başa geçip Toffler'in üçüncü dalgası'nı oluştururken, ötekiler geri almış ve kalkınmanın ağır yükünü taşımışlardır. Kimi «kültür boşluğu»ndan

kimi de «teknoloji açığı»ndan yakınmıştır. Er-geç hepsi, «hiçbir ulusun ada olmadığı» gerçeğinde anlaşılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve bir üçüncüsünün gözle görülen hazırlıkları karşısında, kimi uluslar ve çağımızın bilge kişileri, ulusal kültürlerin çeşitliliğini, insanın en güvenilir yaşam stratejisi olarak görüyorlar. İsveçli ünlü coğrafyacı Hagggerstrand'a göre, «Kurtuluşun ölçütü (yolu) başarılı komşu olmaktan geçer.» Sanımca, «Komşu olarak nasıl başarılı olacağımız?» sorusunda düğümleniyor seminerimizin ana sorunu ve çözümü. Yılların «karşılıklık» ilkesi, ki kaçınılmaz biçimde, «komşuluk» ilişkisiyle çağrışıyor, kurtuluş kapısının kilidini açıyor. Eğer kendimizin bir ada olmadığımızı biliyorsak, öyleyse öteki adalar ve adalıları da bilmek (tanımak) zorundayız. Demek oluyor ki, ada ülkeler bile —Japonya gibi— dünyaya açılmak zorundalar. Yalnız, en yakın komşularına değil, fakat bütün uluslara- denizaşırı ya da kıtalaraşırı olsun! Mekânda «uzak» olan komşular, «zaman» boyutunda birbirine daha yakın olabiliyor. Bu bakışa göre, coğrafi komşuluk yerini, tarihî ve kültürel yakınlığa, yakınlaşmaya bırakmaktadır.

Bu geniş-uzak görüşü bize kazandıran, iletişim teknolojisi olmuştur. Sözlü gelenekler basılmış, basılı hazineler kitle iletişim programlarına dönüştürülmüş, galaksimizin zaman, mekân ve zaman-mekân boyutlarına yayılmışlardır. Bu süreç «dünya» gezegenini bir uzay gemisine indirgemıştır. Öyle bir gemi ki, üzerindeki ulusal, uluslararası ve çok uluslu örgütler, *gelecek*, *hal* ve *geçmiş* zaman, yayın kanallarını sıkı bir denetim altında tutabiliyor. Kültürel özgünlüğünü korumak da seminerimizin temel konusu gibi görünüyor.

Çağımızın Sorunu

Çağımızın sorunu, *Hürriyet* gazetesince geçen mevsim düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasına gönderilen ve üçüncülük ödülü kazanan bir karikatürde, sanırım, çok iyi dile getirilmişti: Tavana kadar kitaplarla dolu bir kütüphanede, tek başına ve sessizce TV-seyreten görevli! Kitle iletişimin izole ettiği (topluma yabancılaştırdığı) insan

senaryosu. Aynı karikatür senaryosuna yollama yaparak, seyirci kişinin arkasındaki raflar kitapla dolu olduğu ve yenilendiği sürece, insanlığın kurtuluşu için küçük de olsa bir umut bulunduğu fikri savunulabilir. Çünkü, eğer dilerse, TV-seyircisi düğmeyi kapatabilir ve kendi dünyasını araştırmaya başlayabilir. Böyle yaparsa, seçici olabilir hattâ belki kurtulabilir. Öteki aşırı ucu, yani rafların boşaldığını ya da yarı yarıya TV-kasetleriyle dolu olduğunu düşünmek ise ne umut kırıcı! O duruma düşmüş insan ne yapabilir ki! Çağdaşlaşmaya çalışan ulusal kültürlerin varlık sorunu bu son duruma belki de daha yakın görünüyor.

İletişim Sorunu veya Çıkması

Geri kalmışlıktan kurtulmaya çalışan ulusal kültürlerde, masa başındaki görevli, ya bir video-kaseti ya da («moda deyimle, mütecavizane pazarlanmış») uluslararası bir diziyi izliyor. Bu programın hangi yoldan geldiği, ulusal, uluslararası bir kanaldan ya da doğrudan *uydu*'dan alınması o denli önemli değildir. Programın içeriği daha da önemli, çünkü ya bir roman, ya bir *bilim-kurgu* ya da dünya çapında beğenilen bir dizi olma olasılığı var. Her üç durumda da seyirci insan kendi ulusal kültüründen uzaklaşma pahasına evrensel (dünya) kültüründen birşeyler alıp öğrenmektedir. Burada sorulması (yanıtlanması) gereken ana soru şudur: İnsan ya da ulus çevreden aldıklarına *karşılık*, kendi öz kültürünü dünyaya veremiyor, yayamıyorsa, bir komşu olarak nasıl başarılı sayılabilir? Çünkü yalnızca yabancı kültürleri özümsemekle yetinen bir ulus, ister istemez, o kültürlerce özümsemekte (*assimile edilmekte*)'dir.

Öte yandan, dünya ulusları, başarılı bir «komşu» olabilmek için, kendi kültürel varlığının bilincine varmak zorundadır. O kadar ki, tek yanlı iletişimlerin yarattığı kültür boşluğu sadece öteki komşuların çabasıyla doldurulamaz. İşte burada yaklaşık on yıldır ülkemizi etkileyen bir iletişim olgusunu tanıtmak ve tartışmak isterim.

Bilim-Kurgu Örnekolayı

«2001 Yılında Uzay Yolculuğuna» adlı ünlü filmde bu yana, Türk televizyonunda gösterilen «bilim-kurgu» dizileri, *Dallas* ve *Kaçak*'a yaklaşan bir ilgiyle izlenmiştir. Gemi tayfaları, haftalık öyküler, konu ve izlekler, yaş, cinsiyet ve ırk sınırlarını aşan öylesine bir ustalıklarla evrenselleştirilmiştir ki, dünyamızın herhangi bir köşesinde yaşayan çağdaş insan, hemen her dizi de, kendisini kolayca özdeşleyebileceği bir kimse bulabilir. Bilge kaptanlar, bilgisayar ustaları, yakışıklı savaşçılar, gençliği çeken güzel, kişilikli kızlar, çocuk boyunda cana yakın robotlar (oyuncaklar) vb. Bu evrensel takım, dikkatli bir ırk (renk) dağılımı ile, nükleer bir dünya savaşından «canlı kalanlar» (*survivors*), herşeyi yakıp yıkmış bir savaştan arta kalanlar olarak sunulmaktadır. Gerçi bu kadar şanslı olmayan başka sakatlanmış, yanmış canlılarda vardır ama onlar genellikle, girilmesi yasaklanmış, karanlık «ölüm» kentlerinde yaşamaktadır. Bu yüzden beğendiğimiz, kendimizi özdeşlediğimiz dizi kahramanları, serüvenlerini kirli dünyanın dışındaki sonsuz temiz ve bilinmez uzayda sürdürmeyi tercih etmektedir. Çünkü, dünyamız onarımla düzelmeyecek ölçüde yitip tükenmiştir. Oysa uzayda dünyaya benzeyen başka gezegenler ve bize benzeyen başka insanlar vardır. Uzaydaki insanların kimisi, canlı kalmış bizler gibi iyi; ötekiler, yanıp yakılmışlar, yokolmuşlar gibi kötüdür. Serüven bu iki insan türü arasında geçmektedir. Çağdaş diziler, bu yol ve yörüngede 25. Yüzyıla doğru uzanıp gitmektedir.

İtiraf edeyim ki, bu tür «bilimsel» kurguların, biz büyüklerin dünya görüşümüzle, on yaşından küçük çocuklarımızın kültürlenme süreci üzerindeki olumsuz etkilerinden endişe duyuyorum. Çünkü, o yaştaki çocuklar toplumun çoğunluğu gibi, sanatsal kurguyu, «bilimsel» olduğu söylenen kurgudan kolay kolay ayıramaz. Önemli etik sorunlarla karşı karşıyayız: Söz gelişi Dünyamızı yok edecek bir nükleer savaş kaçınılmaz mıdır? İnsanoğlu kendi uygarlığını yoketmeğe mahkûm mudur? Kendini yoketmek değişmez kaderimiz midir? «Bilimsel» geleceğimiz bunca karanlık ve umutsuzsa, acaba bugün ne(ler) yapmalıyız, bu tür dizileri izlemekten başka bir yol yok mu? demek istiyorum.

Bu kurgusal senaryoyu şöyle değerlendireyim: Savaşın kaçınılmazlığı yargısı. bilinç ve bilinçaltı dünyamıza sürekli olarak enjekte (monte) edilmekte ve sonuç olarak, «Yıldız Savaşları» daha bugünden başlamış bulunmaktadır. Öyle ki, savaş ilan edildiğinde, belki de hiçbir tepki göstermeyeceğiz: zaten «Kendimizi bildik bileli savaşıyor muyduk?» diyeceğiz: kaderimizi bekleyeceğiz.

Sonuç ve Öneriler

Bu diziler, burada sahnelediğim kadar gerçekten önemli, etkili ve sakıncalı mı, acaba? Doğrusu, örnekolarayını destekleyecek «bilimsel» kanıtlardan yoksun bulunuyorum. Ancak sanıyorum ki, bu varsayım, UNESCO tarafından desteklenmeye, ulusal, uluslararası ve kültür-aşırı araştırmalarla irdelenmeğe değer. Bir «dünya savaşının kaçınılmazlığı» temasının, savaşı önlemede iyi, hattâ yararlı etkileri de olabilir. Bilemiyorum! Ama bilmemiz, inanmamız ve komşularımızı da inandırmamız gerekir diye düşünüyorum. Bu tür dizilerin çocuklarımızın ruh sağlığı açısından sakıncalı olup olmadığı kuşkusundan kurtulmalıyız. Geçici bir önlem olarak, düğmeyi kapatalım, ya da ulusal bir üst denetim koyarak göstermeyelim, diyemem. Çünkü hem bunun etkili olacağına inanmıyorum hem de sansürün nelerle varacağını bilemiyorum.

Kuvvetle inanıyorum ki —rafları boşalmış ulusal kütüphane senaryosuna bakarak— bilgisayarla desteklenmiş çağdaş teknoloji, ulusal arşivimizdeki boşlukları, veri (bilgi) bankalarımızı doldurabilir, ergin uluslararasına katılmamıza ve «başarılı bir komşu» olmamıza yardım edebilir.

Bu arada, iletişim teknolojisinin olası kötülüklerini önlemek, kalıcı sakıncalarını azalınak için, ulusal kültürler kendi bilim-kurgu dizilerini tasarlayıp üretebilirler. kendi başlarına ya da ikili ve bölgesel ortaklıklar içinde. Bu dizilerin asıl amacı, *sevgi, dostluk, vefa, şükran, elseverlik ve güzeli sevmek* vb. gibi, öğrenilen insanca değerlerin yaratılması ve yayılması olabilir. Türümüzün geleceği için, yeni bir başarılı «Komşuluk Nobeli»ne ne buyrulur? Bu düşünce belki de Dünyamızı kurtarmaya yetmeyebilir. Ancak bu bilgisayar hafızasında

yer alabilirse, Nükleer savaştan kurtulduktan sonra, insanın kayıp geçmişini arayan bir kaç kişiye moral güç verebilir: «Başarılı komşu» olmaya çalışan toplumlar da varmış. Bu belge, insanoğlunun yitirdiği cenneti yeniden —bulmasa bile— kurmasına yardımcı olabilir.

FDE (Yazın ve Dilbilim Araştırma Dergisi)

Kış 1983, Sayı 12.

(*) İstanbul'da 26-28 Eylül 1983'de yapılan Uluslararası UNESCO İletişimi Semineri'ne sunulan İngilizce tebliğin çevirisi.

•

BİLGİ TOPLUMUNDA MÜHENDİSLİK VE MİMARLIK

Giriş

"2000'li Yıllar" çok yakın bir gelecek simgesidir. "Mühendislik ve Mimarlık" hizmetleriyle meslekleri ise, toplumsal/kültürel varlık alanlarının önemli bir belirleyicisi olduğu kadar, teknolojik düzeyin birer göstergesi olarak görülebilir. Toplantımızın konusu olan yakın geleceğin toplumu ve kültürü, büyük ölçüde bugünkü:

Dünya ekonomik sistemlerinin,
Teknik ve teknolojik gelişmelerin,
Örgün ve yaygın eğitim süreçlerinin,

bileşkesi olacaktır. Bu öncül ya da varsayımdan hareketle, tebliğde, her üç boyuta da değinilmekte; sorunlar tartışılmakta; önerilen bazı çözümlerin, mühendislik-mimarlık eğitimi ve hizmetleriyle ilişkileri üzerinde durulmaktadır:

Mühendislik ekolojiye duyarlı ve estetik; mimarlık ise daha teknik ve ekonomik olmak gereğini duyacak; eğitim programları birbirine yaklaşacaktır.

Eğitim, daha küçük yaşta başlayacak; mesleki-teknik ve hizmetiçi eğitim "hayat boyu" sürecek; teknik ve sosyal uzmanların anlaşması sağlanacaktır.

Teknik eğitim yaygınlaşırken, ihtisas alanları daralacak; uzmanlık eğitiminin ağırlığı kamu kurumlarından özgül endüstrilere doğru kayacaktır.

Yüzyıldır "Sosyal mühendisliği" konuşup da gerçekleştiremeyen toplumlar, teknolojiyi sosyalleştirme ve evcilleştirmenin yollarını bulacaktır.

Bilgisayar ve bilişim teknolojisini daha teknik kullanmayı başaran mühendis ve mimarların toplumdaki etkinlik ve saygınlık düzeyleri yükselecektir.

Temel bilimlerin önemi ve uygulaması artacak; mühendislik ve mimarlık eğitiminde bugünkü "kültürel geri kalma"ya meydan verilmeyecektir.

Mühendislik ve mimarlık eğitiminde ekonomiye ekolojiye daha fazla yer ayrılacak; çevreci iktisatçılarla temel mühendislik formasyonu aranacaktır.

Giriş: Toplum-Teknoloji ve Mühendislik İlişkisi

Toplum veya kültür yapısı (ilişkileri) ile, teknoloji (teknik bilgisi) arasında —karşıtlık değil— karşılıklı bir etkileşim ve bağımlılık vardır. Toplum veya kültürler, teknolojik gelişim düzeylerine göre sınıflanmaktadır: Avcı-toplayıcı, tarımcı-hayvancı, endüstri-öncesi, endüstriyel ve endüstri sonrası, vb. gibi. Bu bağlam ve anlamdaki *teknoloji veya mühendislik*, bir yaratıcılık ve üretim mesleğidir (Bkz. Tablo 1)

	Enerji Çıktısı Δ	
Tekno + loji	$\Leftrightarrow$	Malzeme + Yöntem Bilgisi
Sanat Bilgi	Δ	Δ
Üretim	Enerji	(Araç ve Gereç Desteği)
Zanaat	Girdisi	

Tablo 1 Mühendislik ile Teknoloji Benzerliği ve İlişkisi

Teknoloji: İş üretmek için, araç-gereç, malzeme, bilgi ve enerji kullanır.

Teknoloji,

- (1) Maddeyi Maddeye,
- (2) Maddeyi Enerjiye,
- (3) Enerjiyi Enerjiye,
- (4) Enerjiyi Maddeye,
- (5) Bilgiyi Bilgiye çevirir, dönüştürür!

Gözlem,

(1) Mühendislik dalları da, büyük çoğunlukla bunları yapmaktadır.

(2) "Teknik Üniversite" ve "Teknoloji Enstitüsü" bu yakınlığı yansıtır.

Sonuç: Mühendislik, "Teknoloji'nin Bilimi" olarak görülüp yorumlanabilir.

Çağdaş toplumlardaki mühendislik ve mimarlık hizmetleri ve standartları da, teknoloji düzeyini belirlemektedir. Toplum ve teknoloji arasındaki bu karşılıklı ilişki yakın gelecekte de devam edecektir. Öyle ki toplumun refah düzeyi ile yaşama tarzını yine mühendis ve mimarlar, mühendislik ve mimarlık hizmetlerinin niteliği ise toplumun ihtiyaçları ile talepleri belirleyecektir.

Öyleyse, yakın geleceğin mühendislik ve mimarlık sorunlarını bugünden konuşabilmek için, geleceğin toplum ve kültür yapısını bilmek ya da kabul etmek gerekiyor. Bu serüvenin adı "*futuroloji*"; ya da bir tür *kurgusal falcılık*tır —ne bilim ne de tarihtir. Yöntem ve teknik olarak *fı:turoloji*, bugünkü eğilimlerden yola çıkarak, gelecekte olacakları önceden kestirebilme sanatıdır.

Bugün yaşananlardan seçilmiş bazı değişme ve gelişme göstergesinin kabaca aynı yönlerde, hızlanarak ya da yavaşlayarak süreceği kabul edilir. Farklı senaryolar hazırlanır. Yüksek bir düşlem gücüyle, öngörülen gelişmelerin gerçekliği irdelenir. Olası sonuçlar arasında en olası görünenler seçilir. Toplumu o sorunlara yönlendirecek araçlar ve hedefler belirlenir ve gerçekleştirme aşamaları izlenir.

Bu tebliğde, yakın geleceğin mühendislik ve mimarlık hizmetleri, 2000'li yılların muhtemel toplum yapılarına göre, *fütüristik* (gelecek) açısından değerlendirilmektedir.

İkibinli Dünya'nın "Yarımyuvarları"

İkibinli yılların dünyasında doğu ile batı yarımyuvarları birleşerek 30° kuzey paralelinin kuzeyinde varlıklı bir "Avamerika" şeridi oluşturacaktır. (Bell 1988:4). "Kuzey Yarımyuvarı" adını verebile-

ceğimiz bu şeritte İngiltere, Avrupa Topluluğu veya Konfederasyonu, Bağımsız (veya onun yerini alacak) Devletler Topluluğu, Kore, Japonya ve Kuzey Amerika gibi ülkeler yer almış bulunacaktır. 30° kuzey paralelinin güneyinde kalan Çin, Hindistan, Arap (İslam) ülkeleri, Afrika ve Güney (latin) Amerika bölgeleri ise görece daha yoksul bir "Güney Yarımyuvarı" veya "Afrasya" kuşağı oluşturacaktır. Başka bir deyişle, Doğu ile Batı arasındaki politik veya ideolojik "Kapitalizm-Komünizm"* ikilemini çözümlemiş olan dünya, Kuzey ile Güney arasındaki varlıklı/yoksul, gelişmiş/gelişmekte olan, endüstri sonrası ile endüstri öncesi ikilemleri sürecektir.

1990'lı yıllara kadar Doğu ile Batı arasındaki ideolojik Soğuk Savaş'ın sınırında NATO'nun bir ileri karakolu olarak yaşayan ülkemiz, öteki Türk Cumhuriyetleri ile birlikte kendisini Kuzey ile Güneyli yarımyuvarların arasında bulacaktır. Afrasya ile Avamerika arasında hangi tarafta yer alacağımızı, önümüzdeki on yılların ekonomik politikaları ve sonuçları belirleyecektir. Avrupa Topluluğu ve Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerimiz de dünyadaki yerimizin belirlenmesinde herhalde etkili olacaktır.

Doğu-Batı yerine Kuzey-Güney ("Avamerika ile Afrasya") Kutuplaşması

Endüstri-ötesi (*post-industrial*) aşamaya gelmiş ve endüstrileşme sürecini tamamlamaya çalışan ülkeler, daha bugünden bir "Bilişim (veya enformatik) Devrimi" içinde yaşıyor. Bu devrimin ileri ülkeleri ABD ile Japonyadır. AT ülkeleri, ekonomik birliği gerçekleştirerek, ABD ile Japonya'ya yetişme çabası içindedirler. Endüstri-ötesi toplumlar bu devrimle, bir "Bilgi toplumu"na dönüşüyor. *Bilgisayar, bilişim ve bilişim teknolojilerinin ortak ürünü olan "Bilişim (enformatik) Devrimi"*, dünyamızdaki bilgi üretim, yayın ve tüketim endüstrileri üzerindeki tekelleri ve engelleri aşarak, hem varlıklı Avamerika'yı hem de ona yetişmeye çalışan Afrasya'yı etkileyecektir. Ülkemizde de "Bilgi toplumu"ndan söz ediliyor ama uzaktan seyrederek gibi (Bz Titiz 1992).

İkinci Dünya Savaşı'ndan üstün çıkan endüstrileşmiş Batılı ülkeler, nasıl yenik ve yoksul ülkelere yardım etmek zorunda kalmışlarsa; 2000'li yılların endüstri-ötesi Avamerika ülkeleri de, kendilerine yetişmeye çalışacak olan bazı Afrasya ülkelerine —karşılıksız yardım etmeli demeyelim ama— sürekli kaynak transferleri veya yeniden dağıtım (*redistribution*) yapmak veya öz varlıklarını paylaşmak zorunda kalacaktır.

Sonuç olarak, sanıyorum ki, zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olduğu bir çağı kapatıp, zenginin daha az zengin fakirin ise daha az fakir olacağı bir yüzyıla gireceğiz. Avamerika yavaşlamaya, Afrasya ise, ilk kez devreye giren büyük insan gücü kaynaklarıyla hızlanmaya başlayacaktır. Yeniden yapılanmada, doğal çevre koruması ile doğal kaynakların yükselen maliyet bedelleri, kalkınma ekonomisinde önemli, hatta belirleyici roller oynayabilecektir.

Doğal kaynakların maliyet ögesinden sayılmadığı kapitalist ve komünist ekonomilerde, üretim ve tüketim maliyeti emek, hizmet ve vergiler; yani insan ve toplumlar belirliyordu. 2000'li yıllarda, kullanacağımız bütün doğal kaynaklara kural olarak bir bedel ödeneceğini sanıyorum. Daha bugünden bir şişe temiz içme suyuna, yaklaşık bir litre benzin bedelini ödemeye başlamadık mı? Önümüzdeki on yıllarda belki de teneffüs edilen temiz havanın bile bir bedeli olacaktır. Beşyıldızlı bir Otel'de, bir fincan kahveye ödenen 7-8 doların, kahve bedeli değil de, kullanılan masa ve iskemlenin bir iki saatlik kirası olması gibi.

"Dünya Köyü" (*Global Village*) ve İletişim Devrimi

Ortak bir yazgıyı paylaşacak böyle bir dünyaya, geleceğin "Dünya Köyü" (*Global Village*) diyenler var. Herkesin olup biten herşeyden haberdar olduğu veya isterse olabileceği, küçücük bir dünya veya kocaman bir yer olacaktır —Dünya Köyü! Öyle küçük ki, hemen herkesi arayıp konuşabilecek; arayıp bulamadığı kişiye yazılı/görüntülü mesajlar bırakabilecek. *Esperanto* gerçekleştiremeyen bir dil olarak tarih kitaplarında kaldı. Oysa önümüzdeki on yıllarda, dünyalılar insanca bir ortak dil konuşacaklar. Uluslararası şirketlerin teleks ve telefaks-

larında, bugün *proto-Humanese* (İnsanca) dilin tasarımı eskizleri sınanıyor. Dünya Köyü'ndeki kuzey-güney sınırı, ortak diller ve iletişim devrimiyle etkinliğini kısa zamanda yitirecektir. Merkez ülkeler karşılaştıkları yapısal sorunları çözmek için bürokratik örgütlerini dağıtıp küçültmeye çalışırken; küçük (çevre) ülkeler birlikler, yeni yeni federasyonlar veya konfederasyonlar kurarak büyümeyi deneyeceklerdir. Tıpkı, geleneksel köylerde birbirinden kız alıp veren aileler gibi. Toplumlararası iletişim, *mal, fikir ve insan* alışverişleri, devlet ilişkilerinden kurum ve kişilere, "*diplomasiden*" "*enformasiye*" doğru kayacaktır. Böylece bir oluşum süreci içinde, insanlar, kendi ana dillerine ek olarak en az 2-3 modern dili konuşacaklardır. İki üç yabancı dil bilmek, yukarıda sözü edilen *Humanese* dilini öğrenmenin önkoşulu olacaktır.

Sağlık hizmetleri öylesine pahalılaşacaktır ki, hemen herkes kendisinin doktoru, (koruyucu hekimi) olmaya çalışacaktır. Düşen ölüm ve doğum oranları özellikle Avamerika ülkelerinde yeni hayat tabloları yaratacaktır. Ortalama ömür beklentisi uzayacak, toplumlar daha da yaşlanacaktır.

Yaşam kalitesi bozulan kentlerden kırlara ve bayırlara yönelen göç akımları başlayacaktır. Hane boyları küçülürken, küçük aile ve komşuluk birimlerinden oluşan deneysel yaşam biçimleri oluşacaktır. Evlenme yaşı büyürken belki de evlilik oranları azalacak, boşanmalar daha da artacaktır.

Modern savaşların taşınmaz yükleri karşısında, ülke yönetimleri, barış için "savaşa hazır olma" stratejisi yerine "*barışa hazır olma*" yolunu seçeceklerdir. Yeni dünyanın varlık stratejisi: "*Savaş istemiyorsan barışa hazır ol*" özdeyişiyle ifade edilecektir. Milli savunma güçleri doğayı yokedenlere karşı sakınma ülküsü gelişecek, koruma fonları (vakıfları) kurulacak, insanlar ve toplumlar arasında doğayı koruma, en sevilen bir spor, din ve hatta saygın bir meslek haline gelebilecektir.

"Dünyayı ve uygarlığı yalnız atalarımızdan miras bulmadığımız fakat *çocuk ve torunlarımızdan da ödünç aldığımız görüşü*" ve inancı bütün dünyaya yayılacaktır. Hızlı kalkınmanın ve büyümenin yüksek

bedelleri karşısında *optimum* (sürdürülebilir) büyüme stratejileri dene-
necektir. Bilinçsiz büyümenin son sınırlarına varmış olacak olan
dünya, ulaşılabilir ve korunabilir yeni hedefler saptayacaktır. (Sınır
nüfus artışı gibi)

İkibinli Yılların Mühendislik ve Mimarlığı

Endüstri-ötesi "Dünya Köyü" uygarlığının teknolojisi yani
mühendislik ve mimarlık hizmetiyle meslek kuruluşları bugünkünden
berhalde çok farklı olacaktır. İnsan-doğa ilişkileri değişikliğe uğradığı
için, yer bilimleri ile mühendislik de değişecektir. *Ekoloji*, jeoloji ile
biyoloji'nin yerini almasa bile, *temel bir mühendislik ve anabilim dalı*
olmaya adaydır. Doğal koruma, yenileme ve artırma bilgisi, malzeme-
metot, mekanik ve mukavemet gibi mühendisliğin anabilim dal-
larından birisi olacaktır. Bugünkünden farklı bir dünyayı nasıl
mühendis ve teknologlar yaratmışsa; geleceğin "Dünya Köyü"de tek-
nolojinin yarattığı sorunları çözmek için bugünkünden oldukça farklı
mühendis ve mimarlar yetiştirecektir. Bu ilişki, en yalın çizgileriyle
Tablo 2 ve 3'de görülebilir.

Varlık Alanları	1950'lerin Bilim Sınıflamaları	2000'li yılların Mühendislik Dalları
Canlıüstü (Süperorganic) >	İnsan-Toplum Bil.	> Toplum-Yönetim
Cansız(Organik)	> Hayat Bilimleri	> Biyoloji-Ekoloji
Cansız(İnorganik)	> Yer Bilimleri	> Yer-Doğa-Uzay

Tablo 2 Varlık Alanları, Bilim Sınıflamaları ve Mühendislik Dalları

Şöyle ki: her varlık alanında, yeterli sayıda araştırmacı temel bi-
limciye görev verileceği gibi, planlamacı, uygulayıcı ve denetleyici
mühendislere de ihtiyaç duyulacaktır.

Böyle bir Dünya Köyü'nde, mühendislik ile mimarlık meslekleri,
bilim ve sanat, ekonomi ile estetik, tasarım ile üretim hizmetleri ola-

rak birbirine yaklaşacaktır. Mühendislik bir sanat haline gelirken, yüksek tasarım teknolojilerini kullanan mimarlık, bir yapı mühendisliğine dönüşecektir. Bu gelişme, mühendis ve mimarları yetiştiren fakültelerin daha sıkı işbirliğini hatta ortak programlar üretmelerini gerektirecektir. Eğitim süreci, okul öncesinden hizmetiçi gelişme ve emeklilik veya yaşlılık çağı eğitimine kadar bir *insan ve toplum mühendisliğine* dönüşecektir. Bugünkü üretim (sanayi) mühendisliği ile metot ve organizasyon mühendisliği dalları çok yakın gelecekte olacakları haber veriyorlar. Bu türden mühendisler, belki farklı okullarda, fakat *benzer programlarla* yetişeceklerdir.

Temel eğitim, daha küçük yaşlarda başlayacak, okul eğitimi ile mesleki-teknik eğitim daha uzun (belki hayat boyu) sürecektir.

Eğitim sürecinin ağırlık merkezi, günümüzde olduğu gibi, örgün eğitimden çok yaygın eğitimde olacak; ancak insanlar, toplumlar ve eğitimciler bu gerçeği öğrendiği için, Kitle İletişim Araçları (Medya, Radyo, Televizyon ve Basın) en yaygın ve etkili eğitim kurumları sayılacaktır.

Mühendislik ve Mimarlık eğitimde uzmanlık dallarının sayısı azalacak, MAT, FİZ, KİM, BİO (MFKB) bütün mühendislik dallarının temel bilimleri olacaktır; bugünkü tıp ve sağlık bilimlerinin temeli oldukları gibi. Ortak MFKB eğitimi, insan ve toplum bilimlerinde de aranacaktır (Turner 1988). Aynı ortak temel bütün mühendislere Dünya Köyü'nün her yerinde, her evinde ve hemen her türlü işinde çalışma olanakları sağlayacaktır. Geçen yüzyılda konuşulduğu halde gerçekleşemeyen toplum mühendisliği (*social engineering*), yeniden örgütlenme, yerel yönetim ve genel planlamadan sorumlu olacaktır.

Yüksek Bilişim program teknolojilerini üretip kullanabilen toplum mühendislerinin etkinliği ve saygınlığı artacaktır. Hemen her türlü mühendislik dalında, üst düzeyde uzmanlık formasyonu yerine belli bir temel bilim dalında derinlik, aranır/sorulur yetenek olacaktır.

Aynı dili konuşup anlaşılan mühendis ve mimarlar, bu yüzyılın ortalarında görüldüğü gibi, ileri teknoloji karşısında, kültürlerin geri kalmasına meydan vermeyecekleri gibi, kültürlerin ilerleyen teknoloji ile birlikte (aynı hızda) gelişmesini sağlayacaklardır (Bkz. Ellul1962).

Mühendislik ve Mimarlık Eğitimi ve Uzmanlık Alanları

1) Doğal çevre ve sağlık mühendisleri, koruyucu sağlık ve toplum sağlığı alanlarında daha geniş görev ve yetkiler yüklenirken, mühendislik ve mimarlık eğitiminde, sosyoloji, psikoloji, sosyal-ekonomik planlama, yaygın eğitim ve yönetim gibi "sosyal bilim-ler"le, biyokimya ve ekolojik bilimlere geniş yer verilecektir.

2) Mühendis ve mimarlar, üstlenecekleri planlama, yönetim ve de-netim görevlerini yerine getirebilmek için, temel bilimlere ek olarak, sosyal tarih, felsefe sorunlarına aşina olmak ve birkaç yabancı dil öğrenmek ihtiyacını duyacaklardır.

3) Değişen ve gelişen mesleki eğitim programlarının uygula-masında, teknik üniversiteler, kendi edebiyat (sosyalbilim) fakültelerini kurarken; genel üniversiteler, fen fakültelerini sosyal bi-limcilere açacaklardır. Bu paralel gelişme sonunda, bugünkü genel ve teknik üniversite ayrımının büyük ölçüde ortadan kalkması beklenebi-lir.

4) Mühendislik ve Mimarlık fakültelerinde lisans düzeyindeki program çeşitleri azalacak; bilim uzmanlığı ve doktora gibi lisans programlarında ise üniversite işbirliği yaygınlaşacak, bazı programlar birlikte yürütülecektir.

5) Üniversitelerle endüstride, temelbilimcilerle planlama ve politi-ka uzmanlarını biraraya getiren kısa süreli, yoğun "workshop"(kurs) çalışmaları, yapılacaktır.

6) Üniversiteler, her alanda bir örnek veya eşdeğerde lisans prog-ramları (dereceleri) sunan yüksek meslek okulları olmaktan çıkıp belli disiplinlerde uzmanlaşmamış bilim merkezlerine dönüşecektir.

7) Bir örnek 4-5 yıllık programlar yerine 1,2,3 ve 4 yıl süreli, farklı yeterlik düzeyinde sertifikalar veren eğitimi kurumları olacaktır. Örgün programlarda derslerin büyük bir bölümü öğrencinin *seçimine* bırakılacaktır; iş hayatında veya istihdamda, diplomaya değil, iş bile-ne, yapana öncelik tanınacaktır.

8) Ulusal Üniversiteler, ulusal dilde öğretim veren kurumlar ol-maktan çıkıp, çok dilde eğitim yapan (*multi-lingual*) kurumlara dönüşecektir. Belli bir üniversitede eğitime başlayan öğrenci, birkaç

üniversite dolaştıktan sonra, başka bir ülkedeki denk bir üniversiteden mezun olabilecektir. (Bu uygulama Avrupa'da başlamıştır.)

9) Benzer ve denk programların çok dilde uygulanması, öğretim üyesi değişimini hızlandıracak, eğitim kurum ve standartları birbirine yaklaştacak; mühendislik ve mimarlık ruhsatları günümüzdeki "uluslararası sürücülük belgesi" gibi bütün bir yarımkürede geçerli hale gelecek, "*Bon pour l'orient*" uygulaması herhalde son bulacaktır.

Özet ve Sonuç

1) İkibinli yılların dünyasında, Doğu ve Batı yarımyuvarlarının yerini, 30° kuzey paraleli kuzeyinde oluşan, yüksek teknolojiye sahip bir Avamerika ülkeleri ile bu paralelin güneyinde, büyük nüfus ve altyapı sorunlarıyla endüstri-sonrası bilgi toplumuna yetişmeye çabalayan bir Afrasya ülkeler grubu bulunacaktır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile Mezo-Amerika ülkeleri ise bu iki yarımın arakesitini oluşturacaklardır.

2) Avamerika ile Afrasya'da, ayrı veya benzer enformasyon teknolojilerine karşın, farklı yaşam ve refah düzeylerini yerlerini koruyacaktır. Farklı toplum yapısı, mühendislik ve mimarlık meslekleriyle eğitimde birbirinden oldukça farklı standartlara yol açacaktır. Bu iki farklı dünya yarımının birarada varolabilmesi kuzeyden güneye sürekli ve yeterli kaynak ve teknoloji transferlerini gerektirecektir ki bu tür transferlerin yönetim ve denetiminde *mühendislere önemli* işletme görevleri düşecektir.

3) Türkiye gibi bir ülkede yetişen mühendis ve mimarlar hem kuzeyde (Avamerika'da), hem de güneyde (Afrasya'da) çalışmak durumunda kalabilirler. Bu durum eğer gerçekleşirse, mühendislik-mimarlık eğitiminde ülke isteklerine ek olarak, kuzey ve güney dünya standartlarının ayrı ayrı gözönünde tutulması gerekecektir. Ancak bu, "*Bon pour le Sud*" türünden bir farklılaşmaya yol açmayacaktır.

4) Türkiye gibi Kuzey-güney sınırında yer alacak tampon veya sınır ülkeler, belki de iki türde mühendisler yetiştirmek gereği duyacaklardır. 2000'li yılların mühendislik ve mimarlık standartları ve sorunları, eğitim kurumlarının daha bugünden özgürce farklılaşmasını zorunlu kılmaktadır.

5) Bugünkü uygulamalar yarını hazırladığına göre, asıl sorun, nasıl bir dünya istediğimiz konusunda düğümlenmektedir. Böyle bir dünyaya hazır mıyız?

Kaynaklar

BELL, D. 1988. "The World in 2013." *Dialogue*, 3:2-10.

BELGİL, V 1987. "Eğitimimizin Büyük Sorunu." *Cumhuriyet*, 15 Aralık.

ELLUL, J. 1962. "Technological Order." *Technology and Culture*. Cleveland.

GÜVENÇ, B. 1983. "İletişim Teknolojisindeki Gelişmelerin ulusal Kültürler Üzerindeki Etkileri."

Uluslararası UNESCO Semineri (İstanbul : 26-28 Eylül 1983).

Tebliğin Türkçeye çevirisi için Bkz. FDE, III, 12, 1983, s. 5-12.

1984 "Bilişim/Enformatik Çağı."

Bilişim Kurultayı, Ankara. Bilişim, 18, s. 20-22.

1990a "Bilgi, Bilim ve Bilişim." (VIII. Ulusal Bilişim Kurultayı Açış Bildirisi) Ankara: 24 Eylül 1990. Ayrıca Bkz: *Monitör*: Kurultay Eki, 24 Eylül 1990.

1990b *Dossier Communication, Frankofoni*, 3:139-44.

HARTMANN, N. 1945. *Die Neue Ontologie* (Yeni Ontoloji)

TİTİZ, T. 1992. "Bilgi toplumu." *Monitör*, Sayı 129, 18 Mayıs 1992.

TURNER, F. 1987. "Design for a New Academy." *Dialogue*. Summer.

WAC/SEOUL OLYMPIAD' 88 1988. *Continuity and Change in Communication in Post Industrial Society*. WAC, Vol 2, Seoul: Woo-seok Publishing Company.

WHITROW, G. J. 1979. "Time and Origines of Scientific Thought." "Introduction" to *Time and Sciences*. Paris: UNESCO.

"2000'li Yıllarda Mühendislik ve Mimarlık"
Semineri 'nde Tebliğ. İTÜ. 1-2 Haziran 1992

DÜNYANIN YAŞI SORUNU

Giriş: Neden Bir Sorun?

İnsanoğlu'nun uzayda dolaştığı, evrene açılmaya çalıştığı bir çağda, "dünyanın yaşı" neden hâlâ bir sorun olsun?

Dünya, üzerinde yaşadığımız, varolduğumuz şu yeryüzü, yerküre, arz, *earth*, *geo*, Güneşadlı yıldızın bir gezegenidir. Ontologlara göre, *canlı*, *cansız* ve *canlıüstü* varlık alanlarından oluşmuştur. Canlı varlıklar, C, H, O, N, Ca vb. cansız yapı taşlarından yapılmıştır. Canlılardan birisi olan insan, kendi yarattığı ve kendisini yaratan canlıüstü kültür ve uygarlık gücüyle dünyaya damgasını basmış, öteki canlılara egemen olmuş ve kendi varlığını dünya ile özdeşlemiştir. Böylece, dünyanın yaşı, insanın kendi varlığını, varlık bilincini doğrudan ilgilendiren bir konu/sorun olmaktadır. Kültürel açıdan *etno-santrik*, psikolojik açıdan *egosantrik* olan insan, biyolojik ve tarihi açıdan *geo-santrik* (yer merkezci) bir varlıktır.

Dünya'nın yaşı, yani kaç yaşında olduğu, ilk bakışta, sanki insandan bağımsız bir zaman sorunu gibi görünür. Ne ki, dünya mekânı duyu organlarımızla doğrudan algılayabildiğimiz somut bir gerçeklik olmasına karşın; zaman, dünya da olup bitenlere bakarak kurguladığımız soyut bir kavram, zihni bir inşaa, *mental construct*'dir.

Fizik (dünya/doğa) bilgimizin üç ana temelini oluşturan büyüklük (boy), ağırlık ve zaman (mks) boyutlarından ilk ikisi duyu organlarınca algılanabilir çokluklar olurken, zaman boyutu bir soyut kavramdır. Bilimsel sözlüklerde şöyle tanımlanıyor zaman:

"Dünyada olup bitenlerin ardışıklığını görerek zihnimizde yarattığımız ve olayların bundan sonra da içinde olup gideceğini (süreceğini) düşündüğümüz, başı/sonu olmayan soyut kavram." (TDK 1972 ve Larousse'tan)

Ne'liğini bilmediğimizi fakat dikkatle ve özenle ölçmeyi başardığımız için bildiğimizi sandığımız zamanı nesnel (dışımızdaki)

bir çokluk ve gerçeklik gibi algılıyoruz. Kişisel saatlerimizle somutlaştırıyoruz, nesneleştiriyoruz. Zamanı, dünyanın hareketleriyle yıl, mevsim ve gün olarak ölçüyoruz.

$Zaman = f(\text{değişme}),$

$Değişme = f(\text{değişme})$

Doğrusal, yönlü, sonlu mu? (*Termodinamik*); yoksa, döngüsel, yönsüz, öncesiz-sonrasız mı?

Biri bizi, Budizmde olduğu gibi, gelip geçiciliğe (*Impermanence*); öteki, semavi dinlerdeki ebediliğe (*Permanence*) götürüyor:

Ruhun sonrasızlığına inanan ölümlü insanın doğrusal (sonlu) zamana evet demesi kolay değil. Bu yüzden, *geo-santrik* insan, dünya ile aynı yaşta olmak istiyor. Birlikte yaratıldık diyor. Çoğu kozmolojiler, "Dünya kuruldu kurulalı" ile başlar "Dünya durdukça veya döndükçe" biz de varolacağız diye umutlanır.

Dünya = insan özdeşliğinin sonucu olarak, birbiriyle bağdaşmayan iki dünya görüşü var.

a) *Kutsal Kitaplara göre İnsan*

Yeryüzündeki bütün varlıklarla birlikte, Tanrı tarafından ve kendi benzerinde yaratıldı—"yaradılış" inancı. Bu inanca göre, insan ile Dünya aynı yaştadır. (A. L. 5995= 4004+1991.)

b) *Bilimsel Bulgulara göre İnsan*

Ne zaman, kimin tarafından ve nasıl yaratıldığını bilmediğimiz bir dünyada,

500 milyon yıllık *omurgalıların*,

400 milyon yıllık *dört-ayaklıların*,

200 milyon yıllık *memelilerin*,

100 milyon yıllık *doğurganların*,

50 milyon yıllık *primatların*,

25 milyon yıllık *insansuların*,

2-3 milyon yıllık *Homo Sapiens*'lerin evrimleşmesiyle bugünlere ulaşmıştır.

Üç milyar yıllık yaşam, 5-8 milyar yıllık bir dünya (yeryüzün)'de yer almaktadır.

Kultur Kreise (Kültür Çemberi) akımının Peder Schmidt ve Kopers tarafından temsil edilen ve "Viyanalı Okulu" olarak bilinen kanadı, bilimsel verileri kutsal kitaplardaki takvim (*genesis*) öyküsüyle uzlaştırmaya çalışmışsa da (1930 ve 40'lar), bugün artık, okulun ve akımın yandaşı kalmamıştır.

Yerbilimcilere göre Dünya'nın yaşı: Önemli Aşamalar

XVII yy'a kadar Avrupa'nın en uzun dünya takvimi 4000 yıldır. "4004" marka Alman malı mürekkep şişelerini hatırlar mısınız? Rahip Ussher 1580 yılında, dünyamızın yaşını hesaplamış ve dünyanın MÖ. 4004 yılı, 23 Ekim pazar günü yaratıldığını bulmuştu. Fransız La Peyrère'in 1655 yılında yazdığı "*Ademden önceki insan*" kitabı törenle yakılmıştır. Baucher de Pertles'in (1840), 60 bin yıllık taşları, reddedilmiştir.

Gökbilimci ünlü Tycho Brache, "Gök cisimleri sayıca ve parlaklıkça büyüyüp küçülüyor -aynı kalıyor" diyordu (1572).

Dünya'nın yaşı sorusunun gündeme getiren XIX yy'daki *palaeobotany*, *palaeo-zoology* ve *palaeo-anthropology* araştırmaları oldu. Jeolojinin kurucu babası ve Darwin'in öncüsü Charles Lyell (1833), "Katastrof Teorisine" karşı çıkarak şöyle yazıyordu: "Doğa güçlerinin, dünyayı her zaman aynı yönde etkilediğini kabul etmek, yer katmanlarını doğru yorumlamanın en güvenilir yoludur." Canlıların evrimi ve dünyanın bunca değişmesi için gerekli zaman 5-6 bin yıldan çok daha uzun olmalıydı. Ama kanıt bulunmuyordu. Darwin, insanın öyküsünü tek bir fosil kanıtı olmadan yazmıştı.

XIX yy. ikinci yarısıyla ve XX yy başlarında dünyanın yaşı birkaç yüz milyon yıl olarak tahmin ediliyordu. Bu tahmin, dünyanın o günkü ısı düzeyine kadar soğuma süresi hesaplanarak ve tortul kayaların kalınlıkları ölçülerek yapılmıştı. Oysa, yer merkezindeki ve kabuğundaki radyoaktivitenin soğumayı yavaşlattığı dikkate alınmamıştı. Dağların yükselişini, soğuma sırasında dünya çapının küçülmesi ve yeryüzünün büzülmesi (kırışması) ile açıklayan Krakow üniversitesi profesörlerinden Maurcy Rudzki, dünyanın yaşını 3 milyar yıl olarak hesaplanmıştı (1900'ler).

Daha güvenilir ve doğru tahminler radyo-aktivitenin keşfini bekledi. Birinci Savaş öncesi yapılan ilk hesaplara göre dünya 1 milyar yaşındaydı.

Jeoloji dünyanın tarihidir. Jeolojinin yaş takvimi, *flora ve fauna*'daki değişmelere dayanır. Kayaların yaşı radyoaktivitenin azalmasıyla bulunsa da, ara dönemler organik hayatın evrimiyle hesaplanır. Beş milyar yaşındaki dünyamızda 2 milyar yıl boyunca hayat ilkel düzeyde kalmış son bir milyar yılda ise evrim hızlanmıştır. Ozon tabakasının süzduğu oksijen yetersizliği ve ultraviyole ışınlarının öldürücü etkisi organik hayatın gelişmesini frenlemiştir.

Bitkilerin atmosfere verdiği oksijen yükselince, ozon tabakası oluştu, 400 milyon yıl önce ultraviyolenin etkisi azaldı.

Çok derinlere inmeyen çağların tarihlenmesi (yaşı) *astrofizikçiler* tarafından önerildi:

Dünya atmosferi kozmik ışınların bombardımanı altındadır. Bu ışın, atmosfere girmeden önce, proton ve alfa cisimciklerinden oluşan bir radyasyondur. Işınlar, galaksimizden ve güneşten gelir. Atmosferdeki maddecikleri parçalayan kozmik ışınlar, nötron adı verilen ikincil maddeler oluşturur. Atmosferdeki azot (N) atomlarına çarpan nötronlar, azotu radyoaktif karbon izotopuna (^{14}C) dönüştürür. ^{14}C , atmosferdeki oksijenle birleşerek CO_2 olur. Atmosferin alt tabakalarına inen CO_2 , *foto sentez* ile bitkilere, bitkilerden de otoburlar aracılığı ile hayvanlar alemine geçer. Öyle ki bütün canlılarda radyoaktif karbon vardır, *yarı ömrü 5600 yıldır*.

Yaşayan canlı, azalan radyo-karbon yerine yenisini koyduğundan $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ oranı sabit kalır. Canlı ölünce, (^{14}C) radyoaktif karbon yükselmesi durur. Fakat azalması sürer. Bilginler, böylece, canlının ölümünden sonra geçen zamanı hesaplayabilir. Radyo karbon ömrü kısa olduğundan, ^{14}C saati, 50-60 bin yıldan gerilere uzanmıyor.

Radyo-karbon tarihlenmesinin doğruluğunu irdelemeye yarayan tarihi teknikler bulunmuştur. Söz gelişi, bir firavun tabutunun radyo aktif yaşı, firavunun yazı ve kayıtlara geçmiş olan tarihi ile irdelenebilir. Sonuç olarak, bugün, radyo karbon saati ayar edilebilmektedir. Radyo karbonu üreten kozmik radyasyonun bazı dönemlerde daha

yaygın ve yoğun geldiği veya öyle özümsemiştiği anlaşılmıştır. Bazı eski çam (*pinus aistota*) örneklerindeki yaş halkalarında, radyo aktive-nin etkisi görülmüştür.

14_c saati, çok gerilere gitmemekle birlikte, kültürleri zamanlamak-ta hâlâ yararlı rol oynuyor. Daha eski dönemleri ölçmeye mahsus öteki izotoplar da var. (Bkz. Güvenç 1991: Tablo 1-2)

Jeologlar, bugün minerallerdeki radyoaktif 40_p'nun argona dönüşmesine güveniyorlar. Doğal 40_p izotopu argona dönüşür. Bu tek-nikle Radyo izotop saatini 50 milyon yıl öncesine götürmek olanağı vardır.

Sonuç

Dünyamızın bilimsel yaşını, kutsal kitaplara uydurmak mümkün olamamışsa da; çağımızın müminleri, kutsal kitaptaki yılları sembolik olarak yorumlamak (söz gelişi bir yılı bir milyon yıl almak) suretiyle, bilimle imanı uzlaştırmayı deniyorlar. Bu belki ilerde mümkün olabi-lir ama *yaradılış inancı* ile *evrim kuramını* bağdaştırmak henüz mümkün olmamıştır.

Coğrafya'yı İtalyanca'dan, geometri'yi Almanca'dan, jeoloji'yi Fransızcadan, alan Türkçemizin yerbilimlerine ciddi bir katkısı olmamıştır. Evrim kuramının ciddi bir değerlendirmesini yapan mes-lektaşımız konuyu şöyle bağlamıştır: "Eğer bütün canlılar, Darwin'in iddia ettiği gibi tek ve ortak bir atadan geliyorsa, bu Allah'ın tek olduğunu göstermez mi?

Kaynaklar

GÜVENÇ, B. *İnsan ve Kültür*, 1991: 1. Böl.

HARRİS, M. *Culture, Man and Nature* 1972: ch 2.

HOWELL, F. Clark. *Early Man*. 1965.

PIOTROWSKY, S. L. "Age of Earth and Geology." in *Time and - Sciences*. UNESCO: 1979: 42-5.

ODTÜ Arkeoloji Semineri, 13 Aralık 1991

BİLGİ, BİLİM VE BİLİŞİM...

Sekizinci Kurultay'ınızda üçüncü konuşmamı yapıyorum. Onur verici güven ve görevden dolayı Yürütme Kurulu'na teşekkür ederim. Katılanları saygıyla selamlarım.

İlk Kurultay konuşmamda, Basın-yayın alanındaki ikiyüz yıllık gecikmemizden; ikincisinde ise, eğitim teknolojisindeki geri kalmışlığımızdan, önceliklerimizden söz etmiştim. Bu kez, bilgi konusunda bir açılış yapmayı kabul ederken, konunun boyutlarını ve güçlüklerini yeterince görememiş ya da bilememişim. Bazı kavramsal güçlükleri aşabilmek için *bilgi*, *bilim* ve *bilişim* ilişkileri üzerinde duracağım. Bildirimim ana fikrini şöyle özetleyebilirim:

Her bilimsel veri (bilgi) bilgidir de, her bilgi, bilimsel bilgi olamaz. Bilişim toplumunun temel sorunları, bu tek yönlü ilişkideki simetrisizlikten kaynaklanıyor gibidir. Bilişim çağının bazı bilgileri, yanlış, yanlış hatta yanıltıcı olabilir.

Bilgi, bir iş, konu ve olgu üzerinde bilinenlerin tümüdür. Eğer hangi iş, konu ve olgu üzerinde durulduğu, durulacağı belli değilse, herşeyler hakkında neler söyleyebiliriz? Söyleyeceklerimizi 20-30 dakikaya nasıl sığdırabiliriz?

İnsanı öteki canlılardan ayıran doğası, "*Homo sapiens sapiens*" yani bildiklerini sorgulayan varlık olabilmesidir. Öylesine evrensel bir nitelik ki, her dil-kültür dizgesinde binler ve binlerce söz ve deyim bulunur -bilgi ve bilmek üzerine. TDK sözlüğünde yüzlerce sözcük, Aksoy'un *deyimler* derlemesinde yüzlerce atasözü bulunuyor.

İnsanoğlu'nun imgeler, simgeler ve çeşitli diller aracılığı ile kavrayabildiği olgu, gerçek, yapı ve işlerin tümüne birden "*bilgi*" adı veriliyor. Bilgi'nin tarihi, kuramı, sosyolojisi, felsefesi, metafiziği, mantığı, estetiği hatta eleştirisi yapılıyor. Her dünya görüşü, belli bir *bilgi birimi* üzerine kurulduğu gibi, her felsefe akımı veya okulunun, olup bi-

tenleri nasıl bildiğimiz, bilebileceğimiz, herşeyleri gerçekten bilip bilemediğimiz, bildiklerimizin gerçeklik ve güvenilirliğinden nasıl emin olabileceğimiz, soruları üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Öyle ki, bilgilerimiz karşısında bir *bilgi sorununuz* da var. Pozitivistler, gözlem, deney, varsayım ve irdeleme yöntemiyle, dünya gerçeklerinin bilinebileceğini kabul ederken; Agnostikler, bilgi ve bilmekle ilgili varsayımlarımıza tümden karşı çıkarlar; hatta herhangi bir şeyi doğrudurüst bilemeyeceğimizi, bildiklerimizden *asla emin olamayacağımız* görüşünü savunurlar. "Bildiğim bir şey varsa hiçbirşey bilmediğimdir" diyen filozofları anımsayalım. Kişiyi, kendimiz gibi bildiğimiz gözlemi yapılmışsa da kendimizi nasıl bilebileceğimizin yolu yordamı hâlâ açıklanmamıştır. Bu yüzden, "*Kendini Bil*"mek bütün dini, ahlaki öğretilerce en yüce erdem sayılmıştır. İslamın altıncı şartı "haddini", yerini, sırasını, sınırlarını, yani "*kendini bil*"mektir. "Sen seni bil sen seni, yoksa bildiririm haddini..." sözü buradan desteklenir. Bu deyimdeki bildirmek, öğretmek anlamında kullanılmıştır. Ozan Yunus, yolunu yordamını açıklamadan, "*ilim kendün bilmektir*", diyor. Cehaletin bir adı da "*kendini bilmezlik*" değil midir? Bireysel ve toplumsal düzeylerde!

Bilgi sorunu, dil-dilck, öz-özlem, düş-düşlem, bilim-bilmek kavramlarıyla çok yakından ilgilidir. Güzel ve kıvrak Türkçemiz, zengin fiil çekimlerine, *bil*-mek ve *bileme*-mek türlerini de kazandırmıştır. Bilmek fiilinin *bile-bilmek*, *Bile-bileme*-mek biçimlerini bile kullanabiliriz. Bu cümlede kullandığım *bile* sözcüğü, dahi anlamında bir pekiştirici ve güçlendiricidir. Kurultayınızda benim *bile* konuşmam, yerine göre iyi de kötü de değerlendirilebilir. Bilen kişiye bağlı bir yorum. Yapıp-etmek, görmek, düşünmek fiillerimizin, *yapabilmek*, *görebilmek*, *düşünebilmek* biçimleri belli bir işi, görevi yapma yeteneğimizi, başarıma gücümüzü, yetkinliğimiz gösterir. Kuvvet, güç, yetki, yetkinlik ve yeterlik koşullarının *bil*, *bil-mek* ekleriyle dile getirilmesi, Türk dili ve mantığının, işbilmeye verdiği yüce değeri yansıtıyor. İş yapmak için bilmek gerekiyor. İslami töremiz inanca yönelse de, dilimiz *bilgi ve bilme*'ye sanki öncelik tanıyor. Bilenle bilmeyen hiç bir olabilir mi? Öyleyse neleri nasıl bileceğiz, ne kadar ve

doğru bildiğimizden nasıl emin olabileceğiz? Sanırım, düşünce ve bilim tarihinin en çetin sorusu budur, buradadır. Her tarihi çağ, bu soruyu sormuş, yeni baştan yanıtlamak gereğini duymuştur.

Kültür ve uygarlık tarihçilerine göre, insanoğlu bugünkü *bilgi*, *biliş* ve *bilinç* düzeyine belli evre ve aşamalardan geçerek gelebilmiştir. Pozitif felsefenin ilk sözcülerinden August Comte, ünlü toplum sınıflamasıyla ilgili olarak önerdiği *teolojik*, *metafizik* ve *pozitif* bilim evreleri (çağlar); kabaca, bilgi ve bildiklerimizin *mythos*, *ethos* ve *logos* aşamalarına tekabül etmektedir. Atalarımız, önce kendi yaşayıp anlattıkları söylence ve destanların bilgisine; sonra dünyayı ve insanları yaratan Tanrı sözünü aktaran dini-ahlaki (*ethik*) bilgilere; en sonrada, insanın kendi yaşamındaki gözlemleriyle, *deneyip yanılarak* kazandıkları *dini bilgilere* göre algılayıp yorumlamışlardır, dünyayı. Bilginin ilk kaynağı ve son durağı *logos* (akıl) olduğu için. bütün bilgi türlerinin ortak paydasında *logos* ve *loji* (bilim) bulunabilir.

Mythos'a *loji* eklenince mitoloji; *ethos*'a *loji* eklenince etholoji; *theos*'a *loji* eklenince eklenince teoloji, *philos*'a *loji* eklenince Filoloji olur. Ancak, yapma sözcükler bu tür bilgilerimizin lojik yani bilimsel olduğunu kanıtlamaktan çok, sadece bilimsel (lojik) ölçüt ve yöntemlerle incelenip irdelenebileceğini gösterir. Aslında *mitolojik*, *etholojik* ve *lojik* bilgiler, kendi içlerinde ne denli tutarlı ve mantıklı olsalar da, birbirleriyle uzlaşık ve bağdaşık değildirler. Bu tür bilgilerin kaynakları, oluşum süreçleri, değerlendirme ölçütleri son derece farklı/karşıt olabilir. Mitolojik bilgi gücünü/geçerliğini halkın inancından, lojik (bilimsel) bilgi ise, güvenilirliğini, sorgulama ve sınamaya dayanıklı ve irdelenebilir oluşundan ve kendini yenileme gücünden alır.

Bilginin evrimi, *mythos*'tan *logos*'a doğru genel bir gelişme çizgisi izlemekle birlikte; yeni bilgi düzeylerine erişen toplumlar eski bilgilerden tümüyle arınmıyor. Söz gelişi, dünyamız bugün bilimsel bilgi çağma erişmiş görünmekle birlikte, bilim-öncesi çağların düşünce ve inanç öğelerinden kurtulmuş değiliz. Çünkü *ethik* bilgi kendi *mythos*'larını, *lojik* (bilimsel) bilgi kendi *mythos*'larını ve *ethik* değerlerini yaratmaya, daha öncekileri yaşatmaya devam etmektedir.

Yaygın olarak, bilimsel bilginin kesin, şaşmaz ve yanılmaz olduğuna inanılır. Oysa bilimsel bilginin üstünlüğü ve gücü şüpheyile ve irdelemeye yani eleştiriye yanılmaya açık olmasındadır.

Nice gelişmiş olsa da toplumun, nice iyi eğitim görmüş olsa da kişinin bilimöncesi tortulardan kurtulduğu, bilimsel bilgi düzeyine ulaştığı, o düzeyde rahat yaşadığı söylenebilir mi?

Değişik dozlarda/oranlarda olmak üzere atalardan miras kalan *mythos* ve *ethik* tortular varlığını, yaşamını sürdürmektedir. Gelecek çok da farklı görünmemektedir. Bilim ve bilginin üstünlüğü ya da egemenliği böyle bir kurultayda yadsınamaz. Ancak, aklın/mantığın bulguladığı, deneyip sınavarak ortaya koyduğu, uyguladığı her tür bilgiyi her toplumda savunmak pek de kolay olmamaktadır.

Bilgi, hiç kuşkusuz önemli, değerli ve yaşamsaldır. Ama hangi tür bilgi? Hani ne demiş atalarımız türünden *mythik* bilgi mi; ne buyuruyor kutsal kitabımız türünden *ethik* bilgi mi; yoksa okulda öğrendiklerimizi tümünden yanlışlayan bilimsel araştırmaların bilgisi mi? Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ideolojisi, bilimi seçmişti ama en *hakiki yol göstericinin* hangi tür bilgi olduğu —tartışmalı değilse de— tartışılmaktadır. Bilimsel bilginin törelere ters düştüğü toplumlarda bilimi egemen kılmak kolay olmuyor, zaman, sabır, çaba istiyor. Bilimin bilgisayarları yarattığı, bilgisayarlarla bilim yapılan bir çağda, bilgisayarla üretilen, yayılan her bilgi bilimsel mi, güvenilir ve geçerli mi? Kanaatımca, bilişim toplumlarının ve bilişim toplumu olmaya hazırlanan 2. ve 3. dünya ülkelerinin temel sorunu budur. Herkesin bilimsel araç ve gereçlerle bilgi üretebileceği bir toplumda, *bilginin bilimselliğini* kim(ler), hangi yetki ve etkiyle denetleyebilecektir?

Bilimsel bilginin kendi doğasından kaynaklanan başka yapısal sorunları da var. Kısaca "*Doğa Tarihi*" adı verilen gözlem, veri toplama, sınıflama, varsayımlama ve irdeleme yoluyla genel kuram ve yasalara varma (*tümevarım*) yöntemi, bilim piramidinin matematikten ilahiyata uzanan katmanlı yapısını delip parçalamış, disiplinleri, ana, yan, alt ve üst dallara bölmüştür. Çağımızın son derece sınırlanmış ve giderek daralan uzmanlık alanında uzman kişi çok şeyler öğrenen kişidir. Sayıları binlere ulaşan akademik disiplinlerde çalışan uzmanlar aruk

birbirlerini dilini bile anlayamaz duruma düştüler. Birkaç disiplinin dilini hâlâ anlayabilen bilgelerin sayısı ise hızla azalıyor. Bilimsel bilginin yandaşları, *mythic* ve *ethic* bilgilerin kusursuz bütünselliği, biçimsel işlerliği karşısında yetersiz ve güçsüz kalıyorlar. Daha yeniyi ve iyiyi üretmek amacıyla Dünya'yı bilgi dünyasının parçalarına ayıran bilim, dağıttığı kurguyu yeniden kuramıyor. Toplumbilimciler modernleşme, iktisatçılar kalkınma stratejilerinde, siyaset bilimciler enflasyonla savaşta; fizikçilerle kimyacılar soğuk füzyonla enerji konusunda anlayamıyorlar. Bilimsel üretim yaygınlaşıyor ama, bilişim ve toplumsal bilincimiz sandığımızca bilimsel bilgilere dayalı değil! İkiyüzelli yıllık bilim çağı, giderek bir *enformasyon* (Bildirişim) devrimine dönüşüyor —yüksek teknolojinin de yardımıyla. Öğrenebileceğimizden, anlayıp uygulayabileceğimizden çok bilgi üretiyoruz. Uygun ve geçerli bilgiye ulaşmak, bilgiyi yerinde/zamanında kullanmak giderek sorun oluyor.

İletişim teknolojisindeki gelişmelerle hızlanan bilişim devrimi, yepyeni bir dünya yaratıyor. Ulusal devletlerin, bireysel sorunlarımıza duyarsız, evrensel sorunlara karşı ise çaresiz kalacağı söyleniyor. XXI. yüzyıl'dan sık sık söz ediyoruz ama nasıl bir dünya olacağını kestiremiyoruz. Bugünlere nerelerden geldiğimizi bilen tarih, yarın ne yapacağımızı söyleyemiyor. Yakın geleceği kestiremiyoruz. Fütüroloji ve kurgu bilim eserleri bizi olası olanaklar üzerinde düşündürüyor ama kimseye yön ve güven vermiyor; ne yapacağımızı bildirmiyor. Bilgisayar ağlarına giren verilerin bilimselliğini (geçerlik ve güvenilirlik derecesini) denetleyemediğimizden, bilişim sistemlerinden yayılan bilgilerden de emin olamıyoruz. Bilginin, bilgi işlemden geçmesi *bilimselliği sağlamıyor*. Bilişim devrimi, Endüstri devrimindeki yüzlerce yıllık gecikmeyi kapatmış gibi görünürken, teknolojiadaki geri kalmışlığımızı ortadan kaldırmıyor. Bilgisayar yazılımı ihracatına girişen ölkemiz, geçen yüzyılın demiryolu ve tramvay teknolojilerini ithal etmek durumunda bulunuyor.

Avrupa ölkeleri çok dili, çok kültürlü ve çok uluslu bir birliğe yönelirken, küçülen dünyamızı aynı yönde etkileyebilecektir. Bu süreç içinde, bilişim toplumları kendi *mythos* ve *ethos*larını yeniliyor-

lar. Bilişim çağıma yetişmeye çalışan ülkeler ise, bilgi üretiminin ve bilginin kendisinden çok, çağın yarattığı *mythos*lardan ve *etik* değerlerden etkilenmiş görünüyorlar. IBM-Fujitsu hız yarışmasını bir futbol kupası gibi uzaktan izliyoruz —olaya katılmadan, sonuçtan nice etkileneğimizi bilerek!

Bilişim çağının *mythos*ları ve *etik* değerleri önünde, bilen ve bilge insanın sorunları nelerdir? İnsan, kendi yarattığı dünyanın efendisi kalabilecek mi, yoksa yarattığı düzenin kölesi mi olacak? Masasının üzerinde son kuşaktan bir PC koymakla geleceğe yönelik güvence ve özgürlük sorunlarını çözümleyebilecek mi?

Bilişim Toplumu88 gÖ üreteceği ve ithal edeceği yüksek teknolojiler, insanı gerçeğe, özgürlüğe yaklaştıracak mı? İçinde bulunduğumuz bilgi bolluğunun hangisi gerçek? Teknolojinin başdöndürücü gelişme sürecinde bu tür soruları soracak *bilgelere belki ihtiyaç duyuluyor ama öncelik tanınıyor mu?*

Çağdaş Batı uygarlığının dayandığı üç temel ilke şunlardır:

1. Herşey (bilgi)'den şüphe et.
2. İnsanca şeyler (nice karmaşık olsa da) insana yabancı gelmez.
3. Gerçekler insanı özgürlüğe kavuştururlar.

Konuşmamı şu üç soruyla bitirmek istiyorum:

1. Bilişim toplumlarının ürettiği ve dünyaya yaydığı bilgilerden yeterince şüphe ede-*bil*-iyor muyuz?
2. İnsanca sorunlara, insanca bir ilgi ve yakınlık duya-*bil*-iyor muyuz?
3. Ürettiğimiz ve yararlandığımız bilgiler bizi daha özgür kıla-*bil*-iyor mu?

Bilişim toplumunun ve toplumumuzun güncel bilgi sorunlarını son açık oturumunda daha ayrıntılı olarak ele alabileceğimizi umuyorum.

Kurultayınıza başarılar dilerim.

8. Ulusal Bilişim Kurultayı Açılış Konuşması, 1990.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLER: GELİŞMELER VE SÜREKLİLİKLER

Her bilim bilgi üretir ama her bilgi bilimsel değildir. Bilimsel görüldüğü halde geçerli ve güvenilir olmayan, bilim kökenli olmadığı halde geçerli ve güvenilir bilgiler vardır. Bilimsel bilginin temel ölçütü belli bir yöntem ile incelediği konuya elverişli (yinelenebilir ve irdelenebilir) veri toplama teknikleri kullanmasıdır. Bu anlamda sosyal bilimlerde de aynı yöntemi (*natural history*) kullanır. Ancak, Endüstri Devrimini izleyen sosyal değişimlerin ürünü olan sosyal bilimlere yinelenebilirlik/doğrulanabilirlik koşullarının yerine getirilmesi güçtür. (1) Yeryüzünde binlerce dil-kültür sistemi bulunmaktadır. Belli bir yer ve zamanda, belli bir toplum için geçerli olan bilgiler — değişimlerden dolayı— başka bir toplumda ya da bir süre sonra artık geçerli olmayabilir. Sonuç, sosyal bilimlerde sonu gelmeyen ideoloji ve yöntem tartışmaları olmaktadır. Ayrıca, fen bilimi sosyal bilimi ayrımcılığı, matematik bilmeyenlerin sosyal bilime yöneltilmesiyle sonuçlanmıştır.

Büyük bir tarihe sahip olan Osmanlı ve Türk toplumu, sosyal değişim ve bilim yapma aşamasına ancak Cumhuriyet'ten sonra varabilmiştir. Bu serüven, bilimlerden önce, meslek ve teknik okulları uygulamasıyla başlamıştı. Nisbeten daha kolay olan doğa bilimlerinin ve teknolojinin önceliği ve hızlı gelişmesi. Batı'da olduğu gibi bir fen bilimi-sosyal bilimi ikilemi yaratmış; sosyal bilimin işlevsellik kazanması, ülkemizdeki demografik hareketlerin ve sosyal değişimlerin ivme kazanmasını beklemiştir. Ancak, olumsuz gelişme ve sorunlar. tutucu çevreler ve gönüllü muhafızlarca, sosyal bilimcilerin eseri olarak görülmüştür. 1961 Anayasası ile onu izleyen askeri müdahaleler, bilimi ve teknolojik gelişmeyi desteklerken, sosyal bilimi gözetim/ denetim altında tutmaya çalışmıştır. Bu boşluk, geleneği var olmayan

bir milli ve inkılap tarihi ile veya ithal malı (çeviri) sosyal bilimle doludur. Milli tarihimizi ve toplumun biricikliğini savunanlar, kendi toplumumuza ve araştırmaya yönelik sosyal bilimi gözetim altında tutmuştur.

Romantik bilim özleminden araştırmaya yönelik uygulamalı bilim aşamasına gelen sosyal bilimlerimiz, TÜBİTAK ile TÜBA'nın ve bütün bilim kişilerimizin ilgisini/desteğini beklemektedir. Sosyalbilimci, FKB geleneğinden ve İnsanbilim temelinden yetişmiş bütün uzmanlara açık olmalıdır.

Bilgi, Bilim, Bilimsel Bilgi ve Metot İlişkisi

Her bilim dalı ya da disiplini, geçerli ve güvenilir (doğruluğu irdelenebilir, kanıtlanabilir) bilgi üretmeye çalışır. Oysa her güvenilir ve geçerli bilgi bilimsel olmayabilir. Bilimsel gibi sunulduğu halde geçerli olmayan ideolojik propagandalar; bilim kökenli olmadığı halde —atasözleri ve *etika* (*ethik*) ilkeleri gibi— her zaman her yerde geçerli olan ya da öyle olduğuna inanılan bilgiler vardır. Bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki ilişkiler karşılıklı veya birebir değildir. Bu simetrisizlik metottan kaynaklanır. Bilimsel bilgiyi öteki bilgi türlerinden ayıran ölçüt, metot veya yöntem (bilginin nasıl/hangi yoldan elde edildiği) bilgisidir. (Hempel 1968, Reischer 1970 ve özet için Yıldırım 1985)

Bilimsel bilgi, Yeni Çağlar'da Descartes'ın önerdiği yol, sıra ve ilkelerle elde edilen bilgi türüdür. Bu bilginin nasıl üretildiği bilinir. Doğru, geçerli ve güvenilir olup olmadığı sorgulanıp irdelenebilir; doğrulanabildiği kadar yanlışlanabilir de. Doğa bilimlerindeki geniş uygulamasından dolayı bilim yöntemi "*natural history*" (doğa tarihi) olarak da bilinir (Güvenç 1992). Görece yavaş değişen ve kararlılık gösteren canlı ya da cansız doğa olaylarını inceleyen bilginler, bulgularını hangi yolla elde ettiklerini genellikle önceden açıklarlar. Öteki bilginler aynı sonucu aldıkça, bulgu veya bilginin geçerliği/güvenirliği pekişir. Birbirine uymayan sonuçlar/bulgular üzerinde çalışan araştırmacılar, yaptıkları düzeltmelerle birikimin gelişmesine katkıda bulunurlar.

Sosyal bilimciler de aynı yol ve yöntemle insanlar ve toplumlar arasında göze çarpan bazı farkları, benzerlikleri ve değişimleri açıklamaya çalıştılar. Ancak, türlü güçlüklerle karşılaştılar. Önce herşeyi merak eden, sorgulayan insan, inceleme konusu olmaktan, inançlarının yıkılmasından korkar. İnsanın incelediği olgular zamanla, az veya çok, hızlı veya yavaş değiştiği için kesin sonuçlar alınamaz, bulgular genellenemez (Gellner 1984). Öte yandan, sosyal bilimcilerin incelediği, canlıüstü dil-kültür alanları, birbirinden çok farklı düzeylerde olduğu için, bilimsel bulgular da farklı olur. Yeryüzünde 15 binin üstünde dil-kültür sistemi var bugün. Zaman-mekan boyutlarında birbirinden farklı görünen ve zamanla —gelişme bile— değişebilen olaylara "*tarihi varlıklar*" da denir. Bu yüzden, sosyal bilimlerin incelediği varlıklar alanına "tarih" adını verenler; sosyal bilimleri, bilimden çok, tarihe yakın gören bilim felsefecileri vardır. Öte yandan, "bilimsel bir tarih"ten söz edildiği olmuştaysa da, tarih bilgilerinin bilimselliği —yani geçmişten geleceğe, nerde, ne ölçüde güvenilir olduğu— son derece tartışmalıdır. Eski Elence'de bilgi (enformasyon) anlamına gelen *historia* zamanla, değişen geçmişin yani toplumun bilgisi olmuş, bilimden ayrı tutulmuştur.

Sosyal Değişimlerden Sosyal Bilimlere

Psikologlar, sosyal psikologlar, antropologlar ve iktisatçılar gibi sosyal bilimciler arasında, yaptıkları işi, sözcüğün saygın anlamında "bilim" sayanlar: ya da tarihe, felsefeye, metafiziğe daha yakın görenler vardır. Farklı bilim anlayışlarının haklı gibi görülen gerekçeleri de bulunabilir. Ancak, "Tarih" adını verdiğimiz bilgi alanı, geçmiş olayların belgelere dayalı yeni, özel ve öznel bir yorumu olduğuna göre, sosyal bilimlerin, tarihten ve doğa bilimlerinden farklı olduğunu kabul etmek gerekiyor.

İşte bu kabul ve konumdaki, doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki bazı farkların gereğinden fazla abartılmasına ve giderek kütüplaşmasına yol açmışlar (Tablo 1).

Doğa Bilimi		Sosyal Bilim	Açıklama
Fen	>	Sosyal	Öğretimde
Doğal (mı?)	>	Yapay (mı?)	Kullanımda
Müsbet	>	Menfi (mı?)	Kavramsal
Deneyssel	>	Kuramsal	İşevuruk
Kesin (exact)	>	Belirsiz (<i>inexact</i>)	Güvenilirlik
Kemmî (kant)	>	Keyfî (<i>kalitatif</i>)	Temel ayrım
Nesnel (<i>object</i>)	>	Öznel (<i>subjectif</i>)	Yoruma açık
Uygulamalı	>	Laf (lafoloji)	İşe yararlılık

Tablo 1. Doğa bilimi-Sosyal Bilim: Karşık Yüklemler

Kaynak: Ülkemizden kişisel gözlem ve izlenimler.

Kolayca görüleceği gibi, olgusal bir gerçeklikten çok kavramsal ve yorumsal olan bu tür karşıtlıklar, büyük ölçüde, olguların doğasından kaynaklanır. Ontolog Hartmann (1935/45), evrendeki varlık alanlarını, *cansızlar*, *canlılar* ve *canlıüstü* olarak sınıflamıştı. Doğa bilimleri cansızlar ile canlıları incelerken, sosyal bilimler —günlük hayatta "kültür ya da uygarlık" adını verdiğimiz— *canlıüstü* (*süperorganik*) varlık alanını araştırır. İnsan türü, bu varlık alanlarının ortak arakesi-tinde yaşar. Üçünün de öznesi ve nesnesidir.

Cansız ve canlı varlık alanlarının ortak niteliği "kararlı süreklilik" iken *canlıüstü varlık alanının değişmeyen özelliği* az veya çok, hızlı veya yavaş fakat "*sürekli değişmesi*"dir.

Değişimin bilgisi, görece sürekli/kararlı olguların bilgisinden kuşkusuz daha karmaşıktır. İşte bu nedenle, sosyal bilimlerde, üretilen bilginin geçerliği, güvenilirliği, nesnelliği, evrenselliği, göreceliği ve ir-delenebilirliği (yinelenebilirliği) sorgulanır.

Davranışçılık	<i>Verstehencilik</i>	Akılcılık	Akıl-ötecilik
Grupçuluk	Bireycilik	<i>Rasyonalizm</i>	<i>Irrasyonalizm</i>
		Nesnelcilik	Öznelcilik
		<i>Objectivism</i>	<i>Subjectivism</i>
Bütüncülük	İndirgeyicilik	Tarihcilik	Yapısalcılık
(<i>Holism</i>)	(<i>Reductionism</i>)	(<i>Historicism</i>)	(<i>Structuralism</i>)
Determinizm	İndeterminizm	Açıklamacı	Öngörmecilik
(<i>Belirleyicilik</i>)	(<i>Belirsizlik</i>)		(<i>Predictionism</i>)
Sistemli	Çoğulcu		
Bütün-ülük	Davranışçılık	Metotçuluk*	Sezgicilik
Barışçı	Çatışmacı		
İşlevselcilik	Köktencilik	Matematik**	İstatistikçilik
Kökten	Amaçlılık	Fonksiyonel	Dolaylı
Nedenselcilik	(<i>Teleosçuluk</i>)	İlişkicilik**	Yordamcılık

Tablo 2. Sosyal Bilimlerde Okullar, Akımlar, Yaklaşımlar, İkişlemler ve Bilişsel Sorunlar (1984)

Kaynak: NOVAK, S. "Philosophical Schools and Scientific Working Methods in Social Sciences. *UNESCO International Social Science Journal*, 102, pp 587-602, 1984.

*Bkz. Tablo 4: Doğa Tarihi

** Bkz. Tablo 3: Nagel Teoremi

Sosyal bilimlerde, karşılaşılan bilgi ve yöntem sorunlarının karmaşıklığı Tablo 2'de özetlenmiştir. Bu karmaşa içinde, sosyal bilimcileri en çok uğraştıran sorunlardan birisi olaylar/olgular arasındaki ilişkilerin doğasıdır. İlişkilerin, *nedensel*, *işlevsel* ve *olası* olarak görülüp yorumlanması, sosyal bilimler alanında önemli bölünme ve ayrılıklara yol açmıştır. Çağdaş bilim kuramcısı Nagel, tanımladığı üç teoremle, bu ilişki türlerini birbirine dönüştürebileceğini göstermiştir (Tablo 3).

1) Mantık ve uygulama açısından anlamlı her ilişki, nedensel
Bir Varsayıma İndirgenebilir:
 $(S = F(N) \ggg S \Rightarrow N (?) \text{ Veya } N \Rightarrow N (?))$

2) Her nedensellik, işlevsel bir ilişki olarak formüle edilebilir:
 $N \Rightarrow S \text{ veya } S \Rightarrow N \ggg S = f(N) \text{ veya } N = f(S)$

3) Her işlevsel çözümleme, değişkenler arasında, ortak bir
değişkenlik (*covariance*) gösterir:
 $S = f(N) \text{ veya } N = f(S) \ggg 0 < p(N, S) = r^2 < 1$

Tablo 3 Nagel Teoremleri (1953)

Sosyolog Ergun (1993), "Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin
Bunahımı"nı yöntemle bağlamakta belki haklı olabilir ama bu yalnız
Türkiye'nin değil, bütün dünyanın, bütün sosyal bilimlerin (hatta bazı
doğa bilimlerinin) ortak ve evrensel sorunudur (Gardin 1979).
Dünyada ve ülkemizde bazı bilimsel araştırmalar, Tablo 2, 3, 4 ve
5'teki bilişsel ya da metodolojik sorunlar dikkate alınmadan
yapılmaktadır (Lewis 1971).

Sosyal olguların matematiği, fen bilimlerinden daha karmaşık ve
zordur. Yapı mühendisliğinin çoğu problemleri, aritmetiğin dört temel
işlemiyle çözülebildiği halde, en basit bir sosyal değişme olgusunun
bilimsel tartışması, yarım ve tam logaritmik kartezyenler üzerinde
zaman dizileriyle (üslü fonksiyonlarla) çalışmayı gerektirir.

(Güvenç 1976b, *Sosyal Değişme*, ikinci baskısı yapılan eser)

Sosyal bilimlere katkıda bulunan çoğu ünlülerin matematik ve fen
bilimlerinden yetişmiş olmaları —rastlantı değil— konu ve sorunların
doğası gereğidir.

Tablo 4

DOĞA TARİHİ (YÖNTEMİ)

Yasalar/Kurumlar
Genel Önermeler
Hipotezler
Sınıflamalar
Adlar-kavramlar
Evren

Güvenç (1992:78)

Tablo 5

BİLİM PİRAMİDİ

↑ Sosyal Bilim ↓
↑ İnsan Bilim ↓
↑ Fen Bilimler ↓
↑ Matematik ↓
↑ Dil-Mantuk ↓
↑ Olupbitenler ↓

Turner (1987)

Güvenç (1989)

Ne var ki sosyal bilimlerdeki sonu gelmeyen metot tartışmaları, temel eğitimimizdeki matematik yetmezliğini kapatmıyor.

Sorgulayan aklın, bilim piramidinin (ya da doğa tarihinin) basamakları üzerindeki yukarı-aşağı hareketlerini düzenleyen mantuk kuralları, *tümevarım* ya da *tümdengelim* dediğimiz mantuk karşıtlıklarına yol açmıştır (Tablo 4). Aslında araştıran/sorgulayan akıl hem *tümevarır* hem *tümdengeler*. Akıl önce *tüme varamasaydı* nasıl gelebilirdi ki *tümden*? Liselerde okuttuğumuz mantuk kitapları, hayatı boyunca bilim yapmamış kimi çevirmenlerin bilgi yanlışları veya kavram yanlışlarıyla yüklüdür (Güvenç 1988). Aslında metot sorunu, *tümevarım* —*tümdengelim* ikilemi değil, bilim mantığında üçüncü şikkın, yani değişimin mümkün olmasıdır. (Reichenbach 1985.) Bilimin *tümevarım* (oluş) mantığı, Aristo'nun *tümdengelen* tasım (doğrudur ya da değildir) mantığından farklıdır. Aristo mantığı iki değerli (0 ya da 1) iken; bilim mantığı sıfır ile bir arasında birden çok değerli olabilir (Hızır 1976). Onun için bilim (Doğa Tarihi Yöntemi), yaklaşık ikibin yıl süreyle, Aristo mantığının aşılmasını beklemiştir.

Batı'nın ilk sosyal bilimcisi, toplumların filozof krallar tarafından nasıl yönetilmesi gerektiği önerisini bir yana bırakarak gerçekte nasıl yönetildiğini gözlemleyen Rönesans insanı Machiavelli olmuştur.

(Machiavelli, kuşkusuz Makyavelist değildi: yönetimlerin Makyavelce olmasını asla önermemiş, savunmamıştı.)

Doğa tarihi yapan bilginlerin bulguları Endüstri Devrimi'ni (1750), Endüstri Devrimi'nin yol açtığı sosyal ve siyasal devrimler ise büyük sosyal kültürel değişimleri hazırladı.

Sosyolojinin doğuşunu haber veren August Comte (1830), değişen aile yapılarını inceleyen Le Play (1865), çağdaş sosyolojinin işlev-yapı kavramlarını geliştiren Herbert Spencer, insan davranışlarını inceleyen öncü psikolog James'ler, ekonominin önemini abartarak —da olsa— gündeme getiren Marx ile Pareto, Tarihi Maddecilerle Akılcı Tarihçileri uzlaştırmaya ve sosyal olguların açıklanmasına uygun bir metot geliştirmeye çalışan Dürkheim (1895) geçen yüzyılın bilginleriydi. Osmanlı aydını Ziya Gökalp (1924), Dürkheim'in banışçı sosyolojisini, *Türkçülüğün Esasları*'na uyarlanmaya çalışırken, sosyolog Max Weber (1920'ler), Marxçı yorumun antitezini savunacak düzeye gelmişti. Gökalp, değişen bir toplumun sosyal bilimini değil, ilerde yaratılacak ulusun ülküsünü yazdı. Bu öykü efsaneleşerek günümüze değin yaşadı. Geleneksel (İslami) dayanışmanın yerini aldı. Gelerek ulusal bir ideolojiye dönüştü (Güvenç 1976a).

Türkiye'de Sosyal Bilimin Gecikmesi ve Gelişmesi

Bir Dünya imparatorluğu olan Osmanlı'daki felsefe ve bilim boşluğu, yoksunluğu, yerli-yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Magnarella ve Türkdoğan 1976). Felsefe'nin eksikliği bilim yapılmayışına, bilimin yokluğu ise, İmam Gazali'nin "Kelama (imana) ters düşülmesine izin vermeyen *Tehafüt*"üne bağlanmıştır. (Güvenç 1993: V Böl.) Osmanlı dünya görüşü, devletin varkalma stratejisini gelişmede değil değişmezlikte aramış ve bulmuştur. Karşı düşünce yeşerdiği yerde yok edilmiştir (Adıvar 1943, Zelyurt 1986).

Edebiyat tarihçilerimiz. Doğu kültürlerinde eksikliği görülen felsefe boşluğunu şair kişilerin doldurduğunu savunurlar. Felsefi düşünceye karşı beslenen kuşkulu güvensizlik şair Nâbi'nin şu dizele-
rinde dile gelir:

Hikmet-ü felsefeden eyle hazer

Evliya zümresine eyle nazar.

Osmanlı'nın tutumunu hicveden Nefi'nin başına gelenleri hep biliriz. *Hikmet-ti felsefe'den* nasıl uzak durulacağını Osmanlı aydını ve devlet adamı Sümbüllü Efendi *İlm-ü Hal* kitaplarında şöyle açıklamıştır:

İtibar etme hele hendeseye

Düşme o daire-i vesva'ya.

Osmanlı Medresesi, son gününe değin *İzâguci* sınıflamalarıyla Aristo mantığını izlemiş, matematik, bilim ve felsefeden uzak durmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar bu yüzyıl başlarında yazdığı romanlarda, İstanbul hayaunun sosyal bilimini yaptı. Karaosmanoğlu, Reşat Nuri, Kemal Tahir ve Yaşar Kemal gibi yazarlar bu geleneği işleyerek geliştirdiler. Tanpınar, Osmanlı Ümmetinden Türk Ulusuna geçişin (dönüşümün) sorunlarını getirdi gündeme (Bkz. Timur 1991). Bütün eksik ve kusurlarına karşın, Türk Devrimi'nin sorgulamasını yapmak görevi, gazeteci- yazar Peyami Safa'ya düştü (Güvenç 1993: 2. Bölüm).

Devrimci eylemlerin artan ivmesi ve ısısı, değişen toplumu sosyal bilime hazırladı. Yeni kurulan DTCF'de Batılı bilim kitaplarını bir yana bırakarak (saha) araştırmasına yönelen ilk sosyal bilimciler kürsülerinden değilse bile, özerk üniversitedeki derslerinden oldular. Yurt dışına gittiler. Boran dışında, kendi uzmanlık alanında sosyal bilimlere övünülecek katkılarda bulundular. Yüzümüzü ağarttılar.

Felsefeci-sosyolog Ülken, 1935'te inançla desteklediği kültür devrimini 1950 başlarında reddetti (1951): *Çağdaş Düşünce Tarihi*'ne (1966) yöneldi. Tarih yazmak, sosyal bilim yapmaktan daha az tehlikeli olmahydı. Değişen İstanbul ve Ankara ile değişmeyen taşra ilişkileri böyleydi. Sosyal bilimci Mümtaz Turhan (1951) da, ülkemizdeki kültür değişmelerini —inceleyeceğine— eleştirdi. Türk Devrimi ancak 1950'lerde ulaştı şiir dünyamızdaki köye. Köy Enstitüsü denemesi yarım kalmıştı. Sosyal değişme (Gecekondu ve *Ara-besk*), seçmen çoğunluğuna ulaşmak için açılan yollardan, köylünün şehre inmesiyle başladı. Binlerce yıldır uyuklayan kırsal topluluklar

ilk kez uyandı ve merkezi yönetime, devlete sahip çıktı. Demokratlar ülkenin kalkındığını, Cumhuriyet Halk Partililer ise Devlet saygınlığının tükendiğini savundu. Aslında, dörtte üçü hâlâ köylü olan *Türk toplumunun kültürü ya da sosyal yapısı* değişiyordu. (Güvenç 1985). CHP'nin "Halkçılık" oku, geri dönmek üzere yayından fırlamıştı. Bu uyanış, İbrahim Yasa (Hasanoğlu 1955) gibi araştırmacılar dışında. Köy veya Enstitü kökenli gençler tarafından yazıldı. Sosyal içerikli köy romanı böyle doğdu, taşra ve kır gerçeğini gündeme getirdi (Güvenç 1971, 1993).

YİRMİYEDİ MAYIS Milli Birlikçileri, taşranın uyanışına karşı şehri ve popülizme karşı Cumhuriyeti korumak isterken, çoğulcu ve demokratik (61) Anayasası, değişme sürecinin ivmesini daha da arttırdı. Birliği korumak adına, köy ve köylü depolitize edilmek istendi.

DPT ve TÜBİTAK bu dönemde kuruldu. DPT, yabancı danışmanların gözetiminde, köylerde modernleşme sörveylerine girişirken, sosyal araştırmalar —Milli Güvenlik gerekçeleriyle sanırın— TÜBİTAK'ın kapsamı dışında tutuldu, daha uygun bir geleceğe ertelendi ve giderek unutuldu.

Laik Cumhuriyete karşı direnen geleneksel güçler, demokrasi hareketiyle işbirliği yaparak, sentez arayışlarına katıldı. Türk Sosyal Bilimler Derneği bu yıllarda (1967) kuruldu. Sosyal araştırma sözünü eden küçük bir akademisyenler grubu, ilk kez toplu halde sahaya çıktı: İzmir (1968) Araştırmasıyla, değişme sürecinin bir kesitini yakalamaya çalıştı. Sosyal Bilimlere 8-9 kitaplık bir "giriş dizisi" kazandırdı. Ford desteği ile kurulan Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (Güvenç-Shorter 1971) ise, "demografya" (nüfus bilim) kapsamını biraz genişçe tutup yorumlayarak Sosyal Bilimler Derneği ile ortak araştırma konferansları düzenledi, yol-yöntem bilen araştırmacılar yetiştirdi, gençleri alan araştırmalarında görevlendirdi, sosyal araştırma boşluğunu sınırlı bir ölçüde doldurmaya çalıştı (Bkz. Karabaş ve Yeşilçay 1977).

Değişme ve gelişme bilinciyle, Osmanlıdan miras kalan bazı gelenekleri korumaya yönelik örgütlenmeler birbirine paralel olarak

gelişti. ONİKİ MART Askeri Müdahalesi, "Tek yol devrim" diyen köktenci sol ile, "Dini hayatı kültürün değişmez özü" olarak gören sağ kesimin çatışmasını önlemeye çabaladı. Büyük kentsel Üniversitelerde oluşmaya başlayan araştırmacı potansiyeli, toz-dumandanı sahaya çıkış yolunu bulamadı.

Üniversiteler, "İthal malı uyarlamalara" ya da "ithal ikamesi" sayılabilecek çevirilere yöneldiler. Adı sanı duyulmadık pek çok yayın Türkçeye çevrildi. Çağdaşlaşma Devriminin şokunu atlatan 68 kuşağı, "kurtarılmış bölgeler" de üretilen içsavaş sloganlarını izlemeye başladı. Çok değil onyl sonra, gelişmelerden kendisinin sorumlu tutulacağını bilemezdi. Soğuk Savaş'ın süper güçleri Türkiye'deki sıcak kutuplaşmayı beslediler. Zorda kalanları bir süre sahneden çektiler. Güvenlik örgütlerimiz her türlü alan araştırmasını kuşkuyla izledi.

Aydınlar Ocağı (1973), *Türkiye'nin Meseleleri*'nde ortaya attığı "Türk-İslam Sentezi" programı ile Türk Silahlı Kuvvetlerini, "En hakiki mürşit ilim" ilkesinden İslamcı cepheye doğru çekmeyi denedi. Atatürkçü sloganlarla başlayan ve gelişen ONİKİ EYLÜL müdahalesi, bilimsel temelden yoksundu. Fakat kentli aydını, yasal kısıtlamalarla politika dışına iterek, ülkenin yazgısını tümüyle tutucu kasabalılara bırakmayı başardı. Karşılaştığı direnci hukuk dışı sıkıyönetim önlemleriyle aşmaya çalıştı ama başaramadı. Çok geçmeden, *Türk-İslam Sentezi*'nin tasarladığı *Milli Kültür Planı*'nın, laik Cumhuriyete karşı bir devrim girişimi olduğu anlaşıldı, açıklandı (Güvenç ve Ark, *TİS Dosyası* 1992). Sentezciler, bilim alanındaki eksikliklerini, seçilmiş din ve tarih araştırmalarına sığınarak gizlemeye çalışılar. Milli (resmi) tarih, folklor (halkbilim) ve Atatürk Enstitüleri doktora verdi ama sosyal bilim yapamadı.

Eğitimi Birleştirme (1924) *Kanunu*'nun 1960 ortalarında açıkça çiğnenmesi geleneği yaygınlaşarak sürdü. Milli Eğitim kurumları laik ve dini iki tür eğitim vermeye başladı. ONİKİ EYLÜL (82) Anayasası, laik Cumhuriyetin milli eğitim kurumlarında din eğitimi zorunlu kılarak, *din-bilim ikilemini* hiç değilse biçimsel olarak meşrulaştırdı.

Bilimi teknoloji, sosyal bilimi ise *ilim* (yani *din ve ahlak*) olarak yorumlayan militan bir kadro, milli eğitim ve yayın kurumlarına egemen oldu. Eğitim, kültür ve yayın kurumlarını yöneten Atatürkçü güçler, sosyal bilim fakültelerini fen-edebiyata dönüştürdü. Üniversite yönetimi ile ders programlarına el atarak Üniversiteye egemen olmaya başladı. Uygulanan reformun adı YÖK idi. Özerk üniversiteyi, savunanlar 1970'lerde yaşanan çatışma, kargaşa ve terörün tek sorumlusu olarak hainlikle suçlandı. Yaygın inanç ve kanıya göre, huzursuzluğun sorumlusu, çarpık kentleşme, düzensiz kalkınma, işsizlik, gelir dağılımı gibi yapısal sorunlar değil, üniversiteye sızan, kökü-dışarda, yıkıcı ideolojilerdi. Sosyal bilim ülke sorunlarını çözeceğine yeni sorunlar yaratmıştı. 1971 ve 82'de yeterince temizlenemeyen nifak yuvaları (solcu hocalar), kaçınılmaz bunalımları kullanarak masum gençleri zehirlemişlerdi. Bilimsel Sosyalizmin öğretileriyle beyinleri yıkanmış olan gençlik, milli ve dini eğitim programlarıyla tedavi edildi. ABD ve İngiltere'de sosyal bilime karşı yapılan eleştiriler gelişmeler, mazeret olarak kullanıldı. Sosyal sorunlar, çağdaş, ileri ve özgür dünya ülkelerinde de *böyle* çözümleniyordu. Olağan dışı bir durum yoktu — Türkiye'de.

Bilimsel araştırma Türkiye gibi gelişen ülkeler için esasen fantazi bir lüks idi. Türkiye altyapı yatırımlarını bitirmeli, teknoloji ithal etmeli, milli (dini) kültürünü özenle ve inançla korumalıydı. Akademik, seçme, atama ve yükseltmelerde, milli (dini) ideoloji ölçütleri, bilimsel ve kişisel yeteneğin önünü kesmişti. Öğretim üyesinden araştırma yapmak yerine bol ders vermesi: öğrencilerden soru sormaması istendi. Bilimin araştırmayla, araştırmanın sahada yapıldığı gerçekleri yeniden gözardı edilmişti. Meraklısı için yabancı kitaplarda her türlü araştırma vardı, okumak isteyenlere bütün kütüphanelerimiz açıktı.

Üniversitelerdeki araştırmaları desteklemek amacıyla oluşturulan fonlar, bazı kıstas ve öncelikleri saptayarak milli eğitimin geleceğini ve güvenliğini korudu. Yükseköğretimde İngilizce eğitim yapılması önerisi de bu günlerde gündeme geldi. İngilizce öğretim yapacak "mükemmeliyet merkezleri (*centres of excellence*)"ni açacak vakıfların Devlet bütçesinden kaynak alarak desteklenmesine karar verildi.

Dokümantasyon merkezleri, bilgisayar ve bilgiişlem "network"ları kuruldu. Bilim Dünyası ile bütünleştirmize, globalleştirmimize, hatta çağ atladığınıza göre, doğayı kirleten yağlı, kara ve dumanlı endüstrilere, temel araştırmalara artık gerek kalmamıştı. Bilgisayarın başına geçip, bir düğmeye basmak —hemen hemen— yeterli olacaktı, ülke sorunlarını çözecek her türlü bilgiye ulaşmak için. Yetenekli öğrenciler bilgisayar mühendisliği programlarına yöneldiler.

Türkiye'de Süreklilikler ve Kesintiler

Ülke beş-yıllık kalkınma planlarıyla liberal ve serbest pazar eğilimli kapitalistlerini yaratmış fakat kapitalist rejimi koruyup savunacak orta sınıfını yaratamamıştı. Ülkenin şanlı tarihinin öğretilmesi, Batıyı tanınaya, dünyaya açılmaya, Avrupa ile bütünleşmeye yetmemişti. İzlenen "serbest pazar" politikaları iflas etmeye başlayınca, Devleti küçültme söylemleri unutuldu. Devleti kurtarma operasyonları başladı. Küçültülmek istenen devletten, özel bankaları, serbest pazarı kurtarması beklendi. İthal malı teknolojinin ulusal sorunları çözemediği anlaşıldı. Belki, daha da önemlisi, geçmişten geleceğe süreklilik derken günlük ve güncel sorunlarla baş edecek genç kadroların yeterli olmadığı görüldü. Şans eseri sosyal demokratlar koalisyon ortağı olarak iktidardaydı. Başarısızlığın bedelini onlar ödediler.

Milli Eğitimde bir şeylerin eksikliği, aksadığı hep söylenmiş fakat adı konmamıştır. Ülkeyi yöneten siyasi ve teknokrat kadrolarda bir sosyal bilim (bilinç) eksikliği açıkca gözlemleniyor. Yaşanan ekonomik, mali ve siyasi bunalımların sorumlusu —sosyal bilimin varlığı değil— belki de onun yokluğu/yetersizliği idi. Gidişin sonunu görüp yöneticileri uyarmaya çalışan sosyal bilimciler, "felaket tellallığı" ile kınanmışlardır. Tarih belki geçmişte kim olduğunuzu biliyor ama yarın ne yapacağımızı söyleyemiyor. Ülke sorunlarını çözmek için gerekli bilinç ve yarın ne yapacağımızı *bile-bilmek*, ancak sosyal bilim araştırmalarıyla başlayabilir. Sürekli gelişme sağlanamadığı gibi, kesintisiz bir süreklilik neden mümkün olamıyor? Cevabı biliniyor:

BİLİM, yapana hizmet eden bir araçtır.

Kusuru, bilimde değil, yapmayanda aramalı.

Askeri müdahaleler, kesintilerin yol açtığı sorunları çözer gibi görünüyor ama sürekliliği sağlayamıyor. Demokratikleşmenin sağlanması için eğitimin demokratikleşmesine, ülke sorunlarının serbestçe tartışılmasına gerek duyuluyor. Ülke sorunları, salt sosyal bilimle doğrudan çözülmese bile, bilimsiz de çözüleceğe benzemiyor.

Türkiye İnsan ve Toplum Araştırmaları (TİTAK) Kurumu için girişimler sonuçsuz kaldı; kanun tasarıları ilgili bakanlıklarda kayboldu. Kanun Hükmündeki son Kararname de Anayasa engeline takıldı. Ülkemiz bilim kurumu değil, proje istiyor, projeleri destekliyor. Bilim adamları da projelerde çalışıyor. Olanaklardan yakınan sosyal bilimciler, döner sermayeye proje bulup getirmeleri salık veriliyor. Sosyal bilimler cephesinde yeni birşey yok. Çarkların dönmeye başlaması için birşeyler bekleniyor. Duragan süreklilik böylece sağlanıyor. Kurumlar, kişiler yerli yerinde ama bilim üretimi durmuş görünüyor. Üniversiteden ses çıkmıyor. Araştırmacılar KDV ve ek-ders formları dolduruyor. Proje yapıyor ve yurt dışındaki toplantıya katılmak için konut fonundan bağışlanmanın olmanın yollarını arıyor. Açık olan kurumlar öylesine dengelenmiş ki işlemiyor. Değişmeden korkanlar, durağan sürekliliğe sanki razı olmuşlardı. Neler yapılabilir? Sorunların çözümüne nereden başlanabilir?

Çağdaşlaşma Sürecinde Bilimin Yeri

Kalkınma, modernleşme ya da çağdaşlaşma diyelim, söz dönüp dolaşıp gelişmeye geliyor, *gelişme* de *değişmeye* dayanıyor. Değişime razı olmadan gelişmek mümkün değil. *Birşeyler oluyor da ne oluyor?* Siyasal, toplumsal ve ekonomik göstergeleri günü gününe izleyenler birbirlerine sorup duruyorlar: Ne oluyoruz? İletişim kanallarında gürültülü söz kalabalığı var. Bilim ve bilinç giderek sanki azalıyor. Yunus'un sözüyle, "*Kendini bilmezsen bu nasıl bilimdir, nice okumaktır?*"

Toplumların hayatını ve ekonomisini yönlendiren üç büyük güç var: *Siyaset, din ve bilim*. Parlamenter demokrasi, anayasa'nın emret-

tiği kuvvetler ayrılığı yanında anayasal güçler arasındaki tüzel ve barışçı dengelerin de kurulmasına ve korunmasına bağlıdır. Toplumu yöneten ve Devleti yönlendiren siyasal, bilimsel ve dinsel (manevi) güçler arasındaki etkili ve verimli iletişim, (1) Laiklik, (2) Özerklik/ özgürlük ve (3) Akılcılık/pozitivizm gibi temel bazı ilkelerle korunabilir.

1) *Laiklik*: din ve devlet işlerinin ayrılığı ilkesi olarak, dinin siyasete karışmasına ve yaklaştırılmasına izin vermemektedir. Anayasamız bu güvenceyi şeklen sağlamıştır. Doğru anlayıp sahip çıkmamızı bekliyor.

2) *Özgürlük* ya da *Özerklik* İkilisi; Akademik özgürlükten gereği gibi yararlanmak, yükseköğretim kurumlarının üst düzeyde özerkliğe sahip olmasını gerektirir. Devletler, yükseköğretim kurumlarının özerkliğine müdahale etmemekle ve toplumdaki diğer güçlerin müdahalelerini önlemekle yükümlüdürler (Lima Bildirgesi Madde 18.).

Yükseköğretim kurumlarının özerkliği, akademik çevrenin tüm üyelerinin (sosyal bilimcileri ayırmadan), aktif katılımını içeren demokratik bir öz-yönetimle gerçekleşir (*Lima Bildirgesi* Madde 19.). Oysa 4936/1946 sayılı *Üniversiteler Kanunu* ile 1961 *Anayasası*'nın benimsediği bu ilke, 2547/1981 sayılı yasa ve 1982 *Anayasası* ile rafa kaldırılmış bulunmaktadır.

3) *Akılın Önceliği/ Üstünlüğü* (Rasyonalizm/Pozitivizm): Akademik çevrenin araştırma işlevi ile ilgili tüm üyeler, bilimsel araştırmanın evrensel ilke ve yöntemlerine bağlı olarak, herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın araştırmalarını sürdürme hakkına sahiptir. Bu kişiler aynı zamanda araştırmalarının sonuçlarını başkalarına özgürce iletme ve sansürsüz yayımlama hakkına da sahiptir (*Lima* Madde 6.).

Lima Bildirgesi'ndeki akademik özgürlükle ilgili maddelere "yanılma özgürlüğü"nü de eklemek gerekebilir. Yanılma özgürlüğünün bulunmadığı araştırma ortamında öteki özgürlükler işlevsiz kalıyor. Deneme-yanılma bilim yapma sürecinin temel ilkesi

olduğuna göre, bilim çevrelerinin üyeleri yanılma özgürlüğüne de sahip olmalıdır. Özgürlük, değişen canlıüstü varlık alanını inceleyen sosyal bilimciler için hayati bir varlık koşuludur. Ancak akademik özgürlüğün sorumluluğu da büyüktür. Öyleyse, yanılma özgürlüğüne sahip olan sosyal bilimcinin dikkatle seçilmesi, özenle yetiştirilmesi gerekmektedir. Sosyal bilimci işini gereği gibi yani sorumlulukla yapmalıdır ki, sahip olduğu özgürlükleri (toplumdaki saygınlığını veya inandırıcılığını) koruyabilsin.

Ülkemizde, sosyal bilim eğitimi görmek ve sosyal bilim lisansı yapmak için matematik bilmemek hemen hemen yeterli görülmektedir. Bu uygulamayı tümden değiştirmek zorundayız. Sorup soruşturmayan, okuyup yazmayan, bilim yapmayan sosyal bilimci yerine, bilim kurumlarında, araştırma yaparak yetişen ve kendini geliştiren sosyal bilimcilere iltiyaç duyulmaktadır. Akla gelen bazı ilke ve önermeleri kutu içinde sunuyorum.

Öneri Kutusu (Paketi)

Sosyal Bilimlerin Gelişmesi İçin Neler Yapılabilir?

1) Fen-edebiyat fakülteleri bir okullar konfederasyonu olmaktan kurtarılıp (*liberal arts* geleneğinde) gerçek birer fen-edebiyat (*arts and science*) kurumu haline getirilebilir.

2) Sosyal bilim (lisansüstü) programlarının adayları temel bilim alanlarından seçilip, alan araştırması ile eğitilebilir.

3) Sosyal bilimlerin Yüksek Lisans ve Doktora Programları, sağlam bir temel eğitim görmüş bütün deneyimli meslek mensuplarına açık tutulabilir.

4) Bilim adamı yetiştirme programları dışında, sosyal bilimcilerle ilgilenmeyen TÜBİTAK Kurumu, TETAK/TİTAK kuruluncaya kadar, sosyal bilimlerin gelişmesine aktif olarak destek olabilir.

5) TÜBA'nın, düzenlediği bilimsel toplantılar dizisinde, felsefe, bilim, *etik* ve üniversite sorunlarına yer verilmesi her türlü övgünün üstündedir. TÜBA'nın bu tutumu. TÜBİTAK üyesi olsun olmasın bütün bilim kişilerince desteklenebilir.

6) Ülkenin ve Milli Eğitimin gündemindeki Üniversite reformu eğer ilerde ele alınırsa, temel bilimi ve akademik mesleklerin, yatay örgütlenmesi yerinc. Profesör 'Turner'in 1987) önerdiği "düşey örgütlenme" modeli, alternatif olarak düşünülebilir.

7) TÜBA asli üyelerinin seçiminde bilimsel disiplinlerin dengeli temsiline özen gösterilmiş olmakla birlikte *bilim kuramı, bilim felsefesi ve bilim tarihi* alanlarının eksikliği dikkati çekmektedir. Bu alanları bilen bir iki üyenin kuruma katılması akademinin gelişmesine yararlı olabilir.

8) TÜBA'nın asıl görevi, bilimsel bilginin dengeli bütünlüğünü temsil etmektir. Bilimsel bilgi ancak o zaman topluma hizmet edebilir, yararlı olabilir.

9) Sosyal bilim araçtır yapana, inanana hizmet edebilir.

Kaynaklar

COMTE, August 1930. *Cours de Philosophie positive*, Paris.

DURKHEIM., E. 1895. *The Rules of the Sociological Method*. New York: Free Press.

ERGÜN, Doğan 1993. *Yöntemi Bulmak: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*. İstanbul: Gerçek.

GELLNER, Ernest 1984. "The Scientific Status of the Social Sciences." ISSJ: *Epistemology of Social Science*. Vol XXXVI, No 4, pp 567-86.

GARDIN, J-C. 1979. *Une Archeologie théorique*, Paris: Hachette.

GÜVENÇ, B. 1971. "Türkiye'de Etnolojik, Sosyal/kültürel Araştırmalar." *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Konferansı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi D-11, ss 95-113. Ayrıca Bkz. Ek : D, *İnsan ve Kültür* (Remzi 1991 1991), 352-61.

1976a "Comment on the 'Development of Turkish Social Anthropology' " in Magnarella and Türkdoğan (1976).

1976b *Sosyal Kültürel Değişme*. Ankara: Hacettepe Üniv. D-22.

1985 *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*. İst: Remzi. 5. Böl.)

1988 "Method and Methodology." in *Quality of Education*. Ankara: İİÜ, Faculty of Education. pp 146-51.

1989 "Dünyayı Bütünlüğüne Kavramak." *Cumhuriyet Bilim Teknik*.

1991 *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi,

1992 *Mantık ve Metot*. Anadolu Üniversitesi Ü. Açıköğretim Fak. Ön Lisans

1993 *Türk Kimliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

GÜVENÇ, B. ve Ark. 1992. *Türk-İslam Sentezi Dosyası*. İstanbul: Sarmal Yay.

GÜVENÇ, B. ve Fred C. SHORTER, 1971. *Türkiye Demografyası*, Ankara: Hacettepe Üniv.

HARTMANN, N. 1945. (1935) *Yeni Ontoloji (Çeviri)*, İstanbul: İÜ Fd. Fak Yayını.

HEMPEL, C. G. 1968. *Aspects of Scientific Explanation*. NY: Free Press.

HIZIR, Nusret, 1976. *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

KARABAŞ ve YEŞİLÇAY (Eds) 1977. *Halkbilimi ve Sosyal Araştırmalarda Son Gelişmeler*. Ankara: ODTÜ Halkbilimi Topluluğu.

MAGNARELLA, P, J. ile O. TÜRKDOĞAN, 1976. "The Development of Turkish Social Anthropology." *Current Anthropology* June, 172. pp 263-73.

LEWIS, O. 1971. "Metot." *İşte Hayat*. İstanbul : E Yay. ss. 15-24. Ayrıca Bkz. Güvenç 1991. : Ek C "Metot" s. 346-51.

NAGEL, E. 1953. "Teleological Explanation and Teleological Systems." *Readings in Philosophy of Sciences*. Appleton-Century.

NOVAK, Stefan. 1984. "Philosophical schools and scientific working methods in social science." *ISSJ: Epistemology of Social Science*, Vol. 36, No. pp 587-602.

REICHENBACH, H. 1985. "Doğrulama Mantığı: Endüksiyon." (Yıldırım 1985 Ref.)

REISCHER, N. 1970. *Scientific Explanation*. New York : Free Press.

TED (Adına yayına hazırlayan M. Çileli ve H. Gökmen) 1992 *Yüksek Öğretimde Nasıl Bir Yasa?* Ankara: TED Eğitim ve Bilim Dergisinin (Eylül 1992) Özel Sayısı.

TİMUR, Taner. 1992. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Afa.

TURHAN, Mümtaz 1951. *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: İ.Ü. Yayını No. 479.

TURNER, F. 1987. "*Desing for a new academy.*" *Dialogue*, Summer.

ÜLKEN, H. Z. 1935. (Marksist) *İnsan Dergisi*. İstanbul.

1951 *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*. İstanbul.

1966 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Konya : Selçuk Yay.

YILDIRIM, Cemal 1985. *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)
Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite Toplantısı
Ankara: TÜBİTAK, 26 Mayıs 1994

GENÇ OKUYUCUYA SESLENİŞ (Sanata Çağrı)

Bu kitabı sana, insanoğlu'nun yaşaın çevresini ve geleceğini tasarlama işinde tanrıların özel güveni ile desteğini kazanmış görünen bir kahramana adıyorum.

Okul yılların boyunca yolunu. yönünü bulmaya çalışacaksın ama ancak öğrenmeyi öğrencceksin okulda. Oysa, kişisel araştırmaların parça buçuk bilginin egemenliğinden kurtulup engin görüşlü kimsele-
rin senden önce yarattığı sanat dünyalarına ulaşınca dek sürüp gidecek. Sanatın yolu tek değil çoktur. Kendine, mesleğine gerçekten saygılı olursan bu yolların hepsi açıktır, açılacaktır.

Yıllar süren hoşgörüsüzlükten sonra. bir gün kendini, en çok beğenip yolunu izlediğin kahramanların çoktan terkettiği ıssız kıyılarda —ya da kayalıklarda— bulabilirsin. Yalnız, tükenmiş ve ağzında buruk acı bir tat! Buna şimdiden hazır ol. Çünkü sanatçı kişi ta baştan beri her şeye inanmıyorsa, hiçbir şeye inanmıyor demektir. İnançlarını ara sıra "ateş sınavı"ndan geçirmeyi de unutuna! Onları sürekli yakarak sına ki, kül-duman olmadan ayakta kalanları seçebilesin.

Bir sanat eserinin en yüce olduğunu savunmanın nice anlamsız olduğunu kısa zamanda anlayacak; en yalın görünüşlü eserlerin bile öncesiz/sonrasız kalıcılığını kavrayacaksın. İlerde, özlediğin başarıya ulaşınca, kendi kutsal değerlerinin tek yargıcı durumunda, yani yapayalnız kalacaksın: ölen hastasının başucundaki mutsuz doktor gibi. Ölüm yolcusuna yeniden hayat vermek için neler yapabileceğini sana kimse söyleyemeyecek. Geçmiş yılların deneyim ve birikimi de işe yaramayınca, sadece sezgilerin kalacak sana yol gösterecek.

Nice ters gelse, hatta yaban görünse de, yeni fikirlerden asla korkma. Korku bağınazlığı besler. Hoşgörülü kimse korku nedir hiç tatmayacağı gibi: sanatçı da hoşgörüsünden ödün vermeyen kişidir.

Bunun gereği olarak, gözünü budaktan sakınmadan çalışmalı, çalıştığın gibi de yaşamalısın. Yücelere tırmanan kişi, hayatını çoğu kez gözden çıkardıktan sonra ulaşır zirveye. Güven tutkusuna kapılmaktan sakın. Dergilerdeki eleştiri/övgü yazılarına da pek bel bağlama. Sanatçının çalışma ve ürünleri dergilere konu olur ama çoğu dergiler senin sanatına yararlı bir katkıda bulunamayacağı gibi zaman zaman kendine duyduğun güveni de sarsabilir.

Toplumsal, siyasal ya da dinsel olsun, beyin yıkatmanın her türlüünden sakın. Kalabalık sürü'nün saygıdeğer bir üyesi olmak karşılığında, başucundaki güzel varlığı görmene izin vermeyen hizipçilikten (*izm*'lerden) uzak dur. Sanatçı olarak her şeye, özellikle de, olanak dışı gibi görünenlere inan. Unutma ki, özgürlüğünden kaynaklanan sezgiyle —bugün düş gibi görülse de— gelecek kuşakların son derece doğal karşılayacağı, beğeneceği çözümlere erişebilirsin.

Başarı saydığın en yüce değer, diploma, iş, ün ya da onur olsa bile, salt başarı için uğraşma! Doğal gidişi tersine çeviremezsin! Nasıl bahar meyvesi güzün çiçek açmazsa: ektiğin tohumlar köklü bitkiye dönüşmeden, ürününü toplamaya kalkışma.

Doğa'dan koparıp ısıtılan sera belki erken ürün verebilir ama bu ürünlerin hiçbirisi doğal olanın olgunluğuna, tadına erişemez. Sanatını yüceltmek, işinin saygınlığını korumak istiyorsan, "evet" demekten çok, belki de, "hayır" demek zorunda kalacaksın. Ancak, inan ki, işte o nadir "evet"ler gerçekten en güzel eserlerin olacak; en çirkinlerse, küçük çıkarlar ya da geçici başarılar uğruna inandığın yalanlar olacaktır.

Sanat bir yaşam yoludur ya, kişinin, omuzlarında ara sıra oluşacak kanatçıklarla gökyüzündeki cennete doğru yükseldiğini sanması sanat yaşantısı değildir. Öylesi bir uçuşa başladığın yanılsamasına kapılırsan eğer, o kanatçıkları hemen kesip atmalı, ayağını yere basmalısın. Birbirini izleyen yavaş yükseliş ve birden düşmeler sonunda, sanatının ne'liğini (doğasını) anlayarak sanatçı olabilirsin.

Güncel inançlarının geçmişteki büyük aşklarınla çelişkiye düştüğünü göreceksin. Kişiliğin aynı kalsa da, dünya görüşün durmadan değişecek. Hayat boyu sürecek olan bu görkemli yolculukta.

hiçbir tanrıya kul-köle olmadan, gelip geçen her tanrıya şükran borcu duyacaksın; sanat yaşamına kattıkları coşkudan, aydınlıktan dolayı!

Gücün yettiği sürece kuralları çiğneyip engelleri aşmalısın. Tanımlarla, reçeteler acemi aşçılar içindir. Büyük kitapları ise ustalar yazar, ancak. Sanatın yeniden doğması ya da gelişmesi için bilinen sınırların korkusuzca sınanması gerekir.

Sanatının ustalılık derecesini, deneme-yanılma yani uygulama yoluyla kazanmaya çalışmalısın. Sanatçı olarak, ellerinle gözlerinden —ve de tabii aklından— başka araçlara gereksizine duymayacaksın. Seni bekleyen tasarım savaşında, bunlar senin en güçlü silahların olacak!

Teknik olsun olmasın, yolunun üstüne çıkacak her kolay çözüm, yeteneksizliğin göstergesidir ki seni ancak yozlaşmaya götürür. Sanat, atletizmin de en yüce türüdür: Beethoven, Paganini, Heifetz ya da Picasso gibi büyük sanatçılar, en çok çalışıp en çok üreten el-kol işçileri olarak tanınmışlardır.

Sanatının gramerini, ölçekleriyle *arpeccio*'larını, ses ya da çizgilerini uygulayıp üretmekle ancak sanatçı olabilirsin, gerisi lâftır.

"Sözsonu" yerine bilge Grillo'dan "Sözbaşı"
Çağdaş Eleştiri Dergisi IX, 1983

Bozkurt Güvenç

KÜLTÜR VE DEMOKRASİ

Bozkurt Güvenç 1926'da Samsun'da doğdu. Bir asker ailesinin çocuğu olarak, ilk ve ortaokul yılları boyunca, Anadolu'yu dolaşıp yurdun değişik yörelerini tanımak olanağını buldu. Kabataş Lisesi'nden sonra İTÜ'ye devam etti (1944-45). Mimarlık öğrenimini ABD'de tamamladı (1950). Meldâ Sunay ile evlendi (1952). Demokrasiye Geçiş (DP) döneminin, eğitim, felsefe ve yabancılaşma sorunlarıyla ilgilendi. "Kalkınıyoruz Geriliyoruz" tartışmaları sırasında, "Ne oluyoruz?" sorusuna yanıt aradı (1958-61). "Kültürün değişen bir varlık alanı olduğu" gerçeğini, Columbia Üniversitesi'ndeki insanbilim derslerinde öğrendi (1962-63). Hacettepe Üniversitesi'nde İnsanbilim Bölümü'nü kurdu; doçent (1969), profesör (1977) ve emekli oldu (1993).

Güvenç'in yayımlanmış çalışmaları insan, kültür, eğitim ve değişim sorunları üzerinde yoğunlaşıyor: Türkiye Demografyası (HÜ 1971), Sosyal ve Kültürel Değişme (Gündoğan 1995), insan ve Kültür (Remzi 1991), Kültür Sorunu (Remzi 1985), Japon Kültürü (1992), Japon Eğitimi (MEB 1991), Üniversiteye Geçiş (ÖSYM 1992), Türk Kimliği (Kültür Bakanlığı 1993) Yazarın Erich Fromm'dan (Çağımızın Özgürlük Sorunu, Gündoğan), Octavia Paz'dan (Yalnızlık Dolambacı, Cem) Ben Farrington'dan (Darwin Gerçeği, Çağdaş), Will ve Ariel Durant'dan (Tarihten Dersler, Cem) Calvin Wells'ten (nsan ve Dünyası, Remzi) gibi çevirileri var.